

E.A. Wallis BUDGE

MISIR'DA

ÖLÜM SONRASI FİKRİ

Mısır'da Ölüml Ötesi Fikri

E.A. WALLIS BUDGE

**MISIR'DA
ÖLÜM SONRASI FİKRİ**

**Çeviren:
Rengin Ekiz**

EGE META YAYINLARI

Kitabın orijinal adı

EGYPTIAN IDEAS OF THE AFTERLIFE

Copyright © 1899 E.A. Wallis Budge

Bu Kitabın Türkçe Yayın Hakları

DÖNÜŞÜM BASIM, YAYIN, TANITIM TİC. LTD. ŞTİ.'ne aittir.

Yazılı İzin Alınmadan Hiçbir Alıntı Yapılamaz ©

İzmir, 2001

ISBN 975-8519-14-X

• **Baskı**

Kurtiş Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Küçük Ayasofya Cad. Akbıyık Değirmeni Sok.

Kapıağası İşhanı 33/6 Sultanahmet / İstanbul

Tel: (0 212) 518 11 28 Faks: (0 212) 517 40 10

• **Cilt**

Güven Mücellit ve Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Küçük Ayasofya Cad. Akbıyık Değirmeni Sok.

Kapıağası İşhanı No: 33/C Sultanahmet / İstanbul

Tel: (0 212) 518 10 64

• **Kapak Tasarımı**

Hasan BORA

• **Yayın**

DÖNÜŞÜM BASIM, YAYIM, TANITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Kıbrıs Şehitleri Cad. 1452 Sok. No: 7/A Alsancak / İZMİR

Tel: (0 232) 421 44 49 • Fax: (0 232) 422 72 12

e-mail: egemeta@ixir.com

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	7
ÖNSÖZ	9
I. KADİR-İ MUTLAK TANRI İNANCI	13
II. OSİRİS, ÖLDÜKTEN SONRA DİRİLİŞ TANRISI	45
III. MISIRLILARIN “TANRILARI”	77
IV. ÖLÜLERİN YARGILANMASI.....	97
V. DİRİLİŞ ve ÖLÜMSÜZLÜK	133

İLLÜSTRASYON LİSTESİ

BÖLÜM	SAYFA
I. YARATILIŞ	33
II. İSİS PAPİRÜS BATAKLIĞINDA HORUS'U EMZİRİYOR	57
III. OSİRİS'İN RUHUyla RA'NİN RUHUNUN TATTU'DA BULUŞMASI. BİR KEDİ ŞEKLİNDEKİ RA, KARANLIĞIN YILANI'NIN BAŞINI KESİYOR	62
IV. ÖLÜ'NÜN MAÂTİ SALONUNDA MAHKEMEYE ÇIKMASI	119
GÖÇEN KİŞİ OSİRİS'İN HUZURUNA GETİRİLİYOR	126
V. SEKHET-AARU ya da "ELYSIA TARLALARI"	
1) NEBSENİ PAPİRÜSÜNDEN	149
2) ANİ PAPİRÜSÜNDEN	152
3) ANHAI PAPİRÜSÜNDEN	156

SUNUŞ

Eski Mısır Uygarlığı'nın günümüze bırakmış olduğu büyük miras, tarihin derinliklerinden bizlere göz kırpmakta olan çok büyük bir uygarlığın izlerini taşımaktadır.

Kısıtlayıcı kavramsal çerçevelerden kurtulmuş yeni nesil araştırmacılar Mısır Uygarlığı'nı, uygarlığımızın ilkel dönemlerine ait bir başlangıç olarak görmektense çok ileri bir uygarlığın son kalıntılarından biri olarak görmeyi tercih etmektedirler. Çünkü Mısır Uygarlığını hem teknik hem de kültürel açıdan derinlemesine incelediğimiz zaman pek çok açılardan günümüz uygarlığının sınırlarını zorlayan öğelere rastlarız.

Elinizdeki kitapta bu büyük uygarlığın beden ötesi varoluş ve kozmogoni hakkındaki temel fikirlerinin genel bir özetini bulacaksınız.

Kitabın yazarı, Doğubilimci Sir E.A. Wallis Budge, konusunda büyük bir otorite olarak kabul edilen çok değerli bir araştırmacıdır. 1894-1924 yılları arasında Londra'daki British Museum'un Mısır ve Asur bölümlerini yönetmiş, son derece önemli Mısır metinlerinin çevirilerini yapmış ve onları büyük bir titizlikle yorumlamıştır. Arkeolojik kazılar yürütmek için Mezopotamya, Mısır ve Sudan'a birçok geziler yapmış ve başarılarından dolayı 1920 yılında "Sir" ünvanı ile ödüllendirilmiştir.

Yazarı ve eserlerinden birini ülkemiz okurlarına ilk kez tanıtmaktan dolayı çok mutluyuz. Mısır konusuyla uzaktan

veya yakından ilgilenen herkesin çok yararlanacağını umuyoruz.

Böylesine zor bir eseri büyük bir ustalıkla dilimize kazandıran çevirmenimiz Sn. Rengin Ekiz'i yürekten kutluyor ve kendisine huzurlarınızda teşekkür ediyoruz.

Ege Meta Yayınları

ÖNSÖZ

Elinizdeki kitabın amacı, eski Mısırlıların ölüm sonrası diriliş ve ahiret hayatına ilişkin belli başlı fikir ve inançlarını derli toplu bir şekilde okuyucunun önüne koymaktır. Kitapta sunulan malzeme bütünüyle yerel dinsel eserlerden derlenmiştir. Mısır'ın sözü geçen konularla ilgili literatürü çok geniştir. Görülebileceği gibi, bunlar birlikte ele alındıklarında binlerce yıllık kapsayan çeşitli dönemlerin ürünüdürler ve bazen bir dönemin yazarlarının beyan ve inançlarını bir diğer dönemin yazarlarınınkilerle uzlaştırmak çok güçleşir. Fakat şu ana kadar ölümden sonra hayat doktrininin sistematik bir tanımı bulunamamıştır ve bundan sonra bulunacağını ummak için de bir nedenimiz yoktur, çünkü görünen odur ki Mısırlılar bu anlamda bir çalışmayı kaleme almaya ihtiyaç duymamışlardı. Konunun kendinden kaynaklanan zorluğunun yanı sıra, farklı zamanlarda, farklı yerlerde yaşayan farklı insanların iman alanındaki meselelerde aynı düşünmesinin doğal imkânsızlığı, ne kadar güçlü olursa olsun hiçbir rahiplik ekolünün Mısır'ın bütün rahiplerinin ve bütün nüfusun benimseyeceği ve yazmanların Mısır eskatolojisi(*) başlığı altında nihaî ve son söz

(*) eskatoloji: öteâlem, ahiret bilimi.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

niteliğinde çoğaltabilecekleri bir inançlar sistemi formüle edemediği olasılığını çok güçlendirmektedir. Bunun dışında, Mısır dilinin özelliği ve yapısı, bu dilde kelimelerin lâfzî anlamlarıyla felsefî ve metafizik karakterde eserler yazmaya imkân vermez. Bununla beraber, tüm bu zorluklara rağmen, mezarlardan ve kadim Mısırlıların dinsel ve sosyal hayatının eksenini oluşturan ölümsüzlük fikrinin etrafında dönen ve binlerce senedir değişmeden varlığını koruyarak bize kadar ulaşan dinsel eserlerden önemli ölçüde ve geniş çapta malûmat toplamak mümkündür. Hayatının başından sonuna kadar Mısırlı insanın öncelikli düşüncesi mezarın ötesindeki hayattı; Mezar odasının taşlarının yontulması ve her bir ayrıntısı ülkenin görüneğince iyice belli olan mezar içinin döşenmesi zihnini büyük ölçüde meşgul ediyor, kazancının büyük bir kısmını buraya aktarmasına ve mumyalanmış bedeninin kireç taşından oluşmuş plâtoda ya da tepede “ebedî yuva”sına doğacağı zamanı aklından çıkarmamasına yol açıyordu.

Mısırlıların nezdindeki ölüm sonrası diriliş ve ahiret hayatı doktriniyle ilgili başlıca bilgi kaynağı kuşkusuz genelde “Ölümler Kitabı” adıyla tanınan dinsel metinler koleksiyonudur. Bu harikulâde kompozisyonların çeşitli kopyaları beş bin yılı aşkın bir zaman süresine yayılmıştır ve yalnızca eğitilmiş bireylerin ulvî inançlarını, yüksek ideallerini ve asil hedeflerini değil, fakat aynı zamanda çeşitli batıl (geçersiz) inançlarını, muhtemelen hanedan öncesi atalarından geçen ve kurtuluşları için şart sayılan muska, tılsım, nazarlık ve sihirli reçetelere duyulan çocukça saygıyı da yansıtır. Kesinlikle bilinmesi gereken şey, Ölümler Kitabındaki pek çok pasajın ve mecazların hâlen karanlıkta olduğudur ve bazı yerlerde hangi çevirmen

olursa olsun, belli kelimeleri modern Avrupa dillerinden birine çevirmede zorlanacağı iyi anlaşılmalıdır. Buna karşılık kitabın baştan başa değerden düşmüş metinlerle kaplı olduğunu söylemek saçmalık olur, çünkü onlar için bir anlam ifade etmeselerdi ve mezarın ötesindeki hayatın kazanılması için gerekli görülmeseydi, bu metinlerin soylu kişiler, rahipler ve yazmanlar tarafından, yeteneklerinin zirvesindeki sanatçılara çizdirilen uzun ve zahmetli çalışmalarla elde edilebilen çok sayıda kopyalarının çıkartılması yoluna gidilmezdi. Mısır'da yakın zamanda gerçekleşen "buluşlar" sayısız zorluğun aşılmasını sağlayarak değerli metinlerin iyileştirilmesiyle sonuçlanmıştır ve öyle umuyoruz ki bunların çevirisinde bugün yapılan hatalar da yarın gerçekleşecek yeni keşiflerle düzeltilecektir. Gerek metinler ve gerekse gramer açısından bütün güçlüğüne rağmen, bugün elimizde Mısır dinini bilmemize ve Mısırlıların günümüzden altı bin yıl kadar önce, sonradan girmiş eklemelerden temizlendiği zaman, dünyanın en büyük uluslarının geliştirdiği dinlerden hiçbir şekilde aşağı kalır yeri olmayan bir dine ve manevî değerler sistemine sahip olduklarını kesinlikle kanıtlamaya yeterli bilgi vardır.

E.A. Wallis Budge

Londra

21 Ağustos, 1899

I

KADİR-İ MUTLAK TANRI İNANCI

Mısır'ın kadim dinsel metinlerinin incelenmesi, okuyucuyu Mısırlıların kendinden var olan, ölümsüz, gözle görülemez, ebedî, her şeyi bilen, her şeye kadir ve incelenemez Tek Tanrı'ya inandıklarına ikna edecektir; gökleri-cennetleri, yeri ve yer altı dünyasını o yapmıştır; gökyüzünün ve denizin, erkeğin ve kadının, hayvanların ve kuşların, balık ve sürüngenlerin, ağaç ve bitkilerin ve onun isteğini ve sözünü üstlenen bedensiz mesaj ileticilerin yaratıcısı odur. Mısırlı bireyin belli başlı dinsel fikirlerini inceleyen bu ilk bölümümüze, onun inancının en belirgin yönünü oluşturan bu tarifle başladık, çünkü teolojisi ve dini bütünüyle bu temel üzerine kurulmuştu; şunu de eklemek gerekir ki literatürü izleyerek zaman içinde geriye doğru ne kadar yol alırsak alalım, bu inançtan yoksun olduğu bir zamanı bulamayız. Çok tanrıcı fikirler ve inançlar geliştirdiği doğrudur; tarihinin belli dönemlerinde bunları özenle beslemiş ve öyle bir noktaya gelmişti ki komşu uluslar ve hatta ülkedeki yabancılar bile yanılarak onu çok tanrıcı ve putperest diye tanımlar olmuşlardı. Oysa gözlemcilerin dikkatinden kaçmış da olsa Tanrı'ya ve birliğine inananların inancına karşılık gelenin korunması, bu ulvî fikir hiçbir zaman ufuklarından kaybolmadı; tersine tüm

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

dönemlerin literatüründe (baskıları) çoğaltılarak süregelmıştır. Bu belirgin özelliğin ülkeye ne zaman geldiğini hiç kimse söyleyemez ve bazılarının öne sürdüğü gibi bunun Mısır'a doğudan gelen göçmenler tarafından getirildiği şeklinde formüle edilen teoriye ya da diğer bazılarının görüşüne göre on bin yıl gibi bir zaman önce Nil Vadisi'nin o zaman dilimindeki yerleşik nüfusunu meydana getiren kişilerden doğal yoldan hasıl olduğuna dair bizi de yönlendirebilecek hiçbir kanıt yoktur. Bütün bildiğimiz, doğup büyümeye başladığı ve bireylerin zihninde yer edindiği devirleri yıllarla ölçmeye kalkmanın anlamsız olacağı kadar uzak çağlardan beri var olduğudur ve bu ilginç noktanın bundan sonra herhangi bir kesinlik kazanabileceği de çok şüphelidir.

Fakat, Bir olan Kadir-i Mutlak Tanrı'nın varlığına inancın Mısır'daki başlangıç dönemine ait hiçbir şey bilmememize rağmen, yazıtlar bize bu Varlığın *Neter*¹ gibi bir isimle anıldığını ve bunun resimli işaretinin (hiyeroglifin) tahtadan uzun bir sapı olan, muhtemelen taştan bir balta olduğunu göstermektedir. Renkli resim karakterden (harften) baltanın başının sapa deri şerit veya sicimle tutturulduğunu görmekteyiz ve nesnenin genel görünüşünden onun güçlü ve yetkin ellerde müthiş bir silâha dönüştüğüne hükmediyoruz. Son zamanlarda bu resim karakterin, bir sopanın ucuna bağlanmış bir bez parçasını temsil ettiği teorisi ortaya atılmıştır, fakat herhangi bir arkeoloğun bu düşünceye itibar edeceğini sanmam. Balta başının kenarındaki çapraz çizgiler sicim ya da deri şeritleri temsil eder ve onun çatlamaya ya da kırılmaya müsait, dolaşısıyla taştan yapıldığını ima etmektedir; objenin daha sonra-

1 Mısır dilinde "e" yoktur ve bu sesli yalnızca kelimeyi okunur hâle getirmesi için eklenmiştir.

ki hanedanlar sırasında çizilmiş resim karakterleri, taştan balta başının yerini metalin aldığını ve sert olduğu için bu yeni maddenin desteğe ihtiyaç duymadığını ortaya koyar. Prehistorik zamanlarda en güçlü adam, en iyi silâha sahip olan ve onu en büyük maharetle nasıl kullanabileceğini bilen adamdı; birçok dövüşten zaferle çıkan prehistorik kahraman, ebedî istirahatgâhına götürüldüğü zaman, kendi silâhı ya da onun bir benzeri ile birlikte gömülürdü ki bir sonraki dünyada başarıyla savaşabilsin. En güçlü adamın baltası da en büyük baltaydı ve böylece balta en güçlü insanın sembolü olmuştu. Zaman içinde, akşam vakti yakılan prehistorik kamp ateşinin başında sık sık anlatılan yiğitlik öyküleri onun kahraman sınıfından tanrı sınıfına atlamasına neden oldu, balta da aynı şekilde bir kahramanın sembolü olmaktan bir tanrının sembolü olmaya dönüştü. Tabîî Mısır'da uygarlığın ilk doğduğu erken çağlarda benim bir balta olarak teşhis ettiğim nesne başka bir anlama da geliyor olabilirdi; fakat öyle idiyse bile, hanedanların hüküm sürmeye başlamasının çok öncesinden anlamını yitirmiştir.

Tanrı için kullanılan *neter* isminin anlamıyla ilgili değerlendirmelere geçecek olursak, Ejiptologların bu konuyla ilgili görüşlerinin büyük bir çeşitlilik arz ettiğini görürüz. Bazıları bu kelimenin karşılığının Kopt dilinde, *Nuti* adı altındaki mevcudiyetinden yola çıkarak ve Kopt dilinin de bir Mısır diyalekti olması nedeniyle, anlam çıkartmak için sözcüğün türemiş olabileceği bu dilde bir kök kelime arayışına girmişlerdir. Fakat bu girişimler olumlu bir sonuç vermemiştir, çünkü *nuti* kendi başına bir sözcüktür ve Kopt dilinde bir kökün türemişi olmayıp, Mısır dilindeki *neter*'in¹ Kopt dilindeki karşılığıdır ve Kutsal Metinlerin çevirmenlerinin "Tanrı" ve "Rab" (Lord)

1 R harfi Kopt dilinde harf düşmesine uğramıştır

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

sözcüklerini ifade etmek için bu dilde (Kopt dilinde) seçtikleri kelimedir. Kopt dilinde kök kelime *nomti* ise *nuti* ile hiçbir bakımdan bağdaşmamaktadır ve iki kelime arasında bağlantı olduğunu kanıtlama girişiminin yegâne nedeni Mısır dininin temellerini Sanskritçe ve diğer Aryen dillerinin analogileri (karşılaştırma, benzerlik kurma) vasıtasıyla açıklayan bakış açısına destek bulmaktır. *Neter*'in "sağlamlık", "güç, kuvvet, kudret" gibi anlamlara gelmesi mümkündür, fakat bunlar hep çıkartılmış anlamların bazılarıdır ve en muhtemel anlamı belirlemede yardımcı olarak hiyerogliflerle yazılı metinlere bakmamız icap eder. Önde gelen Ejiptologlardan E. de Rougé, Tanrı'nın ismi olan *neter* ile diğer *neter* sözcüğü, "yenilenme", "tazelenme" arasında bağlantı kurmuştur ve onun görüşüne göre, öyle gözükmektedir ki buradan anlaşılması gereken, kendisini sürekli yenileme kuvvetine sahip -ya da bir diğer ifadeyle "kendinden var olan" - Tanrı kavramının, bu Varlık'la ilgili aslî fikir olduğudur. Dr. H. Brugsch, geç dönemlerinde bu görüşü kısmen kabul etmiştir, çünkü o *neter*'i "şeyleri düzenli ve kurallı tekrarlarla yapan ve yaratan, onlara yeni hayat bahşeden ve gençliğin tazeliğini ve enerjisini onlara tekrar geri veren aktif kuvvet" diye tanımlamıştır.¹ *Neter*'i tek bir kelimeyle yeterince ve tatmin edici bir biçimde açıklamak şüphesiz olası görünmediğine göre, onun dilimizdeki karşılığı olarak "kendinden var olan" ve "süresiz olarak hayatı yenileme kudretine sahip"i birlikte alabiliriz. Diğer yandan M. Maspero şöyle söyleyerek *neter* (eril) ya da *neterit*'in (dişil) anlamını "güçlü, kudretli" kılma girişimine karşı çıkar: "'Neterit bir şehir', 'neteri bir kol' ifadelerinden,... 'güçlü bir şehir', 'güçlü bir kol'un bize *neter*'in ilksel anlamını verdiği kesin midir? Bizden

1 *Religion und Mythologie*. s. 93

bir kişi 'ilâhî bir müzik', 'ilâhî bir şiir', 'şeftalinin ilâhî tadı', 'kadının ilâhî güzelliği' ifadelerini kullandığı zaman, buradaki 'ilâhî' deyimi abartmadır ve dolayısıyla onun orijinal anlamı 'tanrısal mükemmellik' demektir diyemeyiz, çünkü o takdirde seçtiğim bu örneklerle 'müziğin tanrısal mükemmelliği', 'tanrısal mükemmellikte bir şiir', 'şeftalinin tanrısal mükemmellikteki tadı', 'kadının tanrısal mükemmellikteki güzelliği' diye uygulanabilmesi mümkün olurdu. Benzer şekilde Mısır dilindeki '*neterit* bir şehir' bizdeki 'ilâhî bir şehir' örneği gibidir; *neteri* bir kol da Fransızca 'ilâhî bir kol'un benzeridir ve *neteri* sözcüğü Mısır dilinde aynı Fransızcadaki ilâhî sözcüğü gibi mecazî anlamda kullanılmıştır ve buradaki 'ilâhî'ye ilksel anlamı olan 'tanrısal mükemmellik'i yüklemek ne kadar yersizse, *neteri*'ye ilksel 'kudretli' anlamını yüklemek de o kadar yersizdir."¹ Tabî bu arada *neter*'in bugün çoktan kaybolmuş bambaşka bir anlamı da olabilir, fakat halihazırda anlaşılan odur ki Tanrı ve mesaj getirenleri ve yarattıkları arasındaki en büyük fark, O kendinden var olan ve ölümsüz varlıkken diğerlerinin kendinden var olmadığı ve ölümlü olduklarıydı. Bu noktada Mısırlıların kadim Tanrı fikrinin çok zeki hayvanların biraz üstündeki bir seviyede bulunan insanlar ve kabileler tarafından geliştirildiğini beyan edenler, kendinden var oluş ve ölümsüzlük gibi yüksek kavramların ancak gelişim ve uygarlığın üst derecelerine çıkmış kişilere ait olabileceği gerekçesiyle buna karşı çıkacaklardır. Fakat bu insanlar hakkında bilgi sahibi olduğumuz ilk zamandan itibaren durum kesinlikle budur. Şurası bir gerçek ki inşa ettiklerini bildiğimiz anıtları inşa edecek yetkinlikte gelişmelerinin öncesindeki ve yazıtlarının bize ifşa ettiği din, uygarlık ve kompleks sosyal

1 *La Mythologie Egyptienne*, s.215

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

sisteme sahip olmalarının öncesindeki Tanrı fikirleri hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Muhtemeldir ki, uzak prehistorik çağlardaki Tanrı ve ahiret hayatı hakkındaki bakış açıları, bazılarının onları kıyas ettiği günümüzde yaşayan vahşi kabilelerinden bir parça daha iyiydi. İlksel tanrı ailenin öncelikli özelliklerindendi ve tanrının sahip olduğu varlıklar ailenin varlığına göre değişiyordu; bir bireyin yaşadığı şehrin tanrısı o şehrin yöneticisi sayılıyordu ve o şehrin insanları için onun mertebesine ve pozisyonuna uygun olduğunu düşündükleri şeyleri sağlamada ihmal göstermek, kendi ihtiyaçlarını sağlamada ihmal göstermekten farksızdı. Esasen şehrin tanrısı o şehrin sosyal dokusunun merkezi hâline gelmişti ve her birey otomatik olarak, ihmali durumunda hangileri olduğu bildirilmiş acı ve cezalara maruz kalacağı, belirli görevleri üstlenmişti. Mısır dininin dikkat çekici özelliği; ilksel şehrin tanrısı fikrinin her çağda kendini göstermesidir. Yarı uygar Tanrı fikirleriyle en ulvî kavramları yan yana bulmamızın nedeni budur ve kadın ve erkeklerin bütün niteliklerine sahip olan tanrı ef-sanelerinin altında da şüphesiz bu yatmaktadır. Gelişiminin yarı-vahşi aşamasındaki Mısırlı birey aynı uygarlık durumunu paylaşan herhangi bir fertten daha önde ya da daha arkada değildi, fakat gelişme kapasitesi ve zamanımızın kültürlü uluslarının özgün mahsulleri olduğu öne sürülen Tanrı ve ölüm sonrası hayatla ilgili fikirleri evrimleştirmek bakımından diğer uluslar arasında rahatlıkla en ön sıralardan birini alır.

Şimdi biraz da Tanrı kelimesinin, *neter*'in dinsel metinlerde ve manevî ilkeleri içeren çalışmalarda nasıl geçtiğine bakalım. M.Ö. 3300 yıllarında hüküm süren Kral Unas metninde¹ şu pasajla karşılaşırız: "(Senin) *ka*'nın yolladıkları sana gelir,

¹ Ed Maspero, *Pyramides de Saqqarah*, s.25

(senin) babanın yolladıkları sana gelir, (senin) Ra'nın yolladıkları sana gelir ve (senin) Ra'nın katarıyla ulaşır. Sen safsın, senin kemiklerin göklerdeki tanrı ve tanrıçalardır, sen Tanrı'nın yanındasın, senin bağların çözülmüştür, sen ruhuna doğru yürüyorsun, çünkü Unas'ın adıyla yazılmış her kötü söz (veya iş) kaldırılmıştır." Ve yine Kral Teta'nın¹ metninde, "tanrıların kendilerinin doğmalarına neden olduğu yer, doğmalarına neden olduklarının doğduğu yer, gençliklerini tazeleyip yeniledikleri yer" diye anlatılan cennetin sağ tarafındaki bölümünden söz edilen pasajda bu hükümdar için şöyle söylenir: "Teta yıldız şeklinde ayağa kalkar... o kelimeleri tartar (veya amel-leri yargılar) ve Tanrı onun anlattıklarını dinler." Aynı metnin bir diğer yerinde² şöyle yazılıdır, "Şahit olun, Teta göğün-cennetin yüksekliklerine ulaşmıştır ve *henmemet* varlıklar onu görmüşlerdir; Semketet kayığı³ onu tanır ve yelken açan Teta'dır ve Mantchet⁴ kayığı ona çağrıda bulunur ve onu durdurtan Teta'dır. Teta Semketet kayığındaki bedenini görmüştür, o Mantchet kayığındaki kutsal engereği (uraeus) bilir ve Tanrı ona ismiyle hitap etmiştir... ve onu Ra'nın yanına almıştır." Ve yine bir başka pasaj⁵: "Sen Tanrı formunu (veya sıfatını) aldın ve sen onunla tanrıların önünde ihtişamlı oldun"; ve M.Ö. 3000 civarında hüküm süren I. Pepi için şöyle söylenmiştir: "Bu Pepi Tanrı'dır, Tanrı'nın oğludur."⁶

Şimdi bu pasajlarda adı geçen kelimeyle öteki dünyadaki yüce Varlık kastedilmektedir ve o, göçen kralın, Tanrı'nın

1 Ed Maspero, *Pyramides de Saqqarah*, s.113

2 Aynı kitap s.111

3 Güneşin sabah kayığı

4 Güneşin akşam kayığı

5 Aynı kitap, s.150

6 Aynı kitap, s.222

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

sembolü Güneş-Tanrı, Ra tarafından lehine olacak şekilde kabul edilmesine şefaet etme gücüne sahip bir Varlık'tır. Tabii buradaki *neter* sözcüğünün Osiris'i kastettiği de ileri sürülebilir, fakat metinlerde bu tanrıdan bu şekilde bahsedilmesi alışılmış değildir; öyle olduğunu kabul etsek bile, yalnızca Tanrı'nın kuvvetlerinin Osiris'e atfedildiğini (yüklendiğini) ve Ra, göçen kişi ve yüce Varlık arasında cereyan eden ilişkide Osiris'in yüce Varlık konumunu işgal ettiğine inanıldığını gösterir. Yukarıda verilen son iki alıntıdaki "Tanrı"yı "bir tanrı" diye okumak da mümkün olabilirdi ancak o zaman da, Pepi'nin Tanrı'nın Oğlu durumu kabul edilmediği takdirde, metin yazarının kralın yükseldiği makam olarak vermek niyetinde olduğu derece küçük, hatta gülünç hâle dönüşmektedir.

Dinsel metinlerden ahlâk ilkelerini kapsayan çalışmalara geçtiğimiz zaman, Mısır'ın erken dönem bilgelerinin yazılarının Tanrı fikri üzerine daha çok ışık tuttuğunu bulguluyoruz. Bunların en önde gelenleri, M.Ö. 3000'ler gibi bir tarihte şekillenen "Kakemna İlkeleri" ve "Ptahhetep İlkeleri" adlı eserlerdir. Elimizdeki en eski kopya ne yazık ki M.Ö. 2500'den daha eski değildir, ancak bu tartıştığımız konuyu hiçbir şekilde etkilemez. Bu ilkeler genç bir adamı içinde yaşadığı topluma ve Tanrı'ya görevleri konusunda yönlendirme ve rehberlik etme amacını taşır. Baştan söyleyelim ki okur bunlarda boş yere benzer karakterde fakat daha geç döneme ait yazılarda verilen öğütleri aramamalıdır; fakat Büyük Piramit'in henüz yeni bir anıt olduğu bir zamanın gençliğinin önüne "bir insanın bütüncül görevi"ni koymayı hedef alan bu "ilkeler" son derece dikkat çekicidir. Aşağıdaki pasajlar Ptah-hetep'in benimsediği Tanrı fikrini ortaya koymaktadır:

1. "Hiçbir erkeği ya da kadını korkutmayacaksın, çünkü Tanrı buna karşıdır ve eğer bir adam bu şekilde yaşayacağını

söylerse, O onu ekmeğe muhtaç bırakacaktır (rızsız bırakacaktır).”

2. “Çok malı mülkü olan asil adama gelince, o kendi buyruklarına göre hareket edebilir ve onu memnun eden şeyleri yapabilir; eğer hiçbir şey yapmıyorsa, bu onu memnun ettiği için bunda serbesttir. Asil adam bir elini uzatmakla insanın (ya da bir kişinin) elde edemeyeceği şeyi yapar; fakat göz önünde bulundurulması gereken, yenilen ekmeğin (rızkın) Tanrı’nın plânına göre olduğudur; bu inkâr edilemez.”

3. “Eğer ekecek toprağın varsa, Tanrı’nın sana verdiği tarlayı işle; ağzını komşularına ait olanlarla doldurmaktansa, varlıklı olanları ürkütmek daha iyidir (sana da vermeleri için).”

4. “Eğer kusursuz bir adamın hizmetinde ona başını eğersen, davranışın Tanrı’nın önünde tam kabul edilecektir.”

5. “Eğer bilge bir adam olmak istiyorsan, oğlunu Tanrı’yı memnun edecek bir şekilde yetiştir.”

6. “Sana bağımlı olanları elinden geldiği kadar tatmin etmeye çalış; Tanrı için makbul olanı yapmak isteyenler, böyle davranmalıdır.”

7. “Eğer hiç itibarın yokken büyük bir insan olduysan; eğer fakir bir kişiysen zengin olduysan ve eğer şehrin idarecisi olduysan, kaydettiğin bu ilerlemeler seni katı kalpli yapmasın, çünkü sen yalnızca Tanrı’nın sana emanet ettiği bu şeylerin koruyucusu (bekçisi) oldun.”

8. “Tanrı’nın sevdiği şey itaattir; Tanrı itaatsizlikten nefret eder.”

9. “Doğrusu iyi bir oğul Tanrı’nın armağanlarındandır.”¹

1 Bu metin 1847’de, Paris’te Prisse d’Avannes tarafından *Facsimile dun papyrus Egyptien en caractères hieratiques* adı altında yayınlanmıştır. Tüm eserin çevirisi için, Paris 1887, Virey, *Etudes sur la Papyrus Prisse* adlı kitaba bakın.

Aynı Tanrı fikri, bazı bakımlardan epey geniş ele alma farklılığıyla, muhtemelen 18. Hanedan sırasında derlenmiş bir çalışma olan *Khensu-hetep'in Düsturlarında* karşımıza çıkar. Bu, sayılı Ejiptologların üstünde ayrıntılı olarak çalıştığı bir eserdir. Detaylar ve gramerle ilgili bazı noktalarda aralarında görüş ayrılığı bulunmasına rağmen, düsturlar genel anlamda netlik kazanmış durumdadır. Aşağıda, *neter*'in kullanımını örneklemek açısından bu eserden seçtiğim bazı pasajlar bulacaksınız:¹

1. "Tanrı, ismini yüceltir."

2. "Tanrı katının sevmediği şey çok konuşmaktır. Gizli tuttuğun bütün dileklerin için sevgi dolu bir kalple dua et. O senin işini yapacaktır, senin sözlerini duyacak ve ona sunduklarını kabul edecektir."

3. "Tanrı doğru olanı emreder."

4. "Tanrıya bir armağan (ya da adak) adadığın zaman, onun sevmediği şeylerden sakın. Onun plânlarını gözlemle ve kendini onun adını yüceltmeye ada. O, ruhlara milyonlarca form verir, onu yücelteni o da yüceltir."

5. "Eğer annen ellerini kaldırarak (şikâyet için) Tanrı'ya yönelirse, O onun dualarını işitir (ve seni azarlar)."

6. "Kendini Tanrı'ya ver ve her gününü ona ayır."

Şimdi, yukarıdaki pasajlar her ne kadar Mısırlıların çok üstün tuttukları üstün Varlık fikrini kanıtlıyorsa da, ona uyguladıkları sıfat ve lâkaplarla ilgili bir bilgi vermemektedirler; bunu elde etmek için ilâhilerin ve "Ölümler Kitabı"nın önemli bir kısmını oluşturan dinsel meditasyonların satırları arasında dolaşmamız gerekecektir. Fakat bunlardan bazı alıntılara geçmeden önce *neteru'*ya, bir bakımı Tanrı'nın doğası ya da ka-

1 Bunlar, benim konuyla ilgil daha eski literatürden bilgi verdiğim *Ani Papirüsü'*nün çevirisinde verilmiştir. S. LXXXV.

rakterinde bulunan ve “tanrılar” diye anılan varlıklara dikkat çekmek istiyorum. Mısırlılarla teması olan ilk uluslar genel olarak bunların doğasını yanlış anlamışlardır, tıpkı ‘modern’ zamanların bazı Batılı yazarlarının yaptığı gibi. Bu “tanrılar”ı yakından incelediğimiz zaman, onların tek bir tanrının formlarından, tezahürlerinden, farklı yüzlerinden ya da niteliklerinden başka bir şey olmadıklarını bulgularız; bu arada tek tanrının Ra, Güneş-tanrı olduğunu ve bunun da O’nun rumuzu ve sembolü olduğunu hatırlamamız iyi olur. Bununla beraber Mısırlıların *neteru*’ya ibadet etmeleri onlara vurulan “kaba putperestlik” damgasına zemin hazırlamış ve bazıları tarafından vahşi kabilelerin düşük entelektüel seviyesini temsil ettikleri şeklinde yorumlanmasına yol açmıştır.

Mısır dininin en erken dönemlerden itibaren en büyük eğilimlerinden birisinin tek tanrıcılık (monotheism) olduğu tartışılmaz ve bu eğilim başlangıçtan son dönemlere kadar bütün önemli metinlerde gözlemlenebilir; aynı zamanda yine en erken zamanlardan başlayarak tek tanrıca yan yana giden bir çeşit çok tanrıcılığın mı daha eski olduğuna gelince, hâlihazırdaki bilgi seviyemizle bunu ortaya çıkarma girişimleri boşunadır. Tiele’ye göre Mısır dini başlangıçta çok tanrıca idi fakat iki zıt yönde gelişim göstermişti: birincisinde tanrıların sayısı, yerel tanrıların da eklenmesiyle katlanarak çoğalmıştı, diğerinde ise Mısırlılar giderek daha çok tektanrıcılığa yaklaşmışlardı.¹ Dr. Wiedemann Mısır dininde üç ana unsurun teşhis edilebileceğini düşünen bakış açısını ele alır: 1) Güneş merkezli tektanrıcılık, yani kudretini özellikle güneş ve işlevlerinde tezahür ettiren evrenin yaratıcısı tek tanrı anlayışıdır; 2) Ta-

1 *Geschiedenis von den Godsdienst in die Oudheid*, Amsterdam, 1893. s.25 Lieblein, *Egyptian Religion* adlı eserde, s.10’da bu konuyla ilgili bazı değerli noktalara değinmektedir.

biatın yenileyici kuvvetini vurgulayan bir kült; kendisini dölleyici tanrılar, doğurgan tanrıçalar ve bir dizi hayvan ve bitki örtüsü tanrılarına tapınılması şeklinde ortaya koyar; 3) Bu dünyadaki ve öteki dünyadaki hayatıyla, şahsında insanın ideal hayatının örneklediği insan biçimci (antropomorfik) tanrılık anlayışı¹ -bu örnek de elbette Osiris'tir. Yine bu noktada, Dr. Wiedermann'ın söylediği gibi, elimizde bulunan metinlerin Mısır dininin başlangıcına kıyasla daha geç zamanlara ait olmaları üzücü bir gerçektir ve bu nedenle her üç unsur, yabancı bazı öğelerin de eşliğinde, hangisinin en eski olduğunu tespit etmeyi imkânsız hâle getirecek şekilde bu metinlerin içinde karışmış olarak yer almaktadırlar. Herhangi bir tanrı ve Tanrı ile ilgili farklı fikirlerin aynı metinde nasıl gevşek bir tarzda birbirine geçtiğini göstermek için Ölüler Kitabı'nın yüz yirmi beşinci bölümündeki "Olumsuz İtiraf"tan daha iyi bir örnek bulunamaz. Burada, pasajların bilinen en eski kopyalarında göçmüş kişi şöyle söyler, "Ben Tanrı'ya beddua etmedim" (38.satır) ve bir iki satır sonra (42. satır) ekler, "Şehrin tanrısını küçümsemeyi (tahkir etmeyi) hiç düşünmedim." Bizze görünen, burada iki ayrı inanç seviyesinin belirtileriyle karşılaştığımızdır ve daha eski olanı, belki de Mısırlıların çok primitif bir tarzda yaşadıkları zamanlara kadar giden "şehrin tanrısı" fikri tarafından temsil edilmektedir. Eğer (38.satırda) kastedilen Tanrı'nın Osiris olduğunu varsaymak istersek, bu, onun "şehrin tanrısı"ndan bütünüyle ayrı bir varlık olarak değerlendirildiği ve "Olumsuz İtiraf"ın bir satırının ona ayrılabilceği kadar önemli bir şahsiyet olduğu gerçekleriyle uyumsuzluk gösterir. Mısırlılar "tanrılar"dan söz ederken, Üstün Varlık ve dünyanın Yaratıcısı'ndan başkasıyla özdeşleştirme-

1 *Le Livre des Morts* (Muséon'dan Tekrarlar, Tom., XIII, 1893).

nin elimizden gelmediği Tanrı'ya gönderme yapmayı bunlarla yan yana getirmekte hiçbir ayrılık görmemişlerdir; bunun sonucunda Mısırlı bireyin fikirleri ve inançları üzücü bir şekilde yanlış sunulmuş ve belirli bazı yazarlar tarafından bir alay konusu hâline getirilmiştir. Örneğin Mısır ibadet tarzı, aşağıdakinden daha sersemce tanımlanabilir mi? "Ey Bithynia'lı Volusius, Mısır'ın meftun olup taptığı canavarları (hayvanları) kim bilmez? Bir kısmı timsahı ulular; bir diğeri yılanlarla tıka basa karnını doyurmuş bir balıkçılın karşısında titrer. Kutsal bir maymunun altın tasvirinin pırlıl pırlıl parladığı ve büyüülü notaların duyulduğu Memnon ikiye ayrılmış ve kadim Teb yüz giriş kapısıyla yıkıntıların altında kalmıştır. Bir yerde deniz balığını yüceltirler, diğer bir yerde nehir balığını; orada bütün şehirler bir köpeğe tapar: Tek bir Diana bile yoktur. Bir pırasaya ya da soğana şiddet göstermek ya da dişlemek (onlar için) dinsizlerin işidir. Ey ulu halkım! Bahçelerinde ne tanrılar yetiştiriyorlar! Masalarına yünü olan hayvanları koymaktan kaçınırlar: orada oğlak kesmek suçtur. Fakat insan eti meşru bir yiyecektir."¹

1 Juvenal, Satire (yergi) XV. (Evans'ın Bohn Serilerindeki çevirisi, s.180). Juvenal'ın peşine takılan bizim George Herbert de *Church Militant* (Kilise Militanı) adlı kitabında bakın neler yazıyordu:

"Günah, önce Mısır'a uğradı.
Bahçelere her yıl biten tanrı tohumları ekti
Taze ve leziz mabutlar
Ne de pahalıya mâloldular
Bir tanrı için salatadan mahrum kalan masalar
Bilir misiniz rahmetin erişmediği kişinin hâlini
Rızkı varken yiyecek için açar ellerini
Tapayım derken ete
Kıvrırır açlıktan sersemce!
Odur bir kökü ilâhı yapan
İnsan ve Tanrı'yı sonsuza kadar ayıran
Bayağılık diz boyu, nasıl yer bulur kendine
Evi pislik içinde, tapar süpürgeye.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

Mısırlıların tanrılarına uyguladıkları sıfat ve lâkaplar, aynı zamanda Tanrı'ya hangi gözle baktıklarını ele veren değerli ipuçlarıdır. “Tanrıların”, kendisi de Tanrı'nın rumuzu ve sembolü olmaktan ibaret olan Güneş Tanrı Ra'nın formları, tezahürleri ve çeşitli yüzleri olduğunu söylemiştik ve bu sıfatların doğasından onların yalnızca “tanrılar”a uygulandıkları belli olmaktadır, çünkü bunlar eğer Tanrı'ya hitap etme âdetine sahip olsalardı O'na atfedecekleri bazı nitelik ve sıfatları temsil etmektedirler. Örnek olarak Nil tanrısı Hapi'ye uygulanan sıfatlara bakalım. Bu tanrı için söylenen güzel ilâhi¹ şöyle başlar:

“Biatım (bağlılığım, sadakatim) sanadır, ey Hapi! Sen bu topraklarda belirir ve Mısır'a hayat vermek için barışla gelirsin, ey Sen gizli olan, sen, dilediğin her zaman karanlığa rehberlik eden. Ra'nın yarattığı tarlaları sen sularsın, sensin hayvanları yaşatan, sensin bu toprakları yorulmadan suya doyuran; sen cennetten çıkan yolun (dünyadaki) uzantısısın, etin (yiyecek) ve içeceğin dostusun, sensin taneleri-tahılları veren, iş yapılan her yerin gelişip serpilmesini sen sağlarsın, ey Ptah!... Eğer Gökte (Heaven) senin başına bir iş gelseydi, bütün tanrılar baş aşağı gider ve insanın sonu gelirdi. Sensin sürülerin yayılmasını (*veya* toprağın sürülmesini) ve prenslerin ve köylülerin huzur içinde uyumasını sağlayan... Onun düzeni (*veya* formu) Khnemu'nun düzenidir (*veya* formudur); dünyanın üzerinde parladığı zaman sevinç vardır, çünkü bütün insanlar memnundur, güçlü adam (?) etini alır ve her dışın öğütecek besini vardır.”

1 Bu ilâhinin tamamı, Maspero'nun Hymne au Nil adlı kitabında yayınlanmıştır, Paris, 1868.

Onu insanlar ve hayvan toplulukları için yaptıklarından ve bütün insanların faydasına bitkilerin gelişip ürün vermesini sağlamasından dolayı övdükten sonra, metin şöyle devam eder:

“O, taşlardaki çizimlerle tanınlanamaz; O, insan elinin Güney ve Kuzey’in birleşmiş hükümdarlıklarının (tanrıların ve kralların sembolü olan Ç.N.) kutsal engerek mührünü bastığı yontu tasvirlerde görülemez; Ona bir yapıt sunulamayacağı gibi adak da adanamaz; ve gizli yerinden çıkıp kendini göstermesini de sağlayamazsınız. Onun yaşadığı yer bilinmeyendir; o yazıtlarla kaplı mezar odalarında bulunamaz; onu içerebilecek hiçbir mekân yoktur; ve onun formunu kalbinde de kavrayamazsın.”

Önce Hapi’ye Ptah ve Khnemu adlarıyla hitap edildiğini görüyoruz; bunun nedeni yazarın her üç tanrının da aynı olduğunu düşünmesi değil, Mısır’ın büyük su ihtiyacını karşılayan Hapi’nin tıpkı Ptah ve Khnemu gibi yaratıcı bir tanrı olmasıydı. Sonra, onu resimlerle tanımlamanın imkânsız olduğunu, hatta belki nasıl bir formda olduğunun tahayyül dahi edilemeyeceğinin bildirildiğine tanık oluyoruz, bunun gerekçesi de onun bilinemez, belli bir yerde bulunamaz oluşu ve onu kapsayabilecek bir yerin olmayışındır. Fakat şu da bir gerçek ki Hapi’nin çeşitli resimleri ve yontuları bugüne kadar dayanmıştır ve onun genellikle iki tanrının formlarıyla tasvir edildiğini biliyoruz; birinin başında papirüs bitkisi, diğ erinin ise lotüs çiçeği vardır ve ilki Güney’in Nil-tanrısı, ikincisi Kuzey’in Nil-tanrısı’dır. Bir başka yerde, bir kadının göğsüne sahip büyük (iri) bir adam şeklinde resmedilmiştir. O hâlde, naklettiğimiz sıfatların ona sadece Tanrı’nın bir formu olarak

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

uygulandığı açıktır. 18. ve 19. Hanedanlar sırasında popüler olan bir diğer ilâhîde ise Hapî'ye "Bir (Tek)" diye seslenilir ve onun kendisini yarattığı söylenilir; fakat daha ileriki tarihlere ait bir metinde Ra ile özdeşleştirilerek Güneş tanrıya uygulanan sıfatların ona da uygulandığını bulgularız. Dr. H. Brugsch¹ tüm dönemlerin metinlerinden tanrılara uygulanan belli sayıda sıfatları bir araya getirmiştir; bunlara baktığımız zaman, Mısırlıların Tanrı hakkındaki fikir ve inançlarının daha geç dönemlerdeki İbranî ve Müslümanların fikir ve inançlarının hemen hemen aynısı olduğunu görebiliriz. Bir sınıflandırma yapıldığı zaman bu sıfatlar şöyle okunur:

"Tanrı Birdir ve Tektir ve O'nun bir ikincisi yoktur; Tanrı O'dur ki var olan her şeyin yapıcısıdır."

"Tanrı bir ruhtur (spirit), saklı bir ruhtur, ruhların ruhudur, Mısırlıların yüksek ruhu, ilâhî ruhtur."

"Tanrı başlangıçta vardı ve başlangıçtan beri olagelmıştır; O evvelden (ezelden) beridir vardı ve başka hiçbir şey varlık bulmamışken O vardı. Hiçbir şey yok iken O var idi ve her ne varsa onları kendi sonra yaratmıştır. O başlangıçların babasıdır."

"Tanrı Baki Olan'dır; O bakidir ve sonsuzdur ve ebediyen varlığını sürdürür; o sayısız çağlardan beri varolagelmıştır ve sonsuza kadar sürecektir."

"Tanrı gizli Varlık'tır ve hiç kimse O'nu görmemiştir. Hiçbir insan O'nun neye benzediğini araştıramamıştır; O, tanrılardan ve insanlardan saklıdır ve yarattıkları için bir sırdır."

"Hiçbir insan O'nun nasıl tanınacağını bilmez. İsmi gizliliğini sürdürür; İsmi çocukları için bir sırdır; İsimleri sayısızdır, onlar çoktur ve hiç kimse sayılarını bilmez."

1 *Religion und Mythologie*, s.96-99.

“Tanrı Hakikattir ve O hakikatte yaşar ve O hakikatle beslenir. O hakikatin Kralı’dır, Hakikat’te durur, Hakikate biçim verendir ve tüm dünyada hakkı icra edendir.”

“Tanrı hayattır ve insan ancak Onun sayesinde yaşar. O insana hayat verir ve O onun burun deliklerine hayat nefesini üfler.”

“Tanrı baba ve annedir, babaların babasıdır ve annelerin annesidir. O vücuda getirir, fakat kendisi asla vücuda getirilmemiştir; O meydana getirir fakat meydana getirilmez. O kendinden doğmuş ve Kendinden meydana gelmiştir (hasıl olmuştur); O yaratır fakat Kendi yaratılmamıştır; O Kendi suretinin meydana getiricisi ve Kendi vücuduna biçim verendir.”

“Tanrı bizatihi varoluştur. O her şeyde yaşar ve her şeyle yaşar. Artmadan veya eksilmeden (varlığı) sürer. Kendisini milyonlarca kere çoğaltır ve yığınla biçim, yığınla parça (öge, cüz, kısım, Ç.N.) ona aittir.”

“Tanrı evreni yapmış ve içindeki her şeyi O yaratmıştır; O dünyada olan her şeyin, olmuş olan her şeyin ve olacak olan her şeyin Yaratıcısıdır. O dünyanın Yaratıcısıdır ve bütün başlangıçların öncesinde ona Elleriyle biçim verendir; ve onu Kendisinden çıkanla kurmuştur. O göklerin ve yerin Yaratıcısıdır; göklerin, yerin, derinliklerin, suların ve dağların Yaratıcısıdır. Tanrı gökleri uzatmış (germiş) ve yeri sağlam bir zemin yapmıştır. Kalbinde tasarladığı dosdoğru vaki olmuş ve konuştuğu zaman Sözü vaki olmuştur ve o sonsuza kadar sürecektir.”

“Tanrı, tanrılarının babasıdır ve tüm ilâhların babasının babasıdır; Sesi ses vermiş ve tanrılar olmuştur ve tanrılar O ağızıyla konuştuktan sonra varlık bulmuşlardır. O insanı oluşturunca

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

muş ve tanrılara biçim vermiştir. O insanları ve tanrıları elle-riyle döndürüp çıkartan büyük Usta, Baş Çömlekçidir ve O in-sanları ve tanrıları bir çömlekçi çarkının üzerinde şekillendir-miştir.

“Gökler O'nun başının üzerinde durur ve O ayaklarıyla yere basar, gök O'nun ruhunu ve yer Formunu gizler ve alt dünya içinde O'nun sırrını mekik gibi dokur. Vücudu hava gi-bidir, gök başının üzerinde durur ve (Nil'in) yeniden taşması Formunu içerir.”

“Tanrı O'na bağlı olanlara merhametlidir ve O'na sesle-nenleri duyar. Zayıfı güçlüye karşı korur ve zincire vurulanan çığlığını ışitir; güçlü ve zayıf arasındaki meselelerde hâkim odur. Tanrı Kendisini (Onu) bilen bilir, O'na hizmet edeni ödüllendirir ve O'nu izleyeni korur.”

Şimdi biraz da görünürdeki amblemden, Tanrı'nın rumu-zu ve sembolü olan, yani Güneş tanrı Ra'dan söz edelim, ki prehistorik zamanlarda Mısır'da ona tapılıyordu. Mısır yazıla-rına göre, ne göğün ne yerin var olmadığı ve sınırsız, ilksel su¹ dışında başka hiçbir şeyin varlık bulmadığı, ancak kesif bir ka-ranlıkla örtülü bir zaman vardı. İçinde bu dünyada varlık bu-lacak her şeyin tohumlarını ve dünyanın kendisini de barın-dırmakla beraber, ilksel su hatırı sayılır bir süre bu durumda kaldı. Uzun vadede ilksel suyun ruhu yaratıcı faaliyet arzusu duydu ve (ol) sözünü sarf etmesiyle birlikte, dünya, önceden zihninde tasavvur ettiği şekilde tastamam vücut buldu. Bir sonraki yaratıcı eylemi, bir tohum veya bir yumurta meydana getirmektir; yüce ruhun mutlak kuvvetinin vücut bulacağı o pırlıl pırlıl form, Güneş tanrı, Ra onun içinde gizliydi.

1 Religion ve Mythologie'ye bakın, s. 101, Brugsch

Dr. H. Brugsch'un tanımıyla, yaratılış böyle olmuştu ve onun görüşleriyle British Museum'da saklanmakta olan *Nesi Amsu Papirisü*'nün bölümlerinden birisinin ne kadar örtüştüğünü görmek ilgi çekicidir.¹ Bu papirüsün üçüncü kısmı yalnızca Ra'nın baş düşmanı Apep'in sırtının yere getirilmesi konusunu işleyen bir çalışmaya ayrılmıştır ve kompozisyonun bütününde ise dünyanın ve üzerindikilerin yaratılışını tanımlayan bölümün iki ayrı versiyonuyla karşılaşırız. Konuşmacı tanrı Neb-er-tcher'dir ve şöyle anlatır:

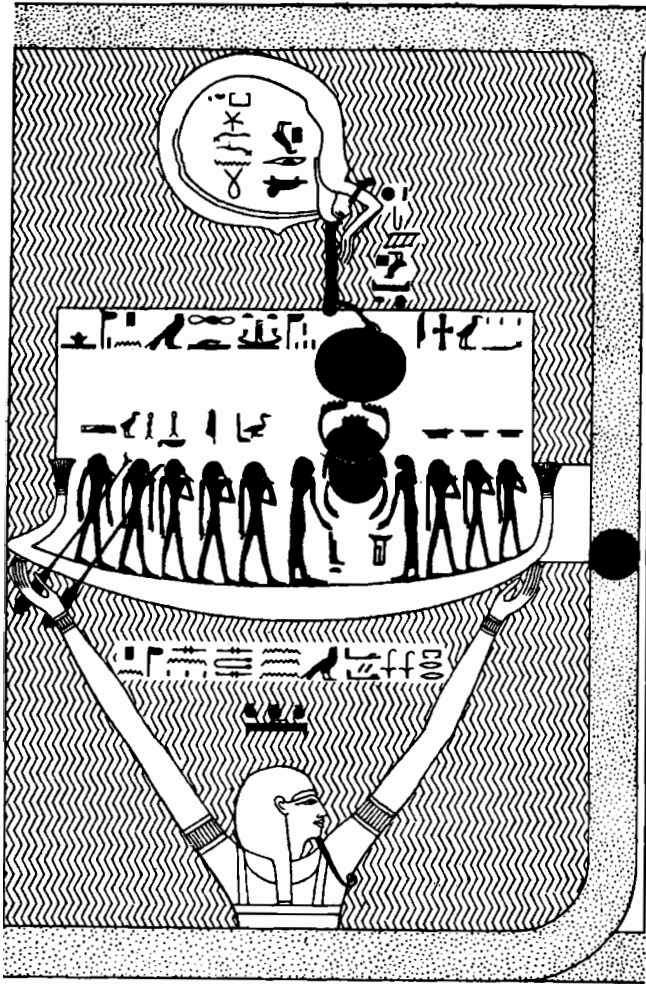
"Ben evrimlerin (evolution) evriminden geliştirdim. Kendimi tanrı Khepera'nın evrim biçimiyle evrimleştirdim, ki o tüm zamanların başlangıcında evrimleşmişti. Ben tanrı Khepera'nın evrimleriyle evrimleştirdim; Ben evrimlerin evrimi vasıtasıyla evrimleştirdim; yani Ben kendimi, kendi yaptığım ilksel maddeden geliştirdim, Ben kendimi ilksel maddeden geliştirdim. Benim adım Ausares'tir (Osiris), ilksel maddenin tohumu. Ben irademi bu dünyaya hâkim kıldım, onu yaydım ve içini doldurdum ve kendi ellerimle güçlendirdim. Yalnızdım, çünkü hiçbir şey meydana gelmemişti; o vakit kendimden ne Shu'yu ne de Tefnut'u tezahür ettirmemişim. Kendi ismimi, bir kudret kelâmı olarak kendi ağzımla söyledim, ve doğrudan doğruya kendimi evrimleştirdim. Ben kendimi tanrı Khepera'nın evrim biçimiyle evrimleştirdim, ve Kendimi zamanın başlangıcından beri çok kere evrimleşmiş ilksel maddeden (primeval matter) geliştirdim. Yeryüzünde hiçbir şey yoktu ve ben her şeyi yaptım. Benimle birlikte çalışan hiç kimse yoktu. Tüm evrimleri orada biçimlendirdiğim ve sulu dipsizlikte pasif durumda kalmış ilâhî Ruh vasıtasıyla gerçekleştirdim.

1 No 10, 188. Papirüsün, çevirisi ve deşifresi bana ait olan tam metni için, bkz. Londra, 1891, *Archaeologiae*, cilt 52.

Üzerinde duracak bir yerim yoktu. Fakat yüreğim kuvvetliydi ve kendim için bir yapı teşkil ettim ve yapılmış olan her şeyi yaptım. Yalnızdım. Yüreğim (ya da iradem) için bir yapı kurdum ve kendilerini tanrı Khepera'nın evrim biçimiyle evrimleştiren kümelerce şey yarattım ve onların nesilleri kendi doğumlarının evrimiyle vücuda geldiler. Tanrı Shu ve Tefnut'u kendi varlığımdan südür ettirdim ve Bir olan ben Üç oldum; Onlar benden çıktılar ve bu dünyada vücuda geldiler... Shu ve Tefnut, Seb ve Nut'u meydana getirdi ve Nut da bir batında Osiris, Horus-khent-an-maa, Sut, İsis ve Neftis'i meydana getirdi."

Görülebileceği gibi, bu dikkat çekici Bölüm'ün iki versiyonu birden içerdiği hususu, söz konusu kompozisyonun aslında onun elimizdeki bu papirüsten¹ çok daha eski olduğunu kanıtlamakta ve her birindeki çeşitlilik gösteren cümleler, Mısırlı yazmanların yazdıkları şeyi anlamakta zorluk çektiği konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır. Dolayısıyla kozmogoninin bu versiyonlarının tam olmadığı söylenebilir, çünkü Osiris'in çevresindekiler dışında hiçbir tanrının kökeni belirtilmez, ki bu da varsayımımız için geçerli bir gerekçedir. Fakat şimdi bu noktada bizim ilgi konumuz Ra'nın, Güneş -tanrı'nın tanrı Khepera'nın aracı varlığı vasıtasıyla ilksel derin sudan nasıl meydana geldiğini ve onun bu sonucu kendi ismini telâffuz etmesiyle aldığını göstermektedir. Daha sonra bahsedeceğimiz Ptah ve Khnemu gibi büyük kozmik tanrılar bir diğer dinsel görüşün ürünüdürler ve bunların baş rolü üstlendiği kozmogoni bütünüyle değişiktir. Konuyu değiştirmeden önce, yukarıda sözlerini naklettiğimiz tanrının kendisini Khepe-

1Yaklaşık M.Ö. 300

Yaratılış: İlk el sudan doğan ve elleriyle Ra'nın, Güneş-tanrı'nın kayığını taşıyan tanrı Nu; Ra'ya bir dizi tanrı eşlik ediyor. Sahnenin üst tarafında, Osiris'in bedeninin kuşattığı alt dünya alanı yer alıyor; Osiris'in başı üzerinde güneş diskini teslim almak üzere kollarını uzatan tanrıça Nut duruyor.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

ra formu altında evrimleştirdiğini beyan ettiğini, adının Osiris, “ilksel maddenin ilksel maddesi” olduğunu ve sonuç olarak Osiris’in evrimleri ve yeni doğuşları bakımından Khepera’yla özdeş olduğunu aklımızın bir kenarına yazalım. “Evrim” (evolution) kelimesinin karşılığı *kheperu*’dur, sözel olarak “yuvarlanmalar” (rollings) anlamına gelir; “ilksel madde” (primeval matter) çevirisinin karşılığı ise *paut*’tur, her şeyin ondan yapıldığı orijinal “cevher”(madde)dir. Her iki versiyonda da kadın ve erkeklerin Khepera’nın “Göz”ünden, yani tanrının sözleriyle “ona yüzümde yer verdim ve sonra o bütün dünyaya hükmetti” dediği Güneş’ten dökülen gözyaşlarında var olduğunu okuruz.

Ra’nın nasıl Tanrı’nın görünürdeki rumuz ve sembolü olduğunu, dünyanın ve üzerindekielerin yaratıcısı olduğunu gördük; şimdi ölümler bakımından nasıl bir pozisyonda bulunduğunu tartışabiliriz. M.Ö. 3700’ler gibi, IV. Hanedan dönemine kadar uzanan büyük bir zaman diliminde Ra göklerin yüce tanrısı ve tüm tanrıların, ilâhî varlıkların ve kutsanmış mertebesine ulaşarak mekânı cennet-gök olanların hükümdarı kabul ediliyordu. Kutsanmış mertebesine yükselenlerin bu pozisyonlarına karar veren Ra’dır ve öyle görünmektedir ki diğer tüm tanrılar içinde cemaati için korunma (şefaath) dileme yetkisine sadece Osiris sahiptir; ölmüşlerin Ra’ya sunması gereken armağanlar Ra’ya bizzat Osiris’in eliyle sunulur. Anlaşılan odur ki bir zamanlar Mısırlı bireyin en büyük umudu yalnızca “Tanrı, Tanrı’nın oğlu” olmaya kabulü değil, fakat Ra’nın fiilen onun babası olmasıdır. Çünkü 1. Pepi’nin yazıtlarında¹ şöyle söylenir: “Pepi onu seven Ra’nın oğludur; o ileri yürür (öteye geçer) ve göğe (cennete) yükselir. Ra, Pepi’yi ev-

lât edinmiştir ve o öteye geçer ve göğe yükselir. Ra, Pepi'ye hamile kalmıştır ve o öteye geçer ve göğe yükselir. Ra, Pepi'yi doğurmuştur ve o öteye geçer ve göğe yükselir." Esas olarak bu fikirler en eski zamanlardan en son zamanlara kadar aynı kalmıştır ve Amen'in belirgin yükselişine ve "Diske tapanlar" diye adlandırılan inananlar topluluğunun Amen'i Mısır'ın baş tanrısı hâline getirme girişimlerine rağmen Ra, maiyetinin yüce reisi durumundaki makamını hep korumuştur. Aşağıda, Ölüler Kitabı'nın birçok kopyası arasında en geçerlisi olduğu kabul edilen Teb metninin en eski kopyalarından alınmış, Ra İlâhilerinin en tipik örneklerini bulacaksınız:

I. ANİ PAPİRÜSÜNDEN ²

"Biatım sanadır, Ey sen Khepera olarak gelen, tanrılarının yaratıcısı Khepera. Sen (gökte) yükselir ve parlarsın ve annen Nut'un (gökyüzünün) ışıklılı olmasını sağlarsın; sen tanrılarının tacı taşıyan kralısın. Annen Nut sana her iki eliyle biat eder. Manu ülkesi (güneşin battığı ülke) seni hoşnutlukla teslim alır ve tanrıça Maat seni hem sabah ve hem de akşam³ kucaklar. Selâm size ey Ruh Mabedi'nin⁴ tanrıları, onlar ki göğü ve yeri dengeyle tartarlar ve ilâhî rızkın bol olmasını sağlarlar! Selâm sana Tatunen, ey sen Bir olan, insanın Yaradan'ı ve güneyin ve kuzeyin, batının ve doğunun tanrılarının cevherinin (substan-ce) Üreticisi! Haydi sen de Ra'yı, göğün rabbini ve tanrılarının

1 Ed Maspero, 576. satır

2 *Günle Başlayanlar Bölümleri'*ne bakın, s.3

3 Güneşin her gün belirlenmiş yerinden ve belirlenmiş zamanda tam ve şaşmaz bir düzen içinde doğmasını sağlayan, yasa, düzen, kuralın intizamla işleyişi, vs. gibi konuların tanrıçası Maât'tır.

4 Yani, yaratılış öyküsünde söz edilen ruh, s. 31'e bakın.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

Yaradanı'nı sesini duyurarak ilân et ve sabah vakti ilâhî kayı-
gıyla gelirken onun bu güzelliğine tapın.

“Ey Ra, yüksekliklerin sakinleri ve derinliklerin sakinleri sana taparlar. Tanrı Thoth ve tanrıça Maat her gün ve bütün gün geçeceğin yolun hudutlarını senin için plânlanmış ve işa-
retlemişlerdir. Senin düşmanın Yılan ateşe teslim ettirilmiş, şeytan-yılan Sebau başının üstüne düşmüştür; kolları zincir-
lerle vurulmuş ve bacakları senin tarafından kıymık kıymık ayrılmıştır ve gücü yetmeyen isyanın çocukları bir daha asla sana karşı ayaklanamayacaklardır. Yaşlı'nın (Ra'nın) Mabedi¹ şenliği sürdürür ve bayram yapanların coşkulu sesleri bu güç-
lü mekânı doldurur. Senin doğuşunu ve hüzmelerinin dünyayı ışık seline gark etmesi görmek tanrıları sevindirir ey Ra. Kutsal Tanrı hazretleri (günle) ilerler ve hatta Manu ülkesine kadar gider; doğuşuyla her gün dünyayı aydınlatır; yolculu-
ğunu dün bulunduğu yere doğru tekrarlar.”

II. HUNEFER PAPİRÜSÜNDEN ²

“Biatım sanadır, ey Sen, yükseldiğinde Ra ve battığında Temu olan. Sen yükselirsin, sen yükselirsin, sen ışık saçarsın, sen ışık saçarsın, ey sen tanrıların taç sahibi kralı. Semanın rabbi sensin, yeryüzünün rabbi sensin; yüksekliklerin sakinle-
rinin ve derinliklerin yaratıcısı sensin. Sen zamanın başlangı-
cında var olan Tek Tanrısın. Sen yeryüzünü yarattın, insana bi-
çim ve tarz verdin, göğün sulu derinliğini sen yaptın, Hapî'ye (Nil'e) sen şekil verdin, büyük derinliği sen yarattın ve onun

1 Heliopolis'in Ra'sı.

2 Hunefer papirüsünden (British Museum, No.9901)

içindeki her şeye sen hayat verirsin. Dağları birbirine sen bitiş-tirdin, sen insanı yaptın ve tarladaki hayvanları sen var ettin. Tanrıça Maat'ın sabah ve akşam kucakladığı sanadır ibadet. Sen gökyüzünde bir yandan diğer yana göğsün neşeyle kabarmış olarak yol alırsın; cennetin büyük derinliği orada hoşnutluk içindedir. Yılan-şeytan Nak¹ düşmüştür ve kolları kesilmiştir. Sektet kayığı² uygun rüzgârları alır ve onun kayıktaki mukaddes sandıkta bulunan yüreği sevinçle çarpar.

“Sen göğün-cennetin tacı taşıyan Prensi'sin ve sen (tüm ihtişamın ve hükümranlığınla) gökyüzünde gözükensin. Ra sözü doğru olandır.³ Selâm sana ey ilâhî gençlik, sen ölümsüzlüğü miras alan, sen kendini vücuda getiren! Selâm, sen kendi kendini doğuran! Selâm ey sayısız formların ve yüzlerin kadir olan zatı, sen dünyanın kralı, Annu'nun (Heliopolis) prensi, ebediyetin rabbi ve ölümsüzlüğe hükmeden! Sen doğduğun ve gökte yükselerek bir baştan diğer başa yelken açtığın zaman, yoldaşın tanrılar topluluğu sevinirler, ey Sen Sektet kayığındaki Ulu.”

“Biatım sanadır, Ey Amen-Ra⁴, sen Maat'a⁵ yaslanana; sen göğün (semanın) üzerinden geçersin ve her yüz seni görür. Yol alırken büyük yüksekliklere yükselirsin ve ışınlarını tüm yüzlere yollarsın. Sen bilinmeyensin, hiçbir dil senin neye benzediğini tebliğ edemez; yalnızca sen (bunu yapabilirsin). Sen Tek'sin... İnsanlar seni isminle överler ve senin adın-

1 Ra'nın her gün öldürdüğü karanlığın yılanının bir ismi.

2 Ra'nın öğlenden günbatımına kadar yolculuk ettiği yelkenli.

3 yani, Ra'nın emrettiği her şey derhâl vaki olur; Ölülerin Yargılanması bölümüne bakın, s. 97

4 Tanrı Amen için “Mısırlıların Tanrıları” bölümüne bakın.

5 yani, “senin varlığın, doğuş ve batışların düzene bağlanmış ve sabit, değişmez ve değiştirilemez bir yasayla tanımlanmıştır.”

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

la ahit verirler, çünkü sen onların yüce rabbisin. Sen kulaklarınla işiten ve gözlerinle görensın. Dünyanın üzerinden milyonlarca yıl geçmiştir: Senin seyr-ü sefer ettiğin (bu günlerin) sayısını söylemek imkânsızdır. Senin kalbin, senin “Seyyah” ismin altında mutlu bir günü ferman buyurmuştur. Sen yükseklerden geçersin ve (oralardan geçilmesi için) milyonlarca ve yüzbinlerce yılı (icap ettiren) anlatılamaz mekânlara seyahat edersin; sen oralardan sükûnetle geçersin ve yolunu sudan dipsizliği geçerek sevdiğin yere doğru çevirirsin; sen bunu zamanın küçükçük bir anında yaparsın ve o zaman derinlere gömülürsün ve saatlere bir son verirsin.

III. ANİ PAPİRÜSÜNDEN¹

Kısmen ilâhi, kısmen de dua olan aşağıdaki güzel kompozisyon fevkalâde ilginçtir:

“Selâm olsun Disk’e, sen ışınların rabbine, her bir gün ufuktan doğana! Sesin gerçeği olan Osiris Ani’nin yüzünde ışık hüzmelerinle parlayasın; odur (Ani’dir) seni şafak vakti överek ilâhiler söyleyen ve akşam vakti kulluğunu ifade eden sözlerle uğurlayan. (Sen lütfet de) Ani’nin ruhu göğe çıkabil-sin, Matet kayığıyla ileri gidebilsin. Sektet kayığının sol (iskele) tarafına çıkabil-sin ve göklerdeki hiç dinlenmek bilmeyen yıldızların arasından yol açabil-sin.

“Osiris Ani, barışık ve muzafferliğe ulaşmış olarak, rabbine, ebediyetin rabbine ibadet eder ve ibadetini şu sözlerle yapar; ‘Biatım sanadır ey Heru-khuti (Harmachis), ki tanrı

¹ Resim 20

Khepera'dır, kendini yaratandır; sen ufukta doğduğun ve ışık hüzmelerini Kuzey ve Güneyin toprakları üzerine saçtığın zaman öyle güzel, öyle güzelsindir ki bütün tanrılar sana, göklerin kralına tanık olurken bayram ederler. Tanrıça Nebt-Unnut senin başının üstüne kurulmuştur ve onun Güneye ve Kuzeye ait kutsal engerekleri senin kaşının üzerindedir; o, senin önünde yerini alır. Tanrı Thoth senin kayığının baş tarafındaki küreklere, bütün düşmanlarını mutlak bir şekilde yenmek üzere kurulmuştur. Tuattakiler (alt dünya) seninle buluşmak için öne çıkarlar ve senin güzel formunu görmek için sana doğru gelirlerken başlarını sadakat ve bağlılıkla öne eğerler. Ve ben de senin huzuruna geldim, her gün Diskini görebileyim de seninle beraber olabileyim diye. (Mezarda) kapalı kalmayayım, geri çevrilmeyeyim, senin güzelliklerini seyrettiğim zaman bedenimin uzuvları tekrar yepyeni olsun, tıpkı senin makbul kullarına vaki olduğu gibi; çünkü ben bu dünyada iken sana ibadet edenlerdendim. Rabbim, sonlu olmayan ülkeye gelebileyim, çünkü şahit ol rabbim, bunu benim için sen mukadder kıldın.'

“ ‘Biatım sanadır, ey Sen Ra olarak ufukta yükselen, sen Maat'ın üzerinde duransın.¹ Sen gökyüzünden geçersin ve her yüz seni ve güzergâhını seyreder, çünkü sen onların nazarından saklanmıştın. Kendini günbegün şafakta ve akşam vakti gösterirsin. Zat-ı şahanenin içinde bulunduğu kayık kudretle yol alır; hüzmelerin tüm yüzlerdedir; kırmızı ve sarı ışınların bilinemez ve parlak hüzmelerin anlatılamaz. (Sende) saklı olanın ölçülebilmesi için önce tanrıların ülkeleri ve

.....
1 yani, değişmez ve şaşmaz yasa.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

Punt'un¹ doğu topraklarının görülmesi gerekir.² Nu'nun tepesinde ortaya çıktığın zaman kendini tek ve yegâne olarak tezahür ettirirsin. Sen yol alırken ben de yol alabileyim; Zatı âlile-rî'nin (your Majesty) (ileri doğru yol alması) hiç son bulmayış gibi, ben de (yol almada) hiç duraksamayayım, bütün hepsi o kısacık an için olsa da; çünkü sen insanın aşması için yüz binlerce, evet, milyonlarca yıla gereksindiği mesafeleri uzun adımlarla kısacık bir anda aliverirsin; (bunu) yaparsın ve sonra istirahat çekilmek üzere batarsın. Gece saatlerine noktayı koyarsın da yine de onları sayarsın; kendi belirlenmiş zamanında onları (gece saatlerini) sona erdirirsin ve yeryüzü ışıklı olur. Kendi elinin işi olanın önünde kendini Ra suretinde batırırsın; ufuktan yükselirsin.'

"Osiris, yazman Ani, seni nasıl övdüğünü sen ışık saçarken ilân eder ve şafakta görüldüğün zaman doğuşunu sevinç çılgınlıklarıyla şu sözlerle karşılar:

" 'Senin güzelliklerinin ışıltısı başına taç olmuştur; sen aşamaları yaptığın sırada uzantılarına (kol ve bacaklarına) biçim verirsin ve sen onları Ra formunda doğum sancıları olmadan ortaya çıkarırsın, göksel ilâhi yüksekliklerde yukarı doğru yükselirken. Bana lütfet de sonuz daimî olan cennete ve seçkin varlıklarının ikâmet yeri olan dağa ben de gidebileyim. Aşağıdaki dünyadaki o ışıklı, kutsanmış ve mükemmel varlıklarının arasına ben de karışabileyim. Ve akşam vakti parladığın ve annen Nut'a gittiğin sırada ben de senin güzelliklerine tanık olabilmek için onlarla birlikte saf tutabileyim. Kendini

1 yani, Kızıl Deniz'in doğu ve batı kıyıları ve Afrika sahil şeridinin kuzey doğusu

2 Bu pasajın anlamından emin değilim.

batı konumuna getirirsin ve sen orada canlı -diri olarak¹ battığın zaman ellerim sana tapınır. İşte sen, son bulmayan yaratıcısın ve (bu yüzden) sen göklerde battığın zaman da tapınılan -ibadet edilensin. Kalbimi sana hiç çelişmesiz teslim ettim, ey sen tanrılardan daha kudretli olan.’

“Bu ilâhi senin içindir, ey sen yükselirken altın gibi parlayan ve doğum gününde ışığını dünyaya sel gibi yağdıran. Annen seni doğurur ve sen derhâl Diskin(in) güzergâhını ışıklandırırın, ey sen göklerde parlayan yüce Işık. Nil boyunca nesillerce insanı besleyen sensin ve tüm topraklarda, tüm şehirlerde ve tüm mabetlerde hoşnutluğa sen sebep olursun. Şanın yücedir çünkü parlaksın ve Ka’nı (*yani*, Dubleni/eşbedeni) ilâhî yiyeceklerle güçlü kııarsın, ey sen zaferlere imza atan kudretli varlık, sen Kudretlerin Kudreti, tahtını kötü şeytanlara karşı güçlü ve sağlam kılan -sen Sektet kayığındaki Zat-ı şahaneleri ve Âtet² kayığının en kudretlisi”

Bu kısmı, daha geç bir tarihe ait olmakla beraber, 18. Hanedan’ın (yaklaşık M.Ö 1700-1400) daha uzun ilâhilerinin bütün temel unsurlarını özetleyici bir form içinde kendinde top-
layan daha kısa bir ilâhiyle³ bitirmenin uygun olacağını düşünüyorum.

“Biatım sanadır, ey sen, şanı yüce, egemenliği tam olan. Ey Temu-Hermachis⁴, sen göğün ufkundan yükselişe geçtiğin zaman, sana tüm insanları dudaklarından yükselen bir sevinç çığlığı erişir. Ey sen güzel Olan, sen kendini, annen

1 yani, “çünkü battığın zaman ölmezsin.”

2 Güneşin akşam ve sabah kayıkları

3 Nekht Papirüsünden (British Museum no. 10, 471)

4 Akşam ve sabah güneşi

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

Hathor'un¹ içindeki Disk formuyla kendi âdetince yenile-yensin; bu yüzden doğuşun her yerdeki her yüreği neşeyle genişletir. Kuzey ve Güney bölgeleri sana sadakatle gelirler ve sen ufukta görüldüğün zaman sana selâma dururlar; sen her iki ülkeyi turkuvaz renkli ışınlarla aydınlatırsın. Selâm sana Ra, sen ki Ra-Harmachis'sin, sen ilâhî insan-çocuk, ebediyetin varisi, kendinden doğan, yeryüzünün kralı, alt dünyanın prensi, Aukert (*yani*, alt dünya) bölgelerinin hâkimi! Sen sudan ortaya çıktın, seni bağrına basan ve organlarını (member) düzene koyan tanrı Nu'dan filiz verdin. Selâm hayatın tanrısı, sen sevginin rabbi, insanlar senin ışık saçmanla can bulurlar; sen tanrıların tacı taşıyan kralısın. Tanrıça Nut sanasadıktır ve tanrıça Maat seninle tüm zamanlarda kavuşur. Senin arkandan gelenler seninle buluştukları zaman sana mutlu ezgiler söyler ve alınlarını yere eğerler, ey sen göğün rabbi, yerin rabbi, sen Doğruluk ve Hakikat kralı, sen ebediyetin rabbi, sen sonsuzluğun Prensi, sen tüm tanrıların hükümdarı, sen hayatın tanrısı, sen ebediyetin yaratıcısı, sen sağlam bir şekilde kurulduğun göğün yapıcısı Sana eşlik eden tanrılar doğuşuyla sevinirler, yeryüzü ışınlarına tanık olmaktan hoşnutluk içindedir; uzun süredir ölü olan kişiler güzelliklerini görmek için her gün neşeli seslerle kendilerini gösterirler. Sen her gün göğün ve yerin üzerinden yol alırsın ve her gün annen Nut seni kuvvetli kılar. Göklerin yüksekliklerinden geçersin, yüreğin neşeyle dolar; gökyüzünün dipsizliği bununla hoşnuttur. Yılan-şeytan düşmüştür, kolları kıymık kıymık doğranmıştır ve bıçak eklemlerini birbirin-

¹ Nut gibi bir gökyüzü tanrıçasıdır fakat özellikle güneşin doğduğu tarafın tanrıçasıdır.

den ayırmıştır. Ra, güzel Maat'da yaşar. Sektet kayığı süzülür ve limana girer; Güney ve Kuzey, Batı ve Doğu dönüp seni överler, ey senin kendi ahenginden vücuda gelen yeryüzünün ilksel cevheri. İsis ve Neftis seni selâmlarlar, sen kayıkla yükselirken senin üzerine sevinç ezgileri söylerler, seni elleriyle korurlar. Doğu'nun ruhları seni izler, Batı'nın ruhları seni över. Sen tüm tanrıların yöneticisisin ve senin mukaddes sandığın içinde senin sevinçli yüreğin vardır; çünkü Yılan-şeytan Nak ateşe mahkûm olmuştur ve yüreğin daimî olarak sıkıntısız ve ferahlı olacaktır."

Önceki sayfalarda ortaya konulan düşüncelerden ve çeşitli dönemlerin dinsel metinlerinden alıntılardan ve ilâhilerin sözcüklerinden, okuyucu kendisi de kadim Mısırlı'nın Kadir-i Mutlak'la ve onun gözüken sembolü ve rumuzu Ra, Güneş-tanrıyla ilgili görüşlerini değerlendirebilir. Ejiptologlar arasında bazı pasajların yorumlanması konusunda görüş ayrılıkları vardır, fakat genel hususlarda hemfikirdirler. Konuların irdelenmesinde, tarih öncesi Mısırlı'nın dinsel fikirlerinin 2. Hanedan zamanının kültürlü bir Memphis rahibininkilerden veya 4. Hanedan zamanındaki Temu yahut Atum'a, batan güneşin tanrısına tapanlardan çok mu farklı olduğu net bir şekilde anlaşılamamaktadır. Tüm dönemlerin dinsel metnlerinin editörleri, çok sayıda batıl itikatle karışık kaba düzeyli ve ham inançları olduğu gibi korumuşlardır, ki bunların kendi vahşiliklerinin ya da yarı-vahşi atalarının hayal gücünün ürünü olduğunu iyi biliyorlardı ve bunları yazma nedenleri kendilerinin de onlara inanmaları veya dinsel yönlendirmeye yükümlü oldukları halkın bunları kabul edeceğini düşünmeleri değil, devraldıkları geleneklere duydukları hürmetti. Dünyanın bel-

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

li başlı dinlerinden hiçbirisinin izleyicileri, atalarından miras kalan batıl veya geçersiz inançları bütünüyle silkip atmamıştır ve geçmişin insanları için doğru olan, bir ölçüde bugünün insanları için de doğrudur. Doğuda fikirler, inançlar ve gelenekler ne kadar eskiyse, o kadar kutsal sayılmaktadır; fakat bu, insanların yüksek ahlâkî ve ruhsal kavramlar geliştirmelerine ve onlara inanmayı sürdürmelerine engel olmamıştır ve Mısırlıların taptığı Tek, kendinden doğan ve kendinden var olan Tanrı fikri de bunların arasındadır.

II

OSİRİS, ÖLDÜKTEN SONRA DİRİLİŞ TANRISI

Mısır tarihinin bilebildiğimiz her döneminin Mısırlıları, Osiris'in tanrısallık kökenine, kötülüğün güçlerinin elinde ölüme ve organlarının sakatlanıp parçalanmasına maruz kaldığına, bu güçlerle büyük bir mücadele sonrası tekrar doğduğuna, bunun ertesinde alt dünyanın kralı ve ölümlerin hâkimi olduğuna ve ölümü yendiğine göre doğru yoldaki kişilerin de onun gibi ölümü yenebileceğine inanmışlardır; Osiris'i gökte öyle yüce bir konuma yükseltmişlerdir ki Ra'nın, Güneş-tanrı'nın eşiti ve belli durumlarda ondan da üstün olmuş ve Tanrı'ya ait olan nitelikleri üstlenmiştir. Ne kadar geriye doğru gidersek gidelim, Osiris hakkındaki bu görüşlerin dinsel metinlerin okuyucusu tarafından bilindiğinin ve kabul edildiğinin varsayıldığını bulgularız ve en eski ölüm merasimi kitabında Osiris'in diğer tanrılar yanındaki derecesinin, Ölüler Kitabı'nın en son kopyalarında işgal ettiği konumla aynı olduğunu görürüz. Kadim cenaze merasimi hiyeroglif metinlerinin ilk yazarlarının ve bunların daha geç tarihteki editörlerinin Osiris'in özgeçmişinin bütün herkes tarafından bilindiğine dair güvenleri öyle tamdır ki, bu tanrının yeryüzündeki hayatı ve çektiği sıkıntıları yazılarına eklemeye hiçbir, bilebildiğimiz kadari-

la, gerek dahi görmemiştir. Henüz 5. Hanedan döneminde bile, ölenlere fayda temin etmek için yazılan kompozisyonlarda Osiris ve maiyetindeki ya da çevresindeki tanrıların özel ve ayrı bir yer işgal ettiğini bulgularız ve daha da önceki dönemlere ait taş vs. anıtlarda da bazı seremonilerden söz edilir ki bunların icrası, daha geç tarihlere ait yazarlar sayesinde bile bildiğimiz Osiris'in özgeçmişinin tam hâliyle benimsenmiş olduğunu gösterir. Fakat elimizde Mısır dilinde yazılmamakla beraber Mısır orijinli çok fazla malûmat içerdiğinden yazarının onları Mısır kaynaklarından aldığına kuşku olmayan Osiris'in özgeçmişini veren bir kitap vardır: Eserlerini Milâdî tarihin ilk yüzyılının ortalarında yazan Grek yazar Plutark'ın *İsis ve Osiris* adlı çalışmasını kastediyorum. Bu çalışmada ne yazık ki Plutark belli Mısır tanrılarını Greklerin tanrıları ile özdeşleştirmiştir veya kendi hayalinin mahsulü veya yanlış bilgilenmenin sonucu olan bazı beyanlar da vardır. Squire tarafından gerçekleştirilen çeviride¹ şöyle anlatılmaktadır:

“Söylediklerine göre, Satürn’ün² gizlice eşlik ettiği Rhea³, durumu fark eden Güneş⁴ tarafından lânetlenir ve ‘onunla yılın ya da ayların hiçbir gününde birleşilemeyeceği’ cezasına çarptırılır. Ancak aynı tanrıçaya benzer şekilde âşık olan Merkürü ondan gördüğü yakınlık ve lütufları karşılıksız bırakmak istemez ve Ay’la oyun masasına oturarak ondan her bir kandinin (aydınlatmanın) yetmişinci kısmını kazanır; hep birlikte beş tam gün yapan bu kısımları alır, onları birleştirir ve daha önceki üç yüz altmış günlük yıla ekler. Dolayısıyla bunlar bugün de Mısırlılar tarafından Epact veya yeni ilâve diye bilinir

1 *Plutarchi de Iside et Osiride liber: Græce et Anglice*: Çeviri S. Squire, Cambridge, 1744.

2 yani, Seb

3 yani, Nut

4 yani, Ra

ve tanrıların doğum günleri olarak kutlanır. Derler ki, onların ilkinde OSİRİS doğmuş ve dünyaya giriş yaptığı sırada şöyle söylenen bir ses duyulmuştu: 'Tüm yeryüzünün rabbi doğdu.' Bu olayla ilgili değişik tarzda nakiller vardır ve bunlardan birisi Pamyles adında bir adama aittir. Pamyles, Thebes'teki Jüpiter mabedinden su alırken kendisine 'iyi ve büyük kral Osiris doğmuştur' haberini yüksek bir sesle ilân etmesini emreden bir ses duymuştu; ve buna bağlı olarak Saturn çocuğun eğitimi görevini ona vermiş ve daha sonraları olayın anısına ithafen Pamylia festivali kutlanmaya başlamıştı ki Greklerin Phalliphoria ya da Priapeia festivaline çok benzer. Bu günlerin ikincisinde, kimilerinin Apollo dedikleri AROUERİS¹ doğmuştu, başka bir deyişle yaşlı Orus'tu. Üçüncü gün TYHPO² dünyaya geldi. Uygun zamanda gelmediği gibi doğuşu da uygun yerden olmamış, annesinin yan tarafından açtığı bir yaradan çıkmıştı İSİS dördüncü gün Mısır bataklıklarında doğmuştu ve en son günde de kimilerinin Teleute ve Aphrodite, kimilerinin ise Nike dedikleri NEPHTHYS gelmişti. Şimdi, çocukların babalarına gelince, ilk ikisinin Güneş'in, İsis'in Merkürü'nin, Typho ve Neftis'in ise Saturn'un çocuğu olduğu söylenmektedir ve buna bağlı olarak, sonradan eklenen bu günlerin üçüncüsü Typho'nun doğum günü olduğu için krallar tarafından uğursuz sayılır ve bu yüzden o gün herhangi bir işe girişmezler, hatta akşama kadar da hiçbir şey yiyip içmezler. Ayrıca Typho'nun Neftis ile evlendiği ve daha doğmadan önce birbirlerini anne karnında iken seven İsis ve Osiris'in ilişkisinden Arouseris'in vücuda geldiği eklenir ki Mısırlılar ona yaşlı Orus, Grekler ise Apollo demişlerdir.

1 yani, Heru-ur, "Horus, İhtiyar"

2 yani, Set

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

"Mısır'ın kralı olduktan sonra Osiris kendisini halkını uygarlaştırmaya, onları eski fakir ve bayağı yaşam tarzından çevirmeye adanmıştı; ayrıca onlara tarlaları nasıl ekip biçeceklerini, ürünü geliştirmeyi ve ıslah etmeyi öğretti; işlerini ona göre ayarlayacakları bir yasalar bütünü sundu ve tanrılara nasıl ibadet edecekleri ve saygılarını nasıl gösterecekleri konusunda talimatlar verdi. Daha sonraları aynı iyi eğilimle insanların öğrettiği disipline teslim olmalarını sağlamak için dünyanın her tarafına yolculuklar yaptı; bu kişileri sevk etmede kaba güce başvurmayıp gerekçelerinin sağlamlığıyla hemfikir olmalarını sağlama yolunu izledi ve öğretilerini müzik enstrümanlarının eşlik ettiği ilâhi ve şarkılar aracılığıyla ilettiler. Durumun böyle olmasından dolayı Grekler onun kendi Dionysius ve Baküs'leriye aynı kişi olduğu sonucuna varmışlardır. Osiris'in krallığının başında olmadığı sırada, İsis'in yönetimde olağanüstü uyanık ve tedbirli olması ve Typho'dan gözünü ayırmaması nedeniyle Typho devletin başında bir değişiklik yapma fırsatını yakalayamadı. Ancak Osiris geri döndükten sonra, yetmiş iki kişi ve tesadüf eseri o sırada Mısır'da bulunan Aso adında bir Etiyopya kraliçesini bir darbe gerçekleştirmek üzere kendisine katılmaya ikna etmesinin ardından, emellerini gerçekleştirecek uygun bir strateji tasarladı. Osiris'in beden ölçülerini saptadıktan sonra tıpatıp onun ölçülerinde, son derece güzel ve sanat değeri yüksek işlemelerle kaplı bir sandık yaptırdı. Bu sandığı onun ziyafet salonuna getirdi; orada bulunan herkes sandığa hayran olunca, Typho sanki bir jest yapar gibi, eğer içlerinden birisine uyduğu görülürse; sandığı ona armağan edeceğine söz verdi. Bunun üzerine vücut ölçülerine uyup uymadığını görmek için herkes sı-

rayla sandığın içine girdi; fakat kimseye uymamıştı ve en son Osiris'in sırası gelip de sandığın içine uzandığı zaman darbeciler koşup sandığın kapağını sıkıca kapattılar, her tarafına çiviler çakarak açılmasını imkânsız hâle getirdiler, üzerine de erimiş kurşun döktüler. Bunun ardından sandığı nehir kenarına taşıdılar ve onu Nil'in Tenaiti ağzından denize saldılar; Mısırlılar hâlâ derin bir nefretle andıkları bu olaydan dolayı bu yere bir isim koymamışlardır ve oradan söz ederken birtakım belirli tiksinti işaretleri yaparlar. Söylediklerine göre bu olay Athyr ayının 17. günü¹, güneş Akrep burcundayken, Osiris'in hükümdarlığının 28. yılında meydana gelmiştir, fakat onun o sırada yirmi sekiz yaşından fazla olmadığını anlatan başkaları da vardır.

“Krallarının başına gelenleri ilk olarak ülkenin Chemmis (Panopolis) bölgesinde yaşayan Pan ve Satyr'ler öğrenmişti; haberi halka ulaştırır ve olayın ilk sahnesini anlatırken Panik Dehşet terimini kullanmışlardı ki o zamandan beri bir topluluğun umulmadık bir olay karşısında yaşadığı korku veya şaşkınlığı anlatmak için kullanılır. İsis'e gelince, kötü haberi alır almaz saçının buklelerinden birisini kesmiş², suikast yerine gitmiş ve tam o noktada üzerine bir yas giysisi geçirmişti; buna uygun olarak, bu yerin ismi o zamandan itibaren Koptis, yani *yas şehri* olmuştur, diğer yandan bazıları da bu kelimenin *yoksunluk* anlamına geldiği görüşündedirler. Bundan sonra üzüntü ve yatışmayan bir zihinle ülkenin dört bir yanında dolaşarak karşılaştığı her insana ve önüne çıkan çocuklara bile sorular sorarak onun akibetini öğrenmeye çalıştı. Sonunda

1 Mısır takviminde bu gün, üç kere uğursuz olarak işaretlenirdi.

2 Yasın veya duyulan kederin işareti olarak kesilen saç genellikle ölen kişinin mezarına bırakılırdı.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

bazı çocukların Typho'nun adamlarının cesedi ne yaptıklarını bildikleri anlaşıldı ve ona sandığın Nil'in hangi ağzından denize taşındığı bilgisini verdiler. Bu nedenle Mısırlılar çocukların Tanrı vergisi bir çeşit gaipden haber alma yeteneğine sahip olduklarını düşünürler ve bunun sonucunda onların oyun sırasındaki (özellikle kutsal sayılan bir yerde iseler) rastgele gezeliklerini gözlemlemeye çok meraklıdırlar ve bunları birer işaret ve kehanet olarak değerlendirirler. Bu arada Osiris'in ona âşık olan kız kardeşi Neftis tarafından kandırıldığını, ona (İsis'e) bıraktığı sarı kokulu yonca çelenginden¹ anlaşıldığı üzere istemeden kendisi yerine Nephyts ile birleştiği haberini alan İsis, bir yandan da bu gayri-meşru ilişkinin meyvesi olan çocuğu aramaya koyulmuştu çünkü kız kardeşi kocası Typho'dan korktuğu için bebeği terk etmişti. Birçok sıkıntı ve zorluklardan sonra, onun yerini gösteren bazı köpeklerin yardımıyla bebeği buldu ve onu büyüttü; zaman içinde çocuk onun daimî koruyucusu ve refakatçisi oldu ve o zamandan itibaren de, tıpkı köpeklerle insanlar arasındaki ilişkide olduğu gibi, onun da tanrılara bekçilik ettiği ve onları gözettiği düşüncesiyle Anubis ismini üstlenmiştir.

"Uzun vadede İsis'e sandıkla ilgili yeni haberler ulaştı. Denizin dalgalarının onu Byblos² kıyılarına sürüklediğini, orada kendisine bir Tamarisk çalısının dalları arasında iyi bir yer bulduğunu, çalının kısa sürede büyüyerek güzel ve büyük bir ağaç hâline geldiğini ve sandığın etrafını çevirip onu içine aldığını öğrendi; ve dahası onun alışılmamış boyutlarından hayrete düşen ülkenin kralı onu kesmiş ve gövdenin sandığı

1 *yani, wreath of clover*

2 Suriye'deki (Jebel) Byblos değil, Delta'daki papirüs bataklıkları

saklayan kısmını evinin çatısını destekleyen bir sütun olarak kullanmıştı. Derler ki, İsis bütün bu şeyleri olağandışı bir tarzda, ruhların rapor etmesi vasıtasıyla öğrenmiş ve bunun üzerine derhâl Byblos'a gitmişti; orada bir çeşme başında mola verdi ve hiç kimseyle konuşmadı, o sırada tesadüfen orada bulunan kraliçenin maiyetindeki bayanlar dışında; onlarla selâmlaştı ve mümkün olabilecek en nazik tavırla kucaklaştı, onların saçlarını ördü ve kendi bedeninden çıkan harikulâde güzel kokuyu onlara da nakletti. Kraliçe kendinden çıkan güzel kokuyu başka insanların saçlarına ve cildine nakledebilme yeteneğine sahip bu yabancıyı çok merak etti. Onu sarayına davet ettirdi ve kısa bir tanışma süresinden sonra onu oğullarından birisinin dadısı yaptı. O sırada Byblos'ta hüküm süren kralın adı Melcarthus, kraliçenin adı ise Astarte'dir veya başkalarına göre Saosis veya Nemanoun'dur ki Grekçe Athena-is'in karşılığıdır.

"İsis çocuğu ona meme değil parmağını emdirerek besledi; geceleri ölümlü tarafını yok etsin diye onu ateşin içine koyuyor, kendisi de o sırada bir kırlangıca dönüşerek sütunun etrafında dolanıyor ve acı kaderinden dolayı inliyordu. Bir süre böyle geçti, ta ki bir gece kraliçe onu ve her tarafı alevler içindeki çocuğu görene ve ölümsüzlüğün bağışlanacağı çocuğunu bundan alıkoyana dek. Bunun üzerine tanrıça kim olduğunu açıkladı ve kraliçeden çatıyı destekleyen sütunu kendisine vermesini rica etti; sütun aşağıya indirildi; İsis onu kolayca keserek içini açtı; istediği şeyi aldıktan sonra ağaç gövdesinin geri kalanını ince ketene sardı, üzerine güzel kokulu yağlar dökerek tekrar kral ve kraliçeye teslim etti (ki bu tahta parçası bugüne kadar İsis mabedinde korunmuştur ve Byblos

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

halkının ibadetinde yeri vardır). Bunlardan sonra sandığın üzerine kapandı ve öyle yüksek ve korkunç bir sesle ağladı ki kralın küçük oğullarından birisi sestен duyduğu korkudan hayatını kaybetti. Fakat İsis onların yaşça daha büyük olanlarından birisini yanına aldı ve sandıkla birlikte Mısır'a yelken açtılar; artık sabah olmak üzereydi ki Phaedrus nehri üzerlerine soğuk ve haşın bir rüzgâr gönderince İsis kızgınlığından onun yolunu kuruttu. Çok geçmeden ıssız bir yere varmışlardı ve yalnız olduğuna kanaat getirince sandığı açtı, yüzünü ölü kocasının üzerine dayadı, cesedini kucakladı ve hıçkırıklara boğuldu; fakat küçük oğlanın gizlice arkasına süzüldüğünü ve kederine şahit olduğunu fark edince; aniden arkasına döndü ve ona öfkeyle öyle yırtıcı ve sert bir bakışla baktı ki oğlan o anda korkusundan öldü. Fakat çocuğun ölümünün öyle olmadığını, onun o sırada denize düştüğünü ve sonradan Tanrıça'nın emriyle en büyük payelerden biriyle onurlandırıldığını söyleyenler de vardır; buna göre Mısırlıların ziyafetlerinde sık sık andıkları Maneros¹ bu oğlandan başkası değildir. Yine bu bağlantı, diğer bazılarının anlattığı, çocuğun gerçek isminin Palaestinus veya Pelusius olduğu ve bu şehrin tanrıça tarafından onun anısına ithafen kurulduğu öyküsüyle çelişir; anlatıklarına göre, bu Maneros'un Mısırlılarca onurlandırılmasının nedeni, onun müziği bulan ilk kişi olmasıydı. Ayrıca, Maneros'un bir kişinin ismi değil, alışlagelmiş bir usul olduğunu, bunun Mısırlıların daha resmî şenlik ve ziyafetlerde birbirlerini selâmlamak için kullanıldığını, bu şekilde yapmakta oldukları şeyin onlara şans ve mutluluk getirmesini dilemekten başka bir anlamı olmadığını, zaten kelimenin de aynı an-

1 İlk Mısır kralının erken yaşta ölen oğlu; bkz. Herodotus, ii 79.

lamı taşıdığını iddia edenler de vardır. Benzer şekilde, bu şenlik zamanlarında bir kasa içinde etrafta dolaştırılan ve herkeşe tek tek gösterilen insan iskeletinin bazılarının sandığı gibi Osiris'in başına gelenleri temsil etmeye yönelik olmadığını, bunun amacının insanlara ölümlü olduklarını, kendilerinin de çok uzak olmayan bir gelecekte gördükleri bu şeye dönüşeceklerini hatırlatmak ve bu sayede onlara sahip oldukları nimetlerden faydalanmak ve onların tadını çıkarmaya teşvik etmek olduğunu söylerler; işte onu ziyafet sofralarından eksik etmemelerinin gerçek nedeni budur. Fakat şimdi hikâyemize geri dönelim.

"Butus'ta yetiştirilen oğlu Orus'u ziyaret etmeye niyetlenen İsis, bu zaman zarfında emniyette olması için sandığı uzak ve ıssız bir yere sakladı; ancak gece vakti ay ışığında avlanan Typho, kaza eseri sandığı gördü ve Osiris'in cesedinin onun içinde olduğunu bildiği için onu ön dört parçaya ayırdı ve parçaların her birini ülkenin çeşitli yerlerine dağıttı. Olanları öğrenen İsis, kocasının bedeninin parçalarını bulmak üzere, ülkenin daha sığ ve bataklık bölgelerinden daha kolay geçmesini sağlayacak papirüs kamışlarından yapılma bir tekneyle bir kere daha yollara düştü. Derler ki, işte bu sebepten dolayı timsahlar bu tip bir kayıkla yolculuk yapan kişilere dokunmazlarmış, artık tanrıçanın öfkesinden korktuklarından mı, yoksa bir zamanlar onun da bu yolla yolculuk yapmasına hürmeten mi, bilinmez. Osiris'in Mısır'ın birçok yerlerinde gömütlerinin bulunması bu olaya dayandırılır; çünkü bize nakledildiğine göre, İsis nerede kocasının uzuvlarından birine rastladiysa, onu oraya gömmüştü. Ancak bu bağlantıya karşı çıkan ve Osiris'e ait çok sayıdaki mezar yerinin kraliçenin

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

uyguladığı politikanın gereği olduğunu, bu şehirlere kocasının gerçek bedeninin değil yalnızca onun bir tasvirinin teslim edildiğini iddia edenler de vardır; böylece Osiris'in anısının bu sayede yüceltilmesini sağlamakla kalmayacak, fakat aynı zamanda Typho'nun kötü niyetli arayışının da önünü kesmiş olacaktı; Orus'la karşı karşıya gelecekleri savaştan galip çıksa bile, kim bu kadar çok sayıda mezarın arasında hangisinin gerçek olduğunu bilememekten ümitsizliğe kapılmazdı? Dahası, yine anlatıldığına göre, İsis, Osiris'in parçalara ayrıldıktan sonra Nil'in sularına atılan ve Lepidotus, Phagrus ve Oxyrynchus balıkları tarafından yutulan organını bulamamıştı, ki Mısırlılar bu yüzden bu balıklardan özellikle çekinirler. Fakat bu kaybı telâfi etmek için İsis onun yerine taklit bir Phallus yaptırmış ve anısına ağırbaşlı bir festival düzenlemişti, ki Mısırlılar bugüne kadar bu âdete sadık kalmışlardır.

"Bütün bu olanların ardından Osiris öteki dünyadan dönerek oğlu Orus'a görünmüş, onu muharebe için yüreklendirmiş ve aynı zamanda savaş âletlerini nasıl kullanacağı hakkında eğitmişti. Osiris ona 'bir erkeğin yapabileceği en şerefli iş nedir?' diye sorduğunda, Orus'un cevabı 'anne ve babasına çektirilen eziyetlerin intikamını almaktır' oldu. Sonra yine sordu, 'bir askere en iyi hangi hayvan hizmet edebilir?' 'At' yanıtını alması Osiris'in merakını uyandırdı ve neden atı aslana tercih ettiğini sordu. 'Çünkü' diye ekledi Orus, aslan, ayakta kalmaya ihtiyacı olan birine daha iyi hizmet verir, oysa at¹ kaçmaya çalışan bir düşmanı altetmek ve kılıçtan geçirmek

1 18. Hanedan'a kadar atın Mısır'da bilinmediği görülür; o hâlde Plutarch'ın naklettiği Osiris'in özgeçmişinin bu versiyonunun bu bölümü, M.Ö 1500'den daha geç bir tarihe ait olmalıdır.

için daha yararlıdır.’ Oğlunun verdiği cevaplar Osiris’i çok sevindirmişti, çünkü bunlar onun düşmanı için yeterince hazırlıklı olduğunu gösteriyordu. Ayrıca yine anlatılır ki, Typho’nun saflarını terk edenlerin arasında cariyesi Thueris de bulunuyordu ve Orus’a katılmak üzere yola çıkmışken arkasına düşen bir yılan, cariyenin askerleri tarafından öldürülmüştü. İşte büyük toplantılarda orta yere bir ip atılması ve sonra da parçalara ayrılması âdetinin bu olayın anısını korumaya yönelik olduğunu söylemektedirler. Sonunda sıra savaşa geldi; günlerce süren mücadeleden sonra zaferi Orus kazandı ve Typho esir alındı. Ancak İsis mahkûm olarak önüne getirilen Typho’yu öldürmediği gibi, zincirlerini açtı ve onu serbest bıraktı. Annesinin bu hareketi Orus’u öyle öfkelen-dirmişti ki ona karşı geldi ve onun başındaki asalet işaretini çekip çıkardı ve yerine bir öküz başı şeklindeki miğfer oturtuldu. Bunun üzerine Typho onu herkesin önünde şerefsizlikle suçladı; fakat Hermes’in (Thoth) yardımıyla Orus’un davranışının meşruluğu bizzat tanrıların verdiği hükümle onaylandı. Bundan sonra iki kere daha savaştılar ve her ikisinde de Typho mağlup oldu. Bunun ötesinde, Osiris’in beden ölümü sonrasında İsis’e eşlik ettiği, bunun sonucunda İsis’in zamanından önce doğan ve bacakları sakat olan Harpocrates’i dünyaya getirdiği de söylenir.”

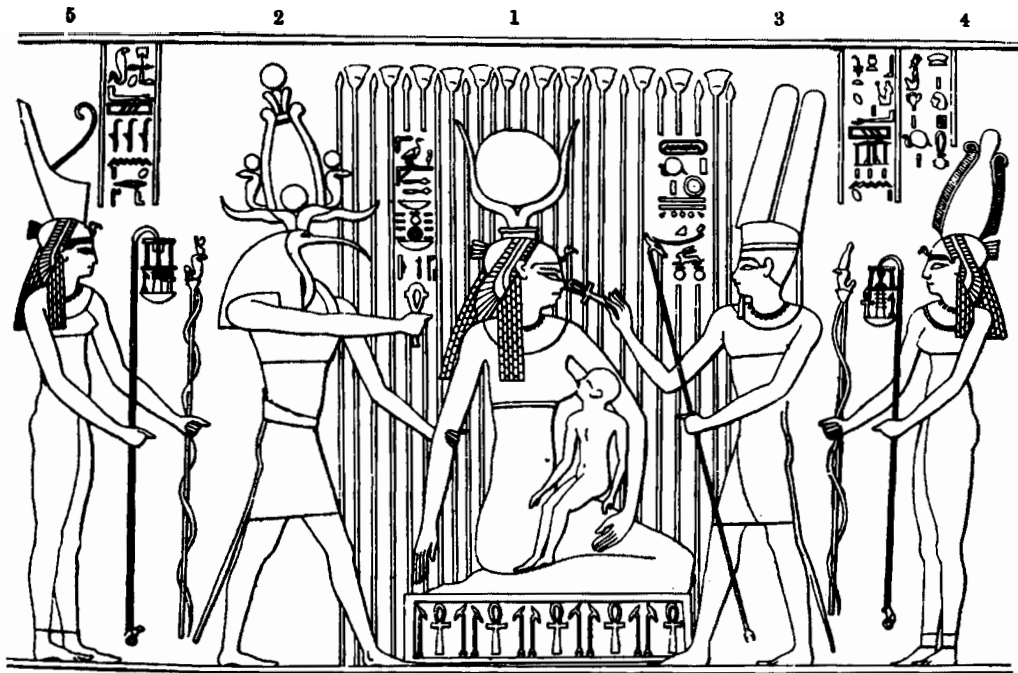
Şimdi, bu hikâyeyi hiyerogliflerin deşifrelerinin sonuçlarının ışığı altında incelediğimiz zaman, büyük bölümünün Mısır metinlerince doğrulandığını bulgulamaktayız: Örnek olarak; Osiris, Seb ve Nut’un oğluydu; günlerin artması Takvimlerde “yılın beş ilâve günü” olarak tanınıyordu; beş tanrı, Osiris, Horus, Set, İsis ve Neftis Plutark’ın anlattığı günlerde doğmuşlardı; Athyr’in (Hathor) 17. günü Takvimlerde üç kere

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

uğursuz diye belirtilmiştir; İsis'in yolculukları ve üzüntüleri tanımlanmıştır ve ağlarken yaktığı "ağıtlar" metinlerde yer alır; çeşitli yazıtlarda Osiris'in mezarlarının listesi verilmiştir; Horus'un babasının öcünü alması, papirüs ve diğer dökümanlarda en sık değinilen konular arasındadır; Set ve Horus arasındaki çekişme British Museum'daki 10, 184 No'lu papirüste eksiksiz bir şekilde tanımlanır; Hunefer papirisünde yer alan bir ilâhi Thoth'un (Hermes) Osiris için yaptıklarının bütünü tanımlar ve Osiris'in öldükten sonra Horus'un babası oluşu XVIII. Hanedan dönemine ait bir ilâhide, aşağıdaki pasajdaki şekilde belirtilir:

"Kızkardeşin senin için koruyucu kuvvetini ortaya koymuştur, düşmanlarını dağıtmış, kötü talihi kovmuş, muktedir güç sözcüklerini seslendirmiş, dilini marifetli bir şekilde kullanmış ve sözcükler hedefi bulmuştur. Muzaffer İsis talimatlarında ve söylediklerinde kusursuzdu ve kardeşinin öcünü almıştı. Onu hiç durmadan aramış, ıstırapından ağlayarak dünyayı dolaşıp durmuş ve onu bulana kadar dinlenmek bilmemişti. Tüyleriyle gölge yaptı, kanatlarıyla hava (*veya* rüzgâr) meydana getirdi ve erkek kardeşi gömülürken acı çığlıklar attı. Kalbi durmuş ve yere kapanmış hâldeki kardeşini kaldırdı, ondan onun özünü aldı, hamile kaldı ve bir çocuk dünyaya getirdi ve onu gizlice, hiç kimsenin bilmediği bir yerde emzirdi ve çocuğun kolu Seb'in ulu evinde kuvvetlendi. Beraberlerindeki tanrılar Osiris'in oğlu Horus'un gelmesinden hoşnuturlar ve İsis'in oğlu, Osiris'in varisinin kalbi sağlamdır ve o muzafferdir."¹

1 Bu kayda değer ilâhiyi ilk olarak, çevirisi ve notlarıyla birlikte Paris'te, 1857'de *Revue Archeologique*'te (t.xiv. s. 65) yayınlayan Chabas tanıtmıştır.

1. İsis çocuğunu papirüs bataklıklarında emziriyor.
2. Thoth, İsis'e sihirli koruyucu amblemini veriyor
3. Amen-Ra, İsis'e "Hayat" sembolünü sunuyor.

- 4 Tanrıça Nekhebet, Osiris'in oğluna yılları, hayat, istikrar, güç ve egemenlik sunuyor.
- 5 Tanrıça Sati, Osiris'in oğluna yılların süresini ve hayat, istikrar, güç ve egemenlik sunuyor.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

Osiris'in özgeçmişinin ayrıntılarının erken dönem hanedanlar zamanında ne gibi bir form içinde sunulduğunu bilmemiz mümkün değildir ve Osiris'in hanedanlar öncesi ya da prehistorik Mısırlılar için de diriliş tanrısı olup olmadığını veya bu *rolü* Mena Mısır'da hüküm sürmeye başladıktan sonra mı üstlendiğini de bilemiyoruz. Bununla beraber onun en erken hanedan döneminde tanrı konumunda bulunduğunu ve ölüp de yardımıyla uyananlar hakkında hüküm verdiğini öngörmemiz için sağlam bir nedenimiz vardır çünkü M.Ö 3800 yıllarındaki 4. Hanedan döneminde kral Men-kau-Ra (Greklerin Mikerinos'u) onunla çoktan özdeşleştirilmişti ve tabutunun üzerinde "Osiris, Güney'in ve Kuzey'in Kralı, Men-kau-Ra, ebediyen yaşayacak" yazmakla kalmıyordu, Osiris'in soyağacı da kendisine mâl edilmişti ve "gökten doğma, Nut'un evlâdı ve Seb'in eti ve kemiği" olduğu bildiriliyordu. Heliopolis'li rahiplerin, Kolej'de kopya edilen ve çoğaltılan dinsel metinleri kendi görüşlerine uyacak şekilde düzelttikleri bellidir, fakat çalışmalarına başladıkları erken zamanlarda Osiris'in ilâhîliği o kadar yaygın ve diriliş tanrısı olarak Mısırlıların kalbindeki yeri öyle sağlamdı ki Heliopolitan teoloji sisteminde bile Osiris ve maiyeti ya da tanrılar topluluğunun belirgin bir yeri vardır. O, hem insan hem de tanrı olan bir insan fikrini simgeliyordu ve tüm çağlarda Mısırlılar için, bir insan olarak acı çektiği ve ölümü tattığına bağlı olarak, kendi hastalıklarında ve ölümlerinde onlarla sempatische olabilecek bir varlığı temsil etmişti. Onun beşerî kimliği ayrıca kısmen ilâhî olmakla birlikte kendileriyle de birçok ortak yönü olan bir varlıkla etkileşime duydukları arzu ve özlemin yanıtlanmasına yarırıyordu. Esas olarak Osiris'i kendileri gibi dünyada yaşayan, yi-

yen, içen, zalim, ölüme maruz kalan ve belirli tanrıların yardımıyla ölüme karşı zafer kazanan ve ölümsüz hayatı elde eden bir insan olarak görüyorlardı. Fakat Osiris'in yaptığını onlar da yapabiliirdi ve tanrılar Osiris için yaptıklarını herhalde onlar için de yaparlar ve onun öldükten sonra tekrar dirilmesini sağladıkları gibi kendilerinininkini de sağlayabilir ve onu alt dünyanın hâkimi yaptıklarına göre onların da Osiris'in krallığına girmelerini ve orada tıpkı bu tanrı gibi uzun yaşamalarını ayarlayabilirlerdi. Osiris'in varlığının bazı yönleri Nil'le, Ra ile ve Mısırlıların aşına olduğu çeşitli "tanrılar" ile özdeşleştirilmesine rağmen, onun aslı yönü ve Nil Vadisi'nin insanlarını cezbeden tarafı, diriliş ve ebedî hayat tanrısı oluşuydu ve binlerce yıl boyunca erkek ve kadınlar Osiris için yapılanların sembolik olarak kendileri için de yapılacağına, onun gibi uyanıp ayağa kalkacaklarına ve sonsuz hayatı devralacaklarına inanarak öldüler. Mısır tarihi içinde dinsel fikirlerin izini ne kadar eskilere doğru sürersek sürelim, Dirilişe inancın mevcut olmadığının söylenebileceği bir zamanı bulamayız, çünkü her yerde Osiris'in ölüp uyandığı-ayağa kalktığı varsayılmıştır; kuşkusuz septikler de olmalı ve rahiplerine, Korintosluların Aziz Paul'e sorduğu gibi sormuş olmalıdırlar, "Ölüler nasıl ayağa kaldırılır ve hangi bedenle gelirler?" Fakat Diriliş inancının Mısır'ın baskın sosyal sınıflarınca kabul edildiğine şüphe yoktur. Mısırlıların, göçenlerin mahkemeye çıkma ve hesap verme gibi zor bir aşamayı atlatabilmeleri ve ötaâlemdeki düşmanların üstesinden gelebilmelerine yardımcı olabilmek amacıyla düzenledikleri törenleri kitabımızın başka bir yerinde tanımlayacağız ve ölülerin hangi formda dirileceği de ele alınacaktır; şimde yine Osiris'in teolojik özgeçmişine dönelim.

İlk hanedanların yönetimindeki Mısır'da Osiris'e ibadetin merkezi ve yuvası, bu tanrının başının gömülü olduğu söylenen Abydos'tu. Zamanla kuzeye ve güneye doğru yayılmıştı ve çeşitli büyük şehirler Osiris'in bedeninin uzuvlarından bir veya birkaçına sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Mabetteki ağırbaşlı temsiller bu tanrının hayatından çeşitli sahneleri konu alıyordu ve yavaş yavaş bunlarla bağlantılı zorunlu ve zorunlu olmayan görevler, belirli mabetlerde, rahiplerin giderek daha çok zamanını almaya başladı. Söz konusu tanrıya ilgili orijinal (başlangıçtaki hâllerindeki) fikirler unutuldu ve yerlerini yenileri aldı; ölüm uykusundan uyananve sonsuz hayatı elde eden bir insan *örneği* olmaktan çıkıp ölümlerin dirilişinin *nedeni* oldu ve ölümlülere ebedî hayat bağışlama gücüne sahip tanrıların bu yeteneği ona naklolundu. Osiris'in parçalarına ayrıldığı hikâyesi, onun alt dünyada tam bir bedende ikamet ettiği kabulüyle birlikte unutuldu ve parçalanmış olsun ya da olmasın, İsis'ten doğma Horus'un öldükten sonra evlât sahibi olan babası oldu. XII. Hanedan, yani M.Ö. 2500 dolayları gibi erken bir dönemde, bu tanrıya ibadet hemen hemen evrenselleşmiş ve bin sene sonra Osiris bir bakıma millî tanrı olmuştu. Yüksek kozmik tanrıların niteliklerini üstlenmişti ve artık insanoğlunun gözüne yalnızca ölümlerin tanrısı ve hâkimi olarak değil, dünyanın ve içindeki her şeyin yaratıcısı olarak görünüyordu: Ra'nın oğlu babasıyla eşit duruma gelmiş, göklerdeki yeri babasının yanı olmuştu.

Ölümler Kitabı'nın XVII. Bölümünde, Osiris'in Ra ile özdeşleştirilmesinin ilginç bir kanıtı yer alır. Bu bölümün imanın şartları da denilebilecek seri hâlinde hükümlerden meydana geldiği, her seriyi bir veya daha fazla farklı görüşleri temsil

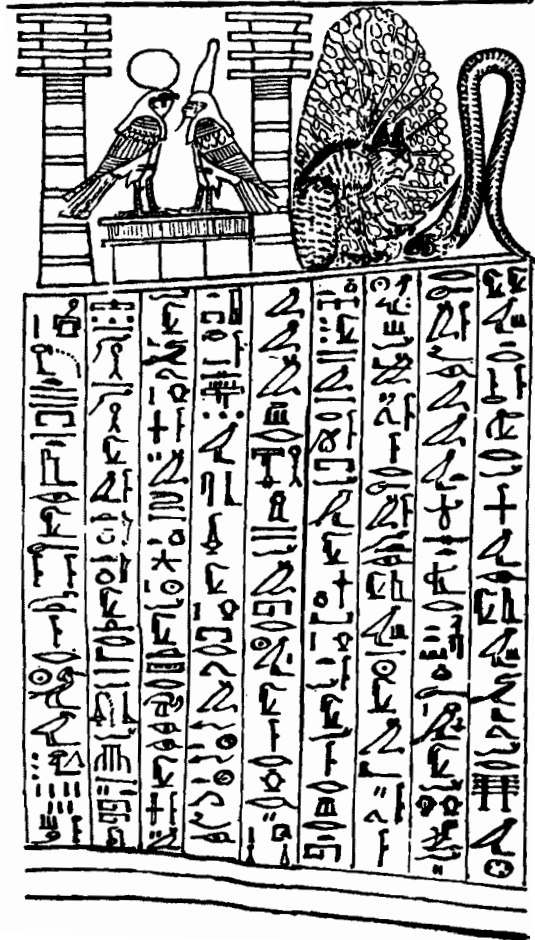
.....
1 yani, Osiris ve Ra'nın ruhları

eden bir veya daha fazla açıklamanın izlediği hatırlanacaktır; bölüme ayrıca bir dizi Vinyet eşlik etmektedir. 110. satırda şöyle yazar: “Ben iki *tchafi*’de mekân bulan ruhum.¹ Peki, nedir o? O, Osiris’in Tattu’ya (yani Busiris’e) girdiği zaman, orada Ra’nın ruhunu bulmasıdır; orada tek tanrı diğerini kucaklar ve ruhları iki *tchafi*’de ortaya çıkar.” Bu pasajın tasvir edildiği vinyette Ra ve Osiris’in ruhları Tattu’da şahin şeklinde, yüzleri birbirine dönük olarak bir pylonun (eski Mısır tapınak kapısı Ç.N.) üzerinde dururken gösterilir; ilkinin başında bir disk, insan başlı diğerinin başında ise beyaz taç vardır. Dikkate değer bir özellik, Osiris’in Ra ile buluştuğu sırada bile insan yüzünü muhafaza etmesidir ki insanla olan yakınlığının işaretidir.

Artık Osiris Ra’nın eşiti olmakla kalmamış, birçok bakımlardan ondan da üstün bir tanrı hâline gelmiştir. Osiris’in Abydos’ta gömülü olan kafasının burun deliklerinden, tüm şeylerin vücuda gelmesini ve sürekliliğini sağlayan tanrı Khepera’nın simgesi olan, skarabe çıkmıştır. İşte Osiris’in tanrılarının, insanoğlunun ve diğer varlıkların kaynağı ve orijini hâline gelmesi böyle bir süreç izlemiş ve beşerî özelliği bu surette unutulmuştur. Bir sonraki adım ona Tanrı’nın niteliklerini yüklemektir ve XVIII. ve XIV. Hanedanlar zamanında ‘görünen’ odur ki triniteler trinitesi² de diyebileceğimiz üçlü tanrılar topluluğunun başını çekme konusunda, o sırada genellikle “tanrılar kralı” diye adlandırılan Amen-Ra ile arasında bir iktidar sorunu yaşanmaktaydı. Bu dönemde Osiris’le ilgili en geçerli fikirlerin neler olduğuna en isabetli şekilde karar

1 Bergmann’ın *Aeg Zeitschrift* adlı çalışmasına bakın, 1880, s.88

2 Her yoldaş tanrılar grubu üç triad ya da trinite içeriyordu.

Ra'nın Ruhu(1) Osiris'in ruhuyla(2) Tattu'da buluşuyor. Persea ağacının (akasya) yanındaki kedi(3) (yani Ra) geceyi simgeleyen yılanın başını kesiyor.

OSİRİS, ÖLDÜKTEN SONRA DİRİLİŞ TANRISI

verebilmek için söz konusu zamanla çağdaş ilâhileri kaynak alabiliriz; aşağıda bu ilâhilerden bazı parçalar sunuyoruz:

“Hamd-övgü¹ sanadır, ey Osiris, Un-nefer, Abtu’nun (Abydos) ulu tanrısı, milyonlarca yılını senin varlığında geçiren ebediyetin kralı, son bulmaktan münezzeh rab. Nut’un rahminden çıkan ilk oğul, babası tanrıların Atası Seb olan, Güney ve Kuzey’in taçlarının efendisi, yüce beyaz tacın sahibi; asa ve kamçıyı ve ilâhî soyunun asaletini tanrıların ve insanların prensi olarak teslim alan; Ament dağında ikâmet eden kalbin hoşnut olsun, çünkü tahtına oğlun Horus geçmiştir-kurulmuştur. Sen Tattu’nun (Busiris’in) taç sahibi rabbi ve Abydos’un hükümdarısın.”

“Övgü² sanadır, ey Osiris, ebediyetin rabbi, Un-nefer, çok sayıda şekli (formu) olan ve nitelikleri ulu olan Heru-khuti (Harmachis), sen ki Annu’daki (Heliopolis) Ptah-Seker-Tem, saklı yerin rabbisin ve Het-ka-Ptah (Memphis) ve (oradaki) tanrıların yaratıcısı, alt dünyanın rehberi, Nut’ta battığın zaman (tanrılar tarafından) övülensin. İsis seninle barış içinde kucaklaşır-kavuşur ve yollarının başındaki şeytanları kovalar. Sen yüzünü Amentet’e dönersin ve yeryüzünü cilâlanmış bakır gibi pırıl pırıl parlatan sensin. Ölüler seni görmek üzere ayağa kalkarlar, nefesi içlerine alırlar ve disk ufukta yükseldiği zaman senin yüzüne bakarlar; sana tanık oldukları -seni müşahade ettikleri sürece kalpleri barış doludur, ey Sen ebedî ve baki olan.”

Yukarıdaki alıntıların ikincisinde Osiris, ta hanedan öncesi zamanlardan beri var olan Güneş-tanrıya adanmış mabetlerin bulunduğu Heliopolis ve Memphis şehirlerinin büyük tanrıları ile özdeşleştirilmiştir ve “ebedî ve baki” olduğu

1 *Günle Başlayanlar Bölümlerine* bakın (çeviri), s.11

2 A.g.e. s. 34

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

beyan edilerek noktalanır. Aşağıdaki nakaratta tanrılarla özdeşleştirilme süreci devam eder:

1. "Biatım sanadır, sen ki Annu'daki yıldızlı tanrılar ve Kher-aba'daki¹ semavî varlıklarsın; sen tanrı Unti², Annu'da gizli tanrılardan daha yüce olan. Bana barış içinde geçebileceğim bir yol bağışla, çünkü ben adil ve dürüst bir kişiyim; bile-rek yalan konuşmadım; hiç aldatmadım."

2. "Biatım sanadır, ey Antes'teki An, Harmachis; sen gökte uzun adımlarla yürürsün, ey Harmachis. Bana yolu bağışla." vs.³

3. "Biatım sanadır, ey sen sonsuzluğun ruhu, sen Tattu'da oturan Ruh, Un-nefer, Nut'un oğlu; sen Akert'in (yani, alt dünyanın) efendîsisin. Bana bir yol bağışla -senden bana bir yol aç." vs.

4. "Biatım, Tattu'da hüküm süren sanadır; Ureret tacı senin başının üzerine sağlamca oturmuştur; sen kendini koruyan kuvveti yapansın ve sen Tattu'da barış-sükûnet içinde ikâmet edersin. Lütfen (senden) bana bir yol bağışla." vs

5. "Biatım sanadır, ey sen Akasya⁴ ağacının rabbi, Seker kayığı⁵ kızakların üzerine yerleşmiştir; sen şer işler yapan Şeytanı geri çevirirsin ve Utchat'ın (yani, Horus veya Ra'nın Gözü'nün) yerinde kıpırtısız durmasını sağlarsın. Baa bir yol aç-bağışla." vs.

6. "Biatım sanadır, ey sen saatinde kudret sahibi olan, sen büyük ve kudretli Prens, An-rut-İta⁶ ikâmet eden, ebediyetin

1 Memphis yakınında bir bölge

2 Tanrı Afın kayığının önünde yürüyen ve her elinde bir yıldız tutan bir tanrı

3 Bu niyaz yalnızca bir kere yazılmıştır, fakat Dua'nın dokuz bölümünün her birinin sonunda tekrarlanır.

4 Bu ağaç Heliopolis'teydi ve Kedi, yani Güneş onun yanında oturuyordu. S.63'e bakın.

5 Seker kayığını kızakların üstüne oturtma seremonisi şafakta icra edilirdi.

6 Hiçbir şeyin büyümediği yer-aşağıdaki dünya.

rabbi ve sonsuzluğun yaratıcısı, sen Suten-henen'in (yani, Heracleopolis Magna) rabbisin. Bana bir yol." vs.

7. "Biatım sanadır, ey sen Doğru ve Gerçeğin üzerinde duran, ey sen Abydos'un rabbi, kolları ve bacakları Ta-tchesert'le (yani, Kutsal Ülke, alt dünya) birleşmiş olan; sen hileyi ve aldatmayı sevmeyensin. Bana bir yol aç." vs.

8. "Biatım sanadır, ey sen kayığında olan, sen Hâpi'yi (yani, Nil'i) kaynağından çıkaransın; ışık senin bedeninin üzerinde parlar ve sen Nekhen'de ikâmet edensin. Bana bir yol aç." vs.

9. "Biatım sanadır, ey tanrıların yaratıcısı, sensin Güney'in ve Kuzey'in kralı, ey Osiris, muzaffer olan, lütuf dolu mevsimlerinde dünyanın rabbi; sen semavî dünyanın rabbi. Bana bir yol aç."

Ve yine: "Ra, Amentet'in ilâhî ruhlarının ve tanrılarının taçlarıyla beraber, Osiris olarak batar. O tek ilâhî formdur. Tutat'ta gizli olandır. Amentet'in başındaki kutsal Ruh'tur, Unnefer'dir, hayat süresi daimî olandır."¹

Thoth'un İsis'e yardım ettiğinden bahsetmiştik; bunu İsis'e kocasının tekrar hayata dönmesini temin eden kelimeler vererek sağlamıştı. Bu tanrının Osiris için yaptığı iyiliklerin özeti, Hunefer Papirüsünde² göçenin ağzından şöyle dile getirilir:

"Senin huzuruna geldim; ey Nut'un oğlu, Osiris, sonsuzluğun Prensi; ben tanrı Thoth'u izledim ve senin için yaptığı her şeye sevindim. O, burun deliklerine temiz ve lâtif havayı ulaştırdı ve güzel yüzüne can ve güç geldi; ve Temu'dan çıkan kuzey rüzgârını burun deliklerine getirdi, ey Ta-tchesert'in

1 *Günle Başlayanlar Bölümlerine* bakın, s.334

2 A.g.e., s. 343

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

lordu. O tanrı Shu'nun senin bedeninin üzerinde ışıldamasını sağladı; o yolunu ışık hüzmeleriyle aydınlattı; vücudunun uzuv ve organlarındaki bozulmaları ağızından çıkan kudret sözcükleri ile yok etti; Set ve Horus'a senin uğruna barış yaptırdı; fırtınalı rüzgârı ve kasırgayı yok etti; iki savaşçıyı (yani Set ve Horus) senin huzurunda birbirine nazik yaptı ve iki ülkeye senin önünde barış yaptırdı; kalplerindeki öfkenin gitmesini sağladı ve her biri kardeşiyle uzlaştı.

"Tanrılar topluluğunun önünde oğlun Horus muzafferdir; dünyanın hükümdarlığı ona verilmiştir ve egemenliği dünyanın en uzak köşelerini içine alır. Tanrı Seb'in tahtı için Tanrı Temu'nun yarattığı saflarla birlikte ona karar verilmiştir; bunlar Arşiv Odasında kaydedilen bildirgelerle yürürlüğe konmuş ve büyük tahtta oturduğu sırada baban Ptah-Tanen'in emriyle demirden bir tabletin üzerine kazınmıştır. O, dağlardan akarsuları akıtmak, yamaçlarda yetişenleri yeşertmek ve yerden taneler fışkırtmak için tanrı Shu'nun taşıdığının (yani, göklerin) üzerine erkek kardeşini yerleştirmiştir ve o suyla ve toprakla bolluk verir. Göksel tanrılar ve yeryüzü tanrıları oğlun Horus'un hizmetine koşarlar ve onların rabbi olduğu hükümünün ilân edildiği toplantı odasına gittiğinde onun arkasından gelirler ve (onun isteğini) hemen yerine getirirler.

"Kalbin sevin sin, ey tanrıların rabbi, kalbin en büyük sevinçle dolsun; Mısır ve Kızıl Topraklar barışıktır ve senin mutlak iktidarının altında alçak gönüllülükle hizmet etmektedirler. Topraklarında ve şehirlerinde mabetler kurulmuştur ve eyaletler kendi isimleriyle mülklerinin sahibidirler ve bizler de sana yükümlü olduğumuz ilâhî armağanlarımızı getirecek ve senin adına ebediyen kurbanlarımızı sunacağız. Senin adınla oylamalar yapılmış, KA'nın şerefine içkiler toprağa dö-

külmüş ve seni takip eden ruhlar sana ölüm yemekleri getirmiştir ve sular serpilmiştir... bu ülkenin ölenlerinin ruhlarının her iki yanına. Başlangıçtan itibaren Ra'nın emriyle kararlaştırılmış senin hakkındaki her plân tamamlanmıştır. İşte bu yüzden, ey Nut'un oğlu, sen Neb-er-tcher'in yükselmeye geçtiğinde tacı giymesi gibi tacı giyiyorsun. Sen dirisin, sen kabul edilmişsin, sen gençliğini yenilersin ve sen hakikî ve tamsın; baban Ra uzuvlarını sağlamlaştırır ve yoldaş tanrılar seni alkışlarlar. Tanrıça İsis seninledir ve seni asla terk etmez; düşmanların seni yere seremedi. Bütün toprakların efendileri senin güzelliklerini överler, tıpkı her günün başlangıcında yükseldiği zaman Ra'yı övdükleri gibi. Sen (terazi) direğinin üzerine aşkın bir varlık olarak doğarsın, güzelliklerin insanın yüzünü yukarı doğru kaldırtır ve adımını geniş attırır. Baban Seb'in yüceliği sana verilmiştir ve tanrıları doğuran, annen Tanrıça Nut seni beş tanrının ilki olarak vücuda getirmiş, güzelliklerini yaratmış ve uzuvlarına biçim vermiştir. Krallığın kurulmuştur, beyaz taç başının üzerindedir ve asa ve kırbaç elindedir; sen henüz rahimdeyken ve oradan çıkıp dünyaya gelmemişken iki ülkenin taç sahibi rabbiydin ve Ra'nın 'Atef' tacı kaşlarının üzerindeydi. Tanrılar senin önüne secdeyle gelir ve senden ürkerler; seni Ra'nın haşmeti ile görünce geri çekilir ve ayrılırlar ve Zat-ı âlîlerinin zaferi yüreklerindedir. Hayat seninledir, et ve içecekten oluşan adaklar seni izler ve sana ödenmesi gereken, yüzünün önünde sunulur.”

Benzer bir diğer ilâhinin¹ bir paragrafında Osiris'in başka yönleri tanımlanmakta ve “Biatım sanadır, ey Amentet'tekilerin Yöneticisi” sözcüklerinden sonra “erkek ve kadınları

.....
1 *Günle Başlayanlar Bölümlerine* bakın, s.312

ikinci bir kere doğdurtan"¹, yani "ölümlüleri tekrar doğdurtan" hitapları yer alır. Bütün paragrafta Osiris'ten "kendini yenileyen" ve "Kendisini her gün ve her gün tıpkı Ra gibi genç" yapan diye bahsedilirken, metin yazarının erkeklerin ve kadınların ikinci doğuşu ile ölümlerin dirilmesini, yani yeni bir hayata doğmalarını kastettiği şüphe götürmez. Bu pasajda ayrıca Osiris'in Ra'nın eşiği olduğunu, ölümlerin tanrısı olmaktan canlıların tanrısı olmaya terfi ettiğini görebiliriz. Bunun dışında, yukarıdaki kısımlar ve kopya edildiği sırada Osiris'in önceki kabuller gibi Ra'nın oturduğu konumu işgal ettiği varsayılmakla kalmıyordu, Osiris'in beden ölümünün sonrasında sahip olduğu evlâdı Horus'un Set'e karşı kazandığı zafer marifetiyle Osiris'in varisi ve veliahtı olduğu da kabul edilmekteydi. Ve Horus yalnızca babasının "makam ve asaletini" devralmakla kalmamış, "babasının gücünü alan" yönüyle tedricen çocukların şefaatchisi ve aracısı olarak özgün bir konum da elde etmişti. Böylece Mahkeme Sahnesinde Horus göçenleri Osiris'in huzuruna çıkarır ve "doğru sesli" bulunan ve mahkemede aklanan herkesin tattığı zevklerden onların da tatması için ricada bulunur. İsis'in de yer aldığı bu huzurda çok dikkate değer şartlar altında doğan bir oğuldan gelen böyle bir ricanın kabul göreceği, Mısırlı bireyin düşüncesine göre, kaçınılmazdı; ve beden ölümünden sonra evlât sahibi olan bir babanın oğlu, doğal olarak ölmüşler için en mükemmel avukattı.

Fakat Osiris'in gücüne ve tanrılar arasındaki konumuna dair bu fikirler genelde Mısır'da XVIII. Hanedan zamanında (M.Ö 1600) iyice yer etmişken, bazılarının her türlü önleme rağmen bedenlerinin çürüyebileceğine ve bu vahim sonuçtan kaçınmak için Osiris'e özel olarak ricada bulunulması gerekti-

1 Bunun orijinal sözcükleri, *mes tememu em nesu'dur*

OSİRİS, ÖLDÜKTEN SONRA DİRİLİŞ TANRISI

ğine inandıklarına dair ipuçları vardır. Aşağıdaki ilginç dua, ilk olarak 3. Thotmes'in mumyasını kapatan keten sargı bezinin üzerine yazılmış olarak bulunmuştu, fakat sonraları aynı metnin hiyerogliflerle yazılmış örneği *Nu Papirüsü*¹ ve tabii ki Turin'de saklanan, Dr. Lepsius'un ta 1842'lerde yayınladığı, papirüste de karşımıza çıkmıştır. Ölüler Kitabı'nın bugün genel olarak CLIV'üncü bölümü olarak tanınan bu metnin başlığı "Bedenin yok olmasına izin vermeme" adını taşır. Metin şöyle başlar:

"Biatım sanadır, ey ilâhi babam Osiris! Benim bu uzuvlarımı mumyalaman, evet mumyalaman için sana geldim, ki yok olmayayım ve son bulmamayım da ilâhî babam Khepera gibi, onun çürüme bilmeyen ilâhî rumuzu gibi olayım. O hâlde lütfet de beni nefesimin efendisi kıl, ey sen rüzgârların lordu, sen, sana benzeyen ilâhî varlıkları büyütensin (magnify). Beni tam kıl ve sağlamlaştır, ey cenaze sandukasının rabbi. Lütfet ki sonsuzluk ülkesine girebileyim, tıpkı sana ve baban Temu'ya bahşedildiği gibi, ey sen bedeni bozulma görmeyen ve kendin de asla bozulmamış olan. Senin sevmediğin şeyleri hiç yapmadım, hayır, senin KA'nı sevenlerle birlikte hep sana yöneldim-senden yana oldum. Bedenimin solucanlara dönüşmesine izin verme, beni (onlardan) kurtar, tıpkı kendini kurtardığın gibi. Sana yalvarıyorum ölünce ve ruh gittiği zaman her tanrının, her tanrıçanın, her hayvanın ve her sürüngenin başına gelmesine izin verdiğin şeyin bana olmasına izin verme, çürümeyeyim. Çünkü ruh ayrıldığı zaman, insan çürümeye başlar ve bedenin kemikleri çürür ve bütünüyle iğrençleşir,

1 British Museum, no.10, 477, Yaprak 18. Bu metin *Günle Başlayanlar* adlı çevirimde yayınlanmıştır, s.398-402.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

uzuvları-parçaları ayrılır, kemikler ufalanarak hareketsiz bir yığın hâline gelir, eti yapışkan bir sıvı olur ve başına gelen çürümeye yoldaş olur. Ve solucanları misafir eder, bir solucan yığını olur, ona bir son verilir ve her tanrı, her tanrıça, her tüylü kuş, her balık, her sürünen, her kertenkele, her hayvan ve başka ne varsa her şeyin başına geldiği gibi tanrı Shu'nun görüşünden kaybolur. Solucanlar beni gördüğü ve bildikleri zaman onları karınları üstüne düşür, benden öyle korksunlar ki dehşetle uzaklaşınsınlar; ve ölümümünden sonra her mahlûk için de hayvan ya da balık ya da solucan ya da sürüngen için de böyle yap (benden uzak dursunlar). Ve ölümden hayat çıksın. Herhangi bir kertenkelenin çürümeme yol açarak sonumu getirmesine izin verme, bunların hiçbir cinsi üzerime gelmesin. Beni bedenim uzuvlarını öldüren ve onları çürüten, pek çok ölü beden üzerinde yok etme işlemi yapan ama kendisi saklı olan ve katlederek yaşayan, işkence odasındaki kan dökücüye verme; izin ver yaşayayım ve onun mesajını yerine getireyim ve onun emrettiklerini yapayım. Beni onun ellerine verme ve bana hâkim olmasına izin verme, çünkü ben senin emrindeyim, ey tanrıların rabbi.

"Biatım sanadır, ey ilâhî babam Osiris, sen beşerî uzuvlarına sahipsin; çürümedin, solucanlardan ibaret olmadın, eskimedim, kokuşmadın, bozulmadın, solucanlara dönüşmedin."

Sonra, ölen kişi kendisini Osiris'i ve grubundaki tanrıları yaratan tanrı Khepera ile özdeşleştirerek şöyle söyler:

"Ben tanrı Khepera'yım ve benim uzuvlarım varlıklarını sonsuza kadar sürdüreceklidir. Ben çürümeyeceğim, bozulmayacağım, kokuşmayacağım, solucanlara dönüşmeyeceğim ve tanrı Shu baktığı sürece bozulma yüzü görmeyeceğim. Var-

liğima sahip olacağım; yaşayacağım; yaşayacağım; filiz vereceğim, filiz vereceğim; barış içinde uyanacağım. Kokuşmaya-
cağım; iç organlarım yok olmayacak; hasar görmeyeceğim;
gözüm çürümeyecek; yüzümün şekli ortadan kalkmayacak;
kulağım sağır olmayacak; başım boynumdan ayrılmayacak;
dilim dışarı çıkmayacak; saçım kopmayacak; kaşlarım dökül-
meyecek ve zedelenmeyeceğim. Bedenim tamam olacak ve o
bu yeryüzünde ne harap olacak ne de yok olacak.”

Yukarıda verilen ve benzeri pasajara dayanarak, bazı Mı-
sırlıların fiziksel bedeninin dirileceği beklentisinde olduklarını
düşünebiliriz ve bedeninin çeşitli uzuvlarının belirtilmesi bu gö-
rüşü kuvvetlendirmektedir. Fakat bozulmazlığı ve ölümsüz-
lüğü vurgulu bir şekilde belirtilen beden, SAHU yani ruhsal
bedendir ki fiziksel bedeninin dışındaki bir varoluşa atlamış,
okunan dualar ve cenaze merasimi gününde ya da ölünün
mezara konduğu gün ayinler vasıtasıyla dönüşmüştür. CLIV.
Bölümde etten ya da içecekten bahsedilmemesi ilginçtir; bura-
da göçen kişinin varlığı için gerekliliği belirtilen yegâne şey,
her zaman insan formunda tasvir edilen tanrı Temu’dan aldı-
ğı havadır; bu tanrıdan metinde gündüz Güneşi Ra’nın karşı
ucu olan gece Güneşi yönüyle bahsedilmektedir ve amaç, Gü-
neşin her günkü ölümüyle göçenlerin ölümü arasında bir ben-
zerlik kurmaktır. Tanrı-insan Osiris’in Abydos’ta gömülü olan
başından söz etmiştik ve başın orada korunduğu inancı tüm
Mısır’ın ortak inancıydı. Fakat yukarıda naklettığımız pasajda
göçen kişinin “Başım boynumdan ayrılmayacak” demesi, Osi-
ris’in her şeye kadir olmasına ve Set tarafından doğranarak
parçalara ayrılan kendi bedenine de yaptığı gibi bedenleri es-
ki hâline döndürebilmesine ve yeniden inşa edebilmesine rağ-

men, (göçen kişinin) bedeninin tam ve tek parça olarak korunması isteğine işaret eder. Ölüler Kitabı'nın¹ XLIII. Bölümünde'de Osiris'in başıyla ilgili bilgiler vardır. Konu başlığı "Alt Dünyada Bir İnsanın Başının Ondan Ayrılmamasını Sağlama"dır ve olasılıkla epey antik bir bölümdür. Burada göçen kişi şöyle söyler: "Ben Yüce Varlığım, Yüce Varlığın oğluyum; ben Ateşim ve kafası kesildikten sonra ona yine kavuşan Ateş'in oğluyum. Osiris'in başı ondan esirgenmemişti, göçenin başı da ondan esirgenmesin. Kendimi bir arada dokudum (veya yeniden inşa ettim); kendimi bütün ve tam yaptım; gençliğimi yeniledim; ben Osiris'im, son bulmayan rabbim."

Yukarıdaki alıntıdan görünen odur ki, Osiris öyküsünün bir versiyonunda Osiris'in başı kesilmekle kalmamış, ateşten de geçirilmiştir ve bu versiyonun çok eski olması durumunda, ki öyle olması çok muhtemeldir, bizi Mısır'da ölümlerin kafalarının koparılıp yakıldığı prehistorik zamanlara götürmektedir. Prof. Wiedemann'ın düşüncesine² göre, ölümlerin bedenlerinin parçalara ayrılma ve kırılmalarının nedeni KA'nın, yani "duble"nin bu dünyadan ayrılabilmesini sağlamak için onun bağlı olduğu bedenin bozulup parçalanması gerektiği inancıydı ve bunun için o zamanın mezarlarına konulan her cins eşyanın kırılmış olarak yerleştirildiği hususunu örnek verir. Ayrıca bedenlerin parçalanmış veya tek parça olarak gömme usullerinin karışık olarak gözlemlendiği Mısır'ın prehistorik mezarlarında bu geçmiş geleneğin izini sürer; bunların bazılarında bedenlerin parçalara ayrılmış olduklarının görülmesine rağmen, oldukça başarılı bir şekilde bu parçaları tekrar doğru yerlerine yerleştirme girişiminde bulundukları bellidir. Ve bu, Ölüler

1 Günle ilerleyenler Bölümlerine bakın, s.98

2 J. de Morgan'ın *Etnographie Préhistorique* adlı eserine bakın, s.210

Kitabı'nın çeşitli yerlerinde göçen kişinin uzuvlarını toparladığı ve "bedenini yine tam yaptığı"nı beyan ettiği usul olabilir ve V. Hanedan döneminde Kral Teta'ya da aynı böyle hitap edilir, "Kalk, ey sen Teta! Başını aldın, kemiklerini yerine yerleştirdin¹, uzuvlarını bir araya topladın."

Buraya kadar, diriliş tanrısı Osiris'in en erken zamanlardan Amen-ra rahiplerinin hâkimiyetindeki dönemin sonlarına (M.Ö 900) kadarki tarihçesini izledik; bu tarihte Amen-Ra alt dünyanın tanrıları arasına girmişti ve bazı durumlarda dualar Osiris'e değil, ona okunuyordu. Bu tarihten itibaren Amen bu yüce konumunu sağlamlaştırmıştır ve Ptoleme döneminde göçen kişi Kerâşer'e şöyle hitap edildiğini okuruz: "Yüzün Ra'nın huzurunda parlar, ruhun Amen'in huzurunda yaşar ve bedeninin Osiris'in huzurunda yenilenir." Ve yine şöyle söylenir: "Amen seni tekrar yaşatacak kadar sana yakındır... Hayat, nefesine sahip olan Amen sana gelir ve cenaze evinde nefes almanı sağlar." Fakat buna rağmen Osiris Tanrı-insan, hem tanrısal hem de beşerî bir varlık olarak baştan sona bütün Mısırlıların düşüncesinde en yüksek yeri işgal etmiştir; ne yabancıların istilâsı ve ne de dinsel ve politik aksamalar ve dışarıdan gelmiş bireylerin etkileri Mısır halkının bu tanrıyı diriliş ve sonsuz hayatın nedeni ve sembolü ve rumuzu olarak görmesini engelleyememişti. Beş bin yıl boyunca insanlar Osiris'in mumyalanmış formunun taklit edilmesi suretiyle mumyalanmışlardı ve bedenlerinin ölüm göçlerine, mezara ve çürümeye galip geleceğine inanarak mezara gitmişlerdi, çünkü Osiris de bunlara galip gelmişti; ve ölümsüz, ebedî ve ruhsal bir bedende dirileceklerine dair belirgin bir ümitleri vardı çünkü Osiris

1 *Recueil de Travaux*, s.40 (1,287)

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

de dönüşmüş ruhsal bir bedende kalkmış ve ölümlerin kralı ve hâkimi olduğu göğe yükselmişti ve orada sonsuz hayatı elde etmişti.

Mısır'da Osiris'e ibadetin vazgeçilmeden sürdürülmesinin başlıca nedeni muhtemelen takipçilerine hem dirilmeyi ve hem de ebedî hayatı vaat etmesidir. Mısırlılar Hristiyanlığı kabul ettikten sonra dahi ölümlerini mumyalamaya devam ettiler ve kendi tek Tanrı'ları ve "tanrılar"ın nitelikleriyle Kadir-i Mutlak ve İsa'nın niteliklerini birleştirmeyi çok uzun zaman sürdürdüler. Mısırlıların kendilerine kalsa, ölümlerin ebedî hayatının garantilenmesi için bedeninin mumyalanması gerektiği inancından asla vazgeçmezlerdi, fakat Hristiyanlar Mısırlılarla aynı diriliş doktrinini vaaz etmekle beraber bir adım ileri geçtiler ve ölümlerin mumyalanmasına hiçbir şekilde ihtiyaç olmadığı konusunda ısrar ettiler. Büyük Aziz Anthony takipçilerine kendi bedenini mumyalayıp bir türbede saklamak yerine onu gömüp yerini de hiç kimseye söylememelerini vasiyet etti yoksa onu sevenler gelip aziz kabul ettiklerinin bedenlerine yaptıkları gibi onu da mumyalarlardı. "Uzun bir zaman" der, "piskoposlardan ve vaaz görevlilerinden halka bu faydasız geleneği uygulamaya bir son vermelerini öğütlemelerini istirham ettim" ve kendi bedeniyle ilgili olarak da şöyle söylemiştir: "Diriliş günü ben onu çürümeyen Kurtarıcı'dan (Hz. İsa'dan) teslim alacağım."¹ Bu fikrin yayılması mumyalama sanatına ölümcül bir darbe indirdi ve gerek fitratlarındaki muhafazakârlık ve gerekse kendileri için kıymetli olan ölmüşlerinin bedenlerinin yakınlarında olmasını sevdikleri için bir süre ölümlerine eskisi gibi işlem yapmayı sürdürmelerine rağmen-

1 Rosweyde, *Vitae Patrum*'a bakın, s.59; Athanasius'un *Life of St. Anthony* çalışması, *Patrologiae*, Ser. Graec. tom. 26 sütun 972.

men, yavaş yavaş mumyalama nedenleri unutulmaya başlandı, bu sanatın bilgisi kayboldu, cenaze merasimleri kısaltıldı ve mumyalamanın modası geçti. Bu sanatın ölmesi Osiris'e inancın ve ibadetin de sonunu getirerek onu ölümlerin tanrısı olmaktan ölü bir tanrıya dönüştürdü ve ondan boşalan yeri o sıralarda diriliş öğretisi ve ebedî hayat bahşetme kuvveti bilinen dünyanın çoğu yerlerinde vaaz edilmekte olunan Hz.İsa aldı. Mısırlı Hristiyanlar Osiris'te Hz. İsa'nın prototipini buldular ve oğlu Horus'u emziren İsis tasvirlerini ve heykellerini Bakire Meryem ve Çocuğu'nun prototipleri olarak algıladılar. Hristiyanlık dünyanın hiçbir yerinde zihinleri Hristiyan doktorinlerini almaya Mısır'da olduğu kadar hazır bir başka halkla karşılaşmamıştır.

Bu bölümümüzü, Thebes'teki Amen-Ra Mabedinde İsis ve Nephthys'i canlandıran rahibelerin söylediği *İsis ve Neftis Şarkıları*'ndan bazı alıntılarla bitirmek istiyorum.¹

"Selâm sana alt dünyanın rabbi, sen onun (Dünya'nın) içindekilerin Boğası, sen Ra-Harmachis'in görüntüsü, sen güzel Bebek, bize barış getir. Sen felâketleri defettin, fenalıkları püskürttün; Rab, bize barış getir; Ey Un-nefer, yiyeceklerin rabbi, sen baş olan, sen azameti ürkütücü olan, sen Tanrı, tanrılarının başkanı, sen taşıp toprağı kapladığın zaman ondan türlü şeyler hasıl olur. Sen tanrılardan daha nazıksın. Senin bedeninin emanasyonları ölümleri diriltir ve canlıları yaşatır, ey sen rızıkların rabbi, yeşil bitkilerin prensi, sen hayat asası, tanrılara sunulan armağanların ve kutsanan ölümlere sunulan cenaze yemeklerinin vericisi. Senin ruhun Ra'nın arkasında uçar, sen şafakta ışırsın; akşamüstü batarsın, sen her gün doğarsın; sen Atmu'nun sol elinde daima ve daima doğacaksın. Sen şanı bü-

1 Nesi-Amsu *Hieratik Papirüsü* adlı çalışmama bakın (Archaeologia, Cilt LII)

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

yük olansın, Ra'nın vekilisin; tanrılar topluluğu senin yüzüne dua ederek sana gelirler, yüzünün ateşi düşmanlarının üzerine gelir. Sen her gün kemiklerini topladığın ve bedenini tam yaptığın zaman bizler seviniriz. Anubis sana gelir ve iki kızkardeş (İsis ve Nephthys) sana gelir. Senin için güzel şeyler elde etmişlerdir, senin kol ve bacaklarını senin için toplarlar ve bedeninin parçalanmış uzuvlarını bir araya getirmeye çalışırlar. Sen onların (uzuvların) üzerine bulaşmış pislikleri bizim saçlarımızla sil ve bize üzölmene yol açan şeyleri unutmuş olarak gel. Bize 'yeryüzünün Prensi' niteliğınle gel, korkularını bir kenara at ve bizimle huzur içinde ol, ya Rab. Sen dünyanın veliahtı ve Tek tanrı ve tanrılarının tasarımlarının tamamlayıcısı ilân edileceksin. Bütün tanrılar sana niyaz ederler, bu yüzden lütfen mabedine gel ve korkma. Ey Ra, (yani Osiris), sen İsis ve Nephthys'in sevgilisisin; ebediyen yerinde istirahat edesin."

III

MISIRLILARIN “TANRILARI”

Kitabımızın buraya kadarki kısımlarında sık sık Mısır “tanrılarına” gönderme yapıldı ve şimdi sıra onların kim ve ne olduğunu açıklamaya geldi. Mısır dininin tektanrıci yönünün modern Hristiyan uluslarının dinine ne kadar çok benzediğini göstermiştik ve kimileri için Tanrı’nın yüceliğine dair bu kadar yüksek fikirler besleyen böyle bir halkın nasıl olup da çeşitli formlardaki “tanrılar” kalabalığına ibadet ettikleri şaşırtıcı olabilir. Mısırlıların çok sayıda, yalnızca isimlerinin sıralanmasının bile bir defteri dolduracak kadar çok olduğu bir tanrılar topluluğuna prim verdikleri oldukça doğrudur, ancak Mısır’ın eğitimli sosyal sınıflarının hiçbir dönemde “tanrılar”ı Tanrı ile aynı yüksek seviyeye koymadıkları da eşit derecede doğrudur ve bu noktadaki görüşlerinin birbiriyle karıştırılabileceğini akıllarına dahi getirmemişlerdir. Prehistorik çağlarda her köyün ya da kasabanın, her bölgenin, eyaletin ve her büyük şehrin kendi özel tanrısı vardı; bir adım daha ileri gidip zengin ve mevki sahibi her ailenin de kendilerine özel bir tanrıya sahip olduklarını söyleyebiliriz. Durumu iyi olan aile tanrılarıyla ilgilenecek ve onun isteklerine kulak verecek birisini seçiyor, fakir aile ise tanrıya oturacağı bir ev sağlama, resmî

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

giyecekler, vs. gibi ihtiyaçları karşılayan bir fona bağışta bulunuyordu. Fakat söz konusu tanrı, zengin veya fakir, ailenin ayrılmaz bir parçasıydı ve kaderi de doğal olarak aileninkiyle bütünleşmişti. Ailenin yenik düşmesi tanrının yenik düşmesini içinde barındırıyordu ve verimli mevsimler ise cömert armağanlar, yeni giysiler ve belki de yeni bir türbeyle ve benzeri şeylerle sonuçlanıyordu. Köyün tanrısı, elbette daha önemli bir şahsiyet olmasına rağmen köy halkıyla birlikte esir ediliyor, fakat bir yarış ya da kavgada cemaati zafer kazanırsa, bu ona duyulan gönül borcunu ve şanını artırıyordu.

Eyaletlerin ve büyük şehirlerin tanrıları pek tabî ki köylerin ve ailelerin tanrılarından daha büyüktü ve temsili heykellerini barındıran kendilerine adanmış büyük evlerin, yani mabetlerin sayısı epey fazlaydı. Bazen bir tanrının nitelikleri bir diğerine yükleniyor, bazen iki ya da daha fazla tanrı “birleşip” bir tanrıyı meydana getiriyor, bazen de uzak köylerden, kentlerden hatta yabancı ülkelerden yeni tanrılar ediniyorlardı ve zaman zaman da bir cemaat ya da kent kendi özel tanrı veya tanrılarını reddedip komşu bölgelerin birinden yepyeni bir tanrılar ekibini benimsiyorlardı. Böylece tanrılarının sayısı daima değişiyordu ve bireysel tanrılarının göreceli konumu da daima değişiyordu; bugün belirsiz, neredeyse hiç tanınmayan bir tanrı savaşta kazanılan bir zafer sayesinde birdenbire şehrin baş tanrısı hâline gelebiliyor, diğer taraftan bir ay en cömert armağanlarla ve büyük törenlerle ibadet edilen bir tanrı bir sonraki ayda bütün önemini yitirebiliyor; niyetler ve hedefler açısından ölü bir tanrıya dönüşüyordu. Fakat aile ve köy tanrılarının ötesinde ulusal tanrılar, nehir ve dağların tanrıları ve yeryüzünün ve gökyüzünün tanrıları vardı ki iyi niyetlerinin devamlılığının sağlanması ve kızgınlıklarının yatıştırılması gereken bu “ilâhî” varlıklar hep bir arada müthiş bir

rakam oluşturunyorlardı. Bunların dışında, tanrılar için kutsal olduğundan aynı şekilde "ilâhî" olarak değerlendirilmesi ve sevilip sayılması gereken hayvanlar vardı ki bunlar da Mısırlıların sayısız sınıflarından oluşan tanrılar repertuarına ilâve olmuşlardı.

Bugün bizim isimlerini bildiğimiz Mısır tanrıları, Mısır imajinasyonunun tamamını temsil etmekten uzaktır, çünkü en uygun olanın hayatta kalması kuralı, tanrılar içinde en az diğer şeyler için olduğu kadar geçerliydi. Prehistorik Mısırlı'nın tanrılarını hiç tanımıyoruz, fakat hanedanlar zamanında ibadet edilen tanrıların bazılarının vahşî ve yarı-vahşî Mısırlı'nın, değişikliğe uğramış formlarındaki, etkileri çok uzak zamanlardan beri zihinlerde yer etmiş tanrıları olması kuvvetli bir olasılıktır. Buna örnek olarak, orijinal (başlangıçtaki) amblemi köpek başlı maymun olan tanrı Thoth'u verebiliriz. Erken çağlarda zekâsı, kavrayışı ve kurnazlığından dolayı bu hayvana büyük saygı duyuluyordu; ve onun güneşin doğduğu ve battığı sıralarda çıkardığı seslere bakan basit zihlinli Mısırlı, onun bir şekilde güneşle söyleştiği veya güneşle yakın bir iletişimi olduğunu varsaymıştı. Bu fikir zihninde öyle yer etmişti ki hanedanlar zamanında doğan güneşin temsil edildiği vinyette, cennetin kapılarını açan görevlilerin dönüşmüş hâlleri oldukları söylenen maymunların tanrıların vazgeçilmez refakatçileri olduklarını görürüz, aynı zamanda bu sahnenin en göze çarpan şahsiyetleri arasındadırlar. Böylece, en uzak çağlarda doğan bu fikir nesilden nesile aktarılmıştır, ta ki Mısır'ın gücünün ve ihtişamının zirvesinde olduğu bir dönemde, Ölüler Kitabı'nın en iyi kopyalarında kristalize olana dek. Yontu ve papirüslerde temsil edilen köpek kafalı maymun türü kurnazlığıyla ünlüdür ve Thoth'un Osiris'e verdiği ve Osiris'in de bu

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

sayede “sesin hakikati” olduğu yani düşmanlarına galip geldiği kelimeleri o temin etmişti. Dolayısıyla köpek-başlı maymunun, bir kefesinde Maât’ın (ve gerçeğin) sembolü olan tütün bulunduğu, diğer kefedeyse göçen kişinin kalbinin tartıldığı Terazi’nin ayar yerinin tepesinde otururken gösterilmesi, muhtemelen onun bu kapasitesine, yani ölenin dostu olmasına dayanır; çünkü tanrının genele en çok yayılmış ünvanları “ilâhî kitapların rabbi”, “ilâhî kelimelerin rabbi”dir ve bu kelimeler göçen kişinin öteki dünyada dost veya düşman herkesçe itaat edilmesini sağlayan en emin formüldür. Thoth’un balıkçıl kuşuyla (ibis) simgelendiği daha sonraki zamanlarda nitelikleri çoğalmış ve mektupların, bilimin, matematiğin, vb. tanrısı olmuştu; yaradılıştaki Özdeyişlerin yazarının fevkalâde güzel tanımladığı “bilgelik”e uygun düşen bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır (VIII. Bölüm 23-31)

Mısırlılar her nerede ve her ne zaman bir tanrılar sistemi kurmaya kalkmışlarsa, eski yerel tanrılarının dikkate alınması ve sistemde onlara da bir yer bulunması zorunluluğuyla karşı karşıya kalmışlardı. Bu da ancak onları triadların veya günümüzde genel olarak “enneadlar” diye anılan dokuzlu tanrı gruplarının üyesi yapmakla çözümlenebiliyordu; öyle ya da böyle, bir yerde gözükmek zorundaydılar. Son birkaç yılda yapılan araştırmalar Mısır’da, teolojik düşüncenin öğretildiği çeşitli büyük okulların var olduğunu ve bunların her birinde rahiplerin kendi tanrılarının üstünlüğünü kabul ettirmek için ellerinden geleni yaptığını göstermektedir. Hanedanlar zamanında Heliopolis, Memphis, Abydos ve Delta’nın bir veya iki yerinde büyük kolejler olmalıdır ve muhtemelen Nil’in her iki yanında, Memphis’ten güneye kadar rahiplerin idaresinde daha küçük okullar da vardı. Bu tip okul ve kolejlerin teori ve

doktrinlerinden Heliopolis çıkışlı olanı en tamam şekliyle ayakta kalmıştır ve 5. ve 6. hanedanların krallarının anıtlarına kazınmış cenaze metinlerini dikkatle inceleyerek onların tanrılarının çoğu hakkındaki görüşlerini elde edebiliriz. Başlangıçta Heliopolis'in büyük tanrısı Temu veya Atmu, yani batan güneşti ve bu yerin rahipleri ona haklı olarak Ra'nın, yani gündüz vaktinin Güneş-tanrısının niteliklerini yüklemişlerdi. Bazı gerekçelerle sayıları dokuz olan ve "büyük tanrılar topluluğu (paut)" adını verdikleri bir tanrılar grubu fikrini formüle etmişlerdi ve bu grubun başına tanrı Temu'yu koymuşlardı. Ölüler Kitabı'nın 17. Bölümünde aşağıdaki pasaj yer alır¹:

"Ben yükseliş hâlindeki tanrı Temu'yum; ben Tek olanım. Ben Nu'da vücuda geldim. Ben başlangıçta doğan Ra'yım."

Bunun ardından şu soru gelir: "Kimdir o?" Ve yanıt şudur: "O, Ra'dır; başlangıçta Suten-henen (Heracleopolis Magna) şehrinde yükselmiş ve tahta çıkan bir kral gibi taçlandırılmıştır. Tanrı Shu'nun sütunları henüz yaratılmamışken o, Khemennu'da (Hermopolis Magna) mekânı daimî olan merdivenin üzerindeydi." Bu beyanlardan, Temu ve Ra'nın bir ve aynı tanrı olduğunu, onun, bütün tanrılarının oradan varlık bulduğu ilksel sulu kitleden, yani tanrı Nu'dan ilk hasıl olan varlık olduğunu öğreniyoruz. Metin şöyle devam etmektedir: "Ben kendinden kendini doğuran ve tanrılar topluluğunu meydana getirmek üzere isimleri(mi) vücuda getiren büyük tanrı Nu'yum. Kimdir o? O Ra'dır, Ra katarındaki tanrılarının formunda vücuda getirdiği uzuvlarının isimlerini yaratan-dır." Ve yine: "Ben tanrılar arasında geri döndürülmeyenim. Peki kimdir o? O Tem'dir, diskinde ikâmet edendir ya da farklı bir deyişle göğün doğu ufkundan yükselen Ra'dır." Böylece

1 *Günle Başlayanlar Bölümlerine* bakın, s.49

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

Nu'nun kendi kendini hasıl ettiğini ve tanrıların onun uzuvlarının isimlerinden başka bir şey olmadığını öğreniyoruz; demek ki Ra, Nu'dur ve katarındaki veya onun arkasından gelen tanrılar onun kendi azalarının isimlerinin kişileştirilmesinden ibarettir. Tanrılar arasında geri dönmeyen veya döndürülmeyen ya Temu ya da Ra'dır ve bu durumda Nu, Temu ve Ra'nın bir ve aynı tanrı olduğunu bulguluyoruz. Heliopolis'in rahipleri, tanrılar grubunun başına Temu'yu koymakla Ra'ya ve ayrıca Nu'ya çok yüksek bir derece vermişlerdi; kurnaz bir şekilde hem kendi yerel tanrılarını grubun başına getirmeyi başarmışlar, hem de daha eski tanrılara inancı önemli konumlarla beslemişlerdi. Bu yolla Ra'ya tanrıların en eskisi olarak değerlendiren Ra'nın müritlerinin, Temu'nun tanrılar topluluğunun başına getirilmesinden ve Heliopolis'in yerel kibirliliğinin tatmininden şikâyetçi olmak için fazla bir nedenleri kalmıyordu.

Fakat Heliopolis şehrinin "büyük topluluk"u oluşturduğu kabul edilen dokuz tanrının dışında bir de "küçük topluluk" ve üçüncü bir topluluğu oluşturan bir diğer dokuzlu tanrılar grubu vardı. Şimdi, her ne kadar *paut*, yani dokuzlu tanrılar topluluğunun her zaman için bu sayıyı koruduğu düşünülebilirse de öyle olmamıştı ve dokuz sayısının uygulanmasında değişiklikler yaşanmıştı. Metinlerin bazı pasajlarında *paut*'un tanrıları tek tek sayılır, fakat bu sayı bazen on, bazen de on bir olur. Mısırlıların bir tanrının çeşitli formları ya da durumlarını ilâhlaştırdıklarını hatırlarsak, bunun nedenini kolaylıkla açıklayabiliriz. Bu şekilde Temu veya Atmu denilen batan güneş, Khepera denilen doğan güneş ve Ra denilen gün ortasının güneşi aynı tanrının üç değişik formuydu; ve eğer bu üç formdan birisi bir *paut*'a ya da dokuzlu tanrılar grubu-

nun içinde yer alıyorsa, diğer iki form da dahil ediliyor ve böylece dokuz olan *paut* on bir tanrı içeriyordu. Benzer şekilde öyle anlaşılmaktadır ki, *paut*’un her tanrısının veya tanrıçasının çeşitli formları da, tanrıların sayısı ne kadar artarsa artsın gruba katılıyordu. Dolayısıyla tanrı sembolünün metinlerde yirmi yedi kere verilmesine rağmen, üç tanrılar topluluğunun 9x3, yani yirmi yedi sayısı ile sınırlı olduğunu düşünmemeliyiz.

Mısırlıların aşınası olduğu tanrıların birlikte oluşturduğu büyük rakamı böylece gördükten sonra, Mısır halkının temel ibadetinin ve asıl huşu duygusunun yalnızca insanın burada ve buradan sonraki kaderiyle alâkalı olduğu düşünülen tanrılara yönelik olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktı. Bunların sayısı nispeten sınırlıydı ve esas olarak Heliopolis’in büyük topluluğundaki ya da bir başka deyişle Osiris ve maiyetindeki tanrılardan oluşuyordu. Bunlar kısaca şöyle tanımlanabilir:

1. TEMU veya ATMU, yani, günün “kapatıcısı”, tıpkı Ptah’ın günün “başlatıcısı” olduğu gibi. Yaratılış öyküsünde Temu kendisini tanrı Khepera formu altında evrimleştirdiğini (evolve) beyan eder ve ilâhilerde “tanrıları yapan”, “insanları yaratan”, vs. olduğu söylenir; Mısır tanrıları arasında Ra’nın pozisyonunu ele geçiren oydu. İbadeti V. Hanedan’ın kralları zamanında bile son derece eski olmalıdır, çünkü o zamandaki geleneksel formu insan biçimindedir.

2. SHU, Temu’nun ilk doğan oğluydu. Efsaneye göre direkt tanrıdan gelmişti ve bir diğer efsaneye göre de annesi tanrıça Hathor’du; bunların yanında bir üçüncü efsane ise onu Temu ile tanrıça Insaset’in oğlu yapar. Seb ve Nut arasına giren ve gökyüzünü meydana getirmek üzere Nut’u yukarı

kaldıran odur ve bu inanç bu tanrıyı omuzlarında güneş diskiyle dünyanın üzerinde ayağa kalkarken gösteren tanrı figürlerinde simgelenir. Tabiat güçlerinden ışığın sembolüydü ve Hermopolis Magna'daki¹ merdivenin en üstünde duruyor, yükselttiği göğü her gün boyunca yukarıda tutuyordu. İşine yardımcı olması için ana yönlerin her birine birer sütun koymuştu ve dolayısıyla "Shu'nun destekleri" gökyüzünün direkleridir.

3. TEFNUT, Shu'nun ikiz kız kardeşiydi; tabiat güçlerinde nemin veya güneşin ısısının bir özelliğinin rumuzuydu, fakat ölümlerin tanrılarından birisi olarak, bir şekilde göçenlerin su ihtiyacı ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Erkek kardeşi Shu, Temu'nun sağ gözü, o ise sol gözüydü, yani Shu Güneş'in bir yönünü ve Tefnut da Ay'ın bir yönünü simgeliyordu. Böylece Temu, Shu ve Tefnut bir trinite oluşturuyorlardı ve yaradılış öyküsünde tanrı Temu, Shu ve Tefnut'un nasıl kendisinden meydana geldiklerini tanımladıktan sonra "böylece bir tanrı iken üç tanrı oldum" der.

4. SEB, tanrı Shu'nun oğluydu. "Erpa", yani tanrılarının "veraset yoluyla gelen reisi" diye anılır, bir diğer ünvanı da "tanrılarının babası"dır ki bu tanrılar da Osiris, İsis, Set ve Neftis'dir. Orijinal manada yeryüzünün tanrısıdır, fakat daha sonraları ölümlerin onun simgelediği yere, toprağa verilmesine bağlı olarak ölümlerin de tanrısı olmuştur. Bir efsane onu daha geç dönemlerde kendisi için kutsal olduğu kabul edilen kazla özdeşleştirir ve dünyayı vücuda getiren ilksel yumurtayı yaptığı fikrini işaret eden "Büyük Gıdaklayıcı" adıyla anılır.

5. NUT, Seb'in eşi ve Osiris, İsis, Set ve Neftis'in annesiydi. Başlangıçta gökyüzünün kişileştirilmesi idi ve evrenin ya-

¹ Sayfa 66 ve 81'e bakın

ratılışındaki aktif dişil ilkeyi temsil ediyordu. Eski bir görüşe göre, Seb ve Nut ilksel sulu dipsizlikte Shu ve Tefnut'la bitişik idiler ve daha sonra Seb yeryüzü ve Nut gökyüzü olmuştu. Bu tanrıların (Seb ve Nut) her akşam vuslat ettikleri ve birbirleriyle kucaklaştıkları farz ediliyordu, ta ki ertesi sabah Shu onları ayırana ve gökyüzü tanrıçasını dört sütunun ya da direğin tepesine gerene kadar. Nut doğal olarak tanrıların ve bütün canlı varlıkların annesi olarak değerlendiriliyordu ve yalnızca canlıların değil, fakat ölülerin yiyeceğini de kocası Seb'le birlikte onun verdiği kabul ediliyordu. Mısır'da kutsallık mertebesine ulaşmış ölülerin girdiği cennetin tam yeri ile ilgili değişik görüşler bulunmasına rağmen, tüm dönemlerdeki tüm düşünce ekolleri onu gökyüzündeki bir mekâna yerleştirmiştir ve dinsel metinlerde ölülerin oturduğu gök cisimlerine -yani, güneş, ay ve yıldızlar- bol miktarda atıfta bulunulması, suçsuz bulunan ruhların nihaî ikametgâhlarının dünya üzerinde bulunmadığını kanıtlamaktadır. Tanrıça Nut bazen güneşin bedeni (kütlesi) boyunca sefere çıktığı bir dişi, bazen de bir inek olarak temsil edilmiştir; kutsal ağacı firavun inciri idi (lât. *Ficus sycomorus* -Ç.N.)

6. OSİRİS, Seb ve Nut'un oğlu, İsis'in kocası ve Horus'un babasıydı. Kitabımızın başka bir bölümünde Osiris'in hikâyesini ayrıntılarıyla naklettiğimizden, burada kısaca değineceğiz. İlâhî kökenine rağmen bir insan olarak değerlendiriliyordu; bu dünyada bir kral olarak yaşamış ve hüküm sürmüştü; erkek kardeşi Set tarafından haince katledilmiş ve bedeni on dört parçaya bölünerek Mısır'ın çeşitli yerlerine dağıtılmıştı; ölümünden sonra İsis tarafından Thoth'un temin ettiği sihirli bir formülle hayata döndürüldü ve Horus adında bir evlâdı oldu; Horus büyüdüğü zaman Set'le savaşa girdi ve onu yendi

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

ve böylece "babasının intikamını aldı"; Thoth'un sağladığı sihirli formülle Osiris bedenini yeniden inşa etti ve canlandırdı ve dirilişin ve ölümsüzlüğün sembolü oldu; aynı zamanda ölümlerin umudu, hâkimi ve tanrısı idi ve muhtemelen tarih öncesi devirlerde de bu böyleydi. Osiris bir yönüyle güneşle bağlantılı bir tanrıydı ve öyle görünmektedir ki başlangıçta batış sonrası güneşi temsil etmekteydi. Ancak 18. Hanedan'la çoktan Ra'nın eşi durumundadır ve daha da sonraları Tanrı'nın ve "tanrıların" bütün niteliklerini üstlenmiştir.

7. İSİS, Osiris'in eşi ve Horus'un annesiydi; muhtemelen şafağı simgelemesine bağlı olarak, yaradılıştaki güneş kayığında yeri vardı. Kocasının bedenini sihirli formülün sözcüklerini seslendirmek vasıtasıyla canlandırdığı için "sihirlerin (hanım) efendisi" diye söz edilir. Kocasının bedenini aramak için kent kent gezmesi, Delta'nın bataklıklarında dünyaya getirdiği çocuğuna bakarken çektiği sıkıntılar ve kocasının düşmanlarının çektiği eziyetler tüm dönemlerin metinlerinde en çok sözü edilen konular arasındadır. Çeşitli yönleri vardır, fakat Mısırlıların imajinasyonunda en tutulan tarafı "ilâhî ane" oluşudur; bu karakteriyle, onu otururken ve kucağına aldığı çocuğu Horus'u emzirirken gösteren binlerce heykeli vardır.

8. SET, Seb ve Nut'un oğlu ve Neftis'in kocasıdır. Çok erken bir dönemde "Yaşlı Horus"un (Greklerin Aroueris'i) erkek kardeşi ve dostu olduğu düşünülüyordu ve Horus gündüzü temsil ederken Set de geceyi temsil ediyordu. Her iki tanrının ölümlere karşı dostça görevleri vardı ve göçen kişiye dünyadan cennete gitmesi için ihtiyacı olan merdiveni tutmak ve çıkmasına yardım etmek bunların arasındaydı. Fakat daha geç bir dönemde Mısırların Set hakkındaki görüşleri değişik-

lik geçirdi ve onun ismiyle yani "Seti" diye adlandırılan kral-
ların hükümrانlığının üzerinden çok geçmeden bütün kötü-
lüklerin, en çıplak ve çorak durumdaki çöl, fırtına ve kasırga,
vb. gibi tabiattaki korkutucu ve ürkütücü her şeyin kişileştiril-
miş hâli oldu. Set, bir doğa gücü olarak, Yaşlı Horus'la daima
savaş hâlindeydi; bu, gecenin gündüze üstünlük sağlama mü-
cadelesiydi; ancak her iki tanrı da aynı kaynaktan çıkmıştı
çünkü bir tabloda tek bir bedene bağlı iki baş olarak gösteril-
mişlerdir. İsis'in oğlu Horus büyüdüğü zaman, babası Osiris'i
öldüren Set'le dövüştü; orijininde gayet belirgin biçimde bir-
birinden ayrı olan bu iki mücadele birçok metinde karıştırıl-
mıştır, aynı şey iki ayrı tanrı Horus için de geçerlidir. Ho-
rus'un birinci çarpışmada Set'e karşı kazandığı zafer, sadece
gecenin gündüze yenik düşmesini simgeliyordu, fakat Set'in
ikinci yenilgisinin hayatın ölüme ve iyinin kötüye galip gel-
mesi olarak anlaşıldığı görülür. Set'in sembolü, başı deveyi
andıran bir hayvandır, ancak henüz tatmin edici bir şekilde ta-
nımlanamamıştır; bu tanrının tasvirlerine ender rastlanır, çün-
ki çoğu, Mısırlıların onun hakkındaki düşüncelerini değiştir-
diği zamanlarda ortadan kaldırılmıştı.

9. NEFTİS, İsis'in kız kardeşi ve onun tüm yolculukların-
da ve sıkıntılarında yanından ayrılmayan can yoldaşydı;
muhtemelen alacakaranlık veya akşamın ilk saatlerini simge-
lemesine bağlı olarak, İsis gibi onun da yaradılıştta Güneş ka-
yığında yeri vardı. Bir efsaneye göre, Osiris'ten olma Anu-
bis'in annesidir, fakat metinlerde çocuğun babasının Ra oldu-
ğu beyan edilir. Mezar taşlarında ve papirüslerinde ölümlere
karşı görevlerinde her zaman İsis'e eşlik eder ve kendi kocası-
nın (Set) fenalıklarının altından kalkabilmeleri için İsis ve Osi-
ris'e yardım ettiği gibi, ölüm ve mezar güçlerinin üstesinden

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

gelebilmeleri için göçenlere de yardımcı olur. Heliopolis'in dokuz tanrıdan oluşan ilâhî topluluğu budur, fakat babası Osiris'in öyküsünde önemli bir yeri olan Horus'un yani İsis'in oğlunun sayılan tanrılar arasında adı geçmedi ve Thoth da bunların arasında yer almadı; ancak aslında her iki tanrı da metnin bazı pasajlarında bu grubun içindedirler ve sayılırken dışarıda bırakılmaları, yazmanlardan birinin metni yazıya geçirirken yaptığı bir hatanın sonucu olabilir. Biz daha önceden Horus ve Thoth'un hikâyelerinin belli başlı ayrıntılarını verdiğimiz için şimdi diğer toplulukların başlıca tanrılarını şöyle özetleyebiliriz:

NU, "tanrıların babası" ve "büyük tanrılar topluluğu"nun atası idi; var olan her şeyin ondan geldiği ilksel su kitlesiydi.

PTAH, ilksel yaratıcı Kudret'in iradesini sözel olarak ifade eden Thoth'un seslendirdiği emirleri yerine getiren üç büyük tanrının en aktif olanıydı; kendinden yaratılmıştı ve günün "Açıcısı" olarak Güneş-tanrı Ra'nın bir formuydu. Ölüler Kitabı'ndaki belirli atıflar gereği tanrıların "ağzını açan"¹ diye bilinir ve Osiris'in çevresindeki tanrılarından birisi olması bu kapasitesine dayanır. Dişil karşılığı tanrıça SEKHET idi ve reisi olduğu üçlünün üçüncü üyesi NEFER-TEMU idi.

PTAH-SEKER, Memphis bölgesinin Apis Öküzü'nün enkarnasyonunun Mısır dilindeki ismi Seker'in Ptah'la birleşmesinden oluşan ikili tanrıdır.

PTAH-SEKER-AUSAR, kısaca hayatı, ölümü ve dirilişi simgeleyen üçlü bir tanrıydı.

KHNEMU, ilksel yaratıcı Kudret'in iradesini kelimelerle ifade eden Thoth'un emirlerinin yerine getirilmesinde Ptah'a

1 "Tanrı Ptah benim ağzımı açsın"; "tanrı Shu, demirle tamamlayarak tanrıların ağzını açtığı gibi, benim de ağzımı açsın." (XXIII. Bölüm)

yardım eden eski kozmik tanrılardan biriydi; "şimdi var olan her şeyin yapıcısı; var olacak olanların yaratıcısı, yaratılmışların kaynağı, babaların babası ve annelerin annesi" diye tanımlanmıştır. Bir efsaneye göre insana bir çömlekçi tornasının üzerinde biçim veren odur.

KHEPERA, eski ilksel bir tanrıydı ve içinde yeniden varlık bulmak üzere hayat tohumunu barındıran maddenin sembolüydü; dolayısıyla ruhsal bedenın doğacağı ölü bedeni, ölüden hayatın çıkışını simgeliyordu. Başı bok böceğı (skarabe) şeklinde bir insan olarak tasvir edilmiş ve bu böcek onun amblemi olmuştu, çünkü kendi kendisinin babası olduğu ve kendinden kendini hasıl ettiği kabul ediliyordu. Günümüzde dahi Sudan'ın belirli bir kısım halkı, soylarının süreceğini garantileyeceğı inancıyla kurutulmuş skarebeyi, yani bok böceğini havanda döverek suyla içerler. "Khepera" ismi "yuvarlayan, döndüren" anlamına gelir ve bu böceğın yumurtalarıyla dolu bir topağı yanı sıra yuvarlanması âdetinde oluşunu dikkate alırsak, bunun ne kadar uygun bir isim olduğunu görürüz. Yumurtalarla dolu top yuvarlanarak götürölürken içindeki tohumlar olgunlaşır ve hayata gelir; benzer şekilde gökyüzünde bir çıkıp bir inerek bir yuvarlanma hareketi içinde bulunan güneş; ışığı, ısıyı ve bu sayede hayatı neşrederken dünyadaki varlıklar canlanır ve hayata gelirler.

RA muhtemelen Mısır'da ibadet edilen tanrıların en eskiydi ve bu isim çok uzak bir zamana ait olduğu için anlamı bilinmemektedir. Tüm çağlarda Tanrı'nın gözle göröllebilen amblemiydi ve bu dünyanın, adına her gün adaklar-kurbanlar sunulan tanrısıydı; zaman Ra'nın yaradılıştı, ufuk çizgisinin üzerinde güneş şeklinde görünmesiyle başlamış ve çok eski zamanlarda insanın ömrü güneşin izlediğı güzergâhla

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKİRİ

karşılaştırılmıştı. Ra'nın gökte iki kayıkta yolculuk yaptığı farz ediliyordu; göndoğumundan öğleye kadar süren yolculuğun yapıldığı kayığın ismi ATET ya da MATET, öğlenden günbatımına kadar olanının ismi ise SEKTET kayığı idi. Doğarken güçlü bir "ejderha" ya da yılanın, Apep'in saldırısına uğramış şeytanî güçlerin ve karanlığın sembolüdür ve fırlattığı alevli oklar Apep'in bedenine saplanıp onu yakana kadar onunla çarpışmıştı; bu korkunç düşmana eşlik eden şeytanlar da aynı şekilde ateşle yıkıma uğramış ve bedenleri paramparça olmuştu. Bu hikâye Horus ve Set'in arasındaki mücadeleyi anlatan efsanede de yenilenir ve her iki şekilde de aslen simgelenen, ışık ve karanlık arasında her gün sürdüğü düşünülen kavgadır. Ancak daha sonraları, Osiris'in Ra'nın konumunu üstlendiği ve Horus'un, babasına yapılan büyük yanlışlığı düzeltecek ve onun haince katledilmesinin öcünü alacak ilâhî bir gücü simgelediği zamanlardan itibaren doğru ve yanlış, iyi ve kötü, gerçek ve yalan gibi ahlâkî kavramlar da ışığa ve karanlığa, yani Horus ve Set'e yüklendi.

Ra "tanrıların babası" olduğundan, her tanrının onun bir veçhesini temsil etmesi ve onun da her bir tanrıyı temsil hakkına sahip olması doğaldı. M.Ö. 1370 tarihlerine ait, 1. Seti'nin mezarındaki eğimli koridorun duvarlarına yazılmış olan Ra'ya İlâhî'nin bu güzel kopyası, bize bu özelliğin iyi bir örneğini sunar. Aşağıda bu ilâhiden bazı alıntılar veriyoruz:

11. "Övgü sanadır, ey Ra, sen yüce Kudret, sen Ament bölgesine girensin, şahit olun; işte (senin) bedenin Temu'dur.

12. "Övgü sanadır, ey Ra, sen yüce Kudret, sen Anubis'in gizli yerine girensin, işte (senin) bedenin Khepera'dır.

13. "Övgü sanadır, ey RA, sen yüce Kudret, hayat süresi, görünmeyen formlardan daha fazla olansın, işte (senin) bedeninin Shu'dur.

14. "Övgü sanadır, ey Ra, sen yüce Kudret,... işte (senin) bedeninin Tefnut'tur.

15. "Övgü sanadır, ey Ra, sen yüce Kudret, sen yeşillikleri mevsiminde ortaya çıkaransın, işte (senin) bedeninin Seb'dir.

16. "Övgü sanadır, ey Ra, sen yüce Kudret, sen hükmeden kadir varlıksın... işte, (senin) bedeninin Nut'dur.

17. "Övgü sanadır, ey Ra, sen yüce Kudret, Rab, işte (senin) bedeninin İsis'dir.

18. "Övgü sanadır, ey Ra, sen yüce Kudret, sen başı önüne ışık verensin, işte (senin) bedeninin Neftis'tir.

19. "Övgü sanadır, ey Ra, sen yüce Kudret, sen ilâhî uzuvların kaynağı, sen Bir olan, evlâdı doğdurtansın, işte (senin) bedeninin Horus'tur.

20. "Övgü sanadır, ey Ra, sen yüce Kudret, sen göksel derinliklerde oturan ve orayı aydınlatansın, işte (senin) bedeninin Nu'dur."¹

Okuduğunuz paragraflarda Ra, isimleri yukarıdakinin benzeri metinlerde genelde fazla geçmeyen birçok tanrı ve ilâhî kişilikle özdeşleştirilmiş ve tüm bu tanrıların nitelikleri ona yüklenmiştir. İlâhinin yazıldığı tarihlerde, bazılarının söylediği gibi panteizm değil ama politeizmin (çok tanrıcılık) zirvede olduğu açıktır ve o sıralarda Teb'in tanrısı Amen'in tedricen Mısır tanrı topluluklarının başına gelmesine çaba gösterilmesine rağmen, her yerde her tanrının yerli veya yabancı, Ra'nın bir özelliği ya da sureti olduğu görüşünün her fırsatta vurgulandığını bulgularız.

¹ Bu metin için *Annales du Musée Guimet*'e bakın. *Le Tombeau de Seti 1- 1. Seti'nin Mezarı* (ed. Lefébure), Paris, 1886, pl.v.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

Biraz önce sözünü ettiğimiz tanrı Amen, başlangıçta Thebes (Teb) bölgesinin tanrısıydı ve mabedinin kurulması ya da yeniden inşası XII. Hanedan dönemine, M.Ö. 2500'ler gibi eski bir tarihe dayanıyordu. İsmi “gizli olan tanrı” anlamına gelen, aslen güney Mısır'ın bir tanrısıydı, fakat Teb'li krallar kuzeydeki düşmanlarını yenilgiye uğratarak ülkenin tamamına egemen oldukları zaman, Amen birinci derecede önemli bir tanrı hâline geldi ve 18., 19. ve 20. Hanedanların kralları, onun adına kurulmuş mabetlere büyük bağışlarda bulundular. Bu düzenin rahipleri Amen'e “tanrıların kralı” diyorlardı ve bütün Mısır'ın da aynı şeyi benimsemesi için gayret ediyorlardı, fakat bütün güçlerine rağmen onu ülkenin en köklü tanrılarıyla özdeşleştirmedikleri sürece bu sonucu elde edemeyeceklerini gördüler. Bunun üzerine onun evreni yaratan ve varlığına destek veren saklı ve gizemlerle dolu kuvveti temsil ettiğini ve güneşin bu kuvvetin sembolü olduğunu ilân ettiler; buna bağlı olarak onun ismini Ra'nın isminin yanına eklediler ve bu suretle Nu, Khnemu, Ptah, Hapi ve diğer büyük tanrıların nitelikleri yavaş yavaş Amen'e mâl oldu. M.Ö. 1500 tarihlerinde, 18. Hanedan'ın ortalarında Amen'e karşı Amen-hetep, yani IV. Amenophis'in başı çektiği bir muhalefet hareketi oluştu, fakat başarıya erişilemedi.

Bu kral, söz konusu tanrıdan ve isminden öyle nefret ediyordu ki kendi ismini “Khu-en-Aten” yani “güneş Diski'nin zaferi” olarak değiştirmiş ve Amen isminin, mümkün olabilirdiğince, mabetlerden ve diğer büyük anıtlardan silinmesini emretmişti ve bu emir birçok yerde fiiliyata da geçirilmişti. Bu kralın dinsel görüşlerinin neler olduğunu tam olarak söylemek mümkün değildir, fakat Amen kültürünün yerini Aten kültürünün, kadim zamanlarda Annu'nun (On ya da Heliopolis'in)

ilâhı ve Güneş-tanrı'nın bir formu olan Aten'e ibadetin almasını istediği tartışılmaz: Aten'in sözcük anlamı “Güneş Disk”i idi ve bu kadar zaman sonra, günümüzde Ra'ya tapma ile “Disk’indeki Ra”ya tapma arasında ne gibi bir fark olduğunu anlamak kolay olmamakla birlikte, ikisi arasında ince, teolojik bir ayırımın var olduğu muhakkaktır. Bu fark her ne ise, Amenophis’in eski başkent Thebes’i terk etmesine ve şehrin epey kuzeyindeki, sevgili tanrısı Aten’e ibadeti gönül hoşluğuyla sürdürebileceği bir yere¹ taşınmasına yetmişti. Aten kültünün bize kadar gelen tasvirlerinde bu tanrı, kendisinden çıkan bir dizi kol ve ellerle inananlara hayat veren bir disk şeklinde resmedilmiştir. Amenophis’in ölümünden sonra Atenkültü zayıflamış ve Amen Mısırlıların zihnindeki eski yerine kavuşmuştu.

Yerimiz kısıtlı olduğundan Amen’in ünvanlarının tam bir listesini verme yerine Prenses Nesi-Khensu² Papirüsü’nden kısa bir alıntıyla yetinecek ve M.Ö. 1000 sıralarında bu tanrının zihinlerde nasıl bir yere sahip olduğu hakkındaki fikrimizi bu kaynağa dayandıracağız. Bu papirüste Amen’e şöyle hitap edilir: “Kutsal tanrı, tüm tanrıların rabbi, Amen-Ra, dünyadaki tahtların efendisi, Apt (yani Karnak) Prensi, başlangıçta varlık bulan kutsal ruh, doğru ve gerçek üzere yaşayan büyük tanrı, diğer iki enneadı doğuran ilk ennead³, içinde her tanrının mevcut olduğu varlık, Bir’in Bir’i, dünya başlangıçta suret kazandığı sırada var olan şeylerin yaratıcısı, doğuşları-doğumları saklı olan, formları sayıca çok olan ve gelişmişliği bilinemeyen Kutsal Form (şekil, suret), sevgili ve iktidar sahibi

1 Burası, Tell el-Amarna harabelerinin bulunduğu mevkidedir.

2 Bu hiyeratik metnin hiyeroglif deşifreleri için Maspero’nun *Memoires*’ına bakın, s.594.

3 Yani, büyük, küçük ve az sayılı tanrı toplulukları; her grup (paut) dokuz tanrı içeriyordu.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

olan ve (haşmetinden) korkulan... uzayın rabbi, Khepera vasıtasıyla kimlik bulan, Khepera formundaki muktedir Varlık, Khepera formundaki rab; o varlık bulduğu zaman, ondan başka var olan hiçbir şey yoktu. İlksel zamanda o yeryüzünün üzerinde parladı, O Disk, ışık ve yayılımın prensi... Bu kutsal tanrı kendisine biçim verdiği zaman, gökler ve yer onun kalbiyle (veya zihniyle) yapılmıştı... O Ay Disk'idir, güzellikleri gökleri ve yeri kaplayan, iradesi göndoğumundan batışa kadar gerçekleşen yorulmaz ve verici kral, ilâhî gözlerinden erkek ve kadınların ortaya çıktığı, ağzından tanrıların geldiği, yiyecek, et ve içeceğin onun sayesinde hasıl olduğu ve sağlandığı ve var olan her şeyin onunla yaratıldığı varlık. O zamanın rabbidir ve ebediyet tarafındadır; o gençliğini tazeleyen-yenileyen yaşıdır... O bilinemez olandır ve bütün tanrılardan daha gizlidir... O uzun bir ömür verir ve tercih ettiklerinin yıllarını artırır, o kalbine yerleştiği kişinin merhamet dolu koruyucusudur ve ebediyete ve sonsuzluğa tarz verendir. O Kuzey'in ve Güney'in kralı, Amen-Ra, tanrıların tralı, göğün ve yerin ve suların ve dağların rabbi, yeryüzünün mevcudiyetine onun varlık bulmasıyla başladığı; mutlak kudret, birinci toplulukta tanrıların başta geleni."

Yukarıdaki alıntıda Amen'e, "Bir'in Bir'i" diye hitap edildiğini fark etmişsinizdir ya da "Bir tane Bir"; bu ünvanın modern zamanlarda anlaşılan şekliyle Tanrı'nın bütünselliğini kastettiğine dair bir referans bulunmadığı açıklanmaktadır. Bu kelimeler bütünlük fikrini ifade etmeyi hedeflemiyorsa, o zaman ne anlama gelmektedirler? Ayrıca onun "ikincisi olmadığı" (eşi, benzeri olmadığı) da söylenmektedir, o hâlde Mısırlıların tanrılarının Bir olduğunu ve onun bir ikincisi olmadığını

nı ilân ettikleri zaman, net bir şekilde bugün İbranî ve Arapların Tanrı Birdir¹ dedikleri zaman anladıkları şeyi anlıyorlardı. Böyle bir Tanrı, doğanın güçlerinin kişileştirilmesinden ve onlara lâayık bir isim bulma arzusuyla "tanrılar" diye anılan varlıklardan bütünüyle ayrı bir Varlık'tı.

Bir de, Ra'nın dışında çok eski zamanlarda HORUS denilen, sembolü şahin olan bir tanrı vardı ve görünen odur ki Mısırlıların taptığı ilk canlı varlıktır; Horus da, tıpkı Ra gibi, Güneş tanrıydı ve daha geç zamanlarda zihinlerde karışarak İsis'in oğlu Horus'la birleşmişti. Horus'un metinlerde yer alan belli başlı formları şunlardır: 1)HERU-UR (Aroueris), 2) HERU-MERTİ, 3) HERU-NUB, 4) HERU-KHENT-KHAT, 5) HERU-KHENT-AN-MAA, 6) HERU-KHUTİ, 7) HERU-SAM-TA-UI, 8) HERU-HEKENNU, 9) HERU-BEHUTET. Dört köşesinden göğe destek veren dört ana yönün tanrıları ya da "Horus'un dört ruhu", orijinal anlayışta, Horus formlarından biriyle bütünleşmişti; bu tanrıların isimleri HAPİ, TUAMUTEF, AMSET ve QEBHSENNUF'tu ve kuzey, doğu, güney ve batıyı simgeliyorlardı. Ölülerin mumyalanan bağırsakları dört kavanoza konurdu ve her kavanoz bu dört tanrıdan birisinin koruması altındaydı. Ölülerin diğer önemli tanrıları şunlardır: 1) ANUBİS, Ra'nın veya Osiris'in oğlu, Ölülerin istirahatgâhına nezaret eder ve AP-UAT ile birlikte "cenaze dağı"nın idaresini paylaşırdı; her iki tanrının da sembolü çakaldı. 2) HU ve SA, Temu ya da RA'nın çocukları, yaratılıştaki güneş kayığında yerleri vardır, daha sonraları Mahkeme Sahnesinde tasvir edilmişlerdir. 3) Tanrıça MAAT, fiilî yaratılışı Thoth, Ptah ve Khnemu ile birlikte yürütmüştü; kelime anlamı "dosdoğru"dur; buna bağlı olarak doğru, gerçek, sahte olmayan, dürüst, adil, dimdik, sabit, sağlam, değişmez, yalan olmayan, vs.

.....
1 Kur'an-ı Kerim, sure 112.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

gibi anlamları içerir. 4) Tanrıça HET-HERT (Hathor), yani “Horus’un evi”, gökyüzünün güneşin doğduğu ve battığı kısımdır. Firavun inciri Het-hert için kutsaldı ve ölümler onun kendilerini bu ağacın semavî meyvesiyle beslemesi için dua ederlerdi. 5) Tanrıça MEH-URT, gökyüzünün güneşin her gün izlediği güzergâhı kapsayan bölümünü simgeliyordu; en azından bir dönemde kabul edilen görüşe göre, öteâleme göçenlerin sorgulanması burada vuku bulurdu. 6) NEİTH, SEBEK’in annesi de gökyüzünün doğu tarafının bir tanrıçasıydı. 7) SEK-HET ve BAST, güneşin yok edici, yakıcı gücünün ve ılımlı ısısının sembolleri olan aslan ve kedi başları ile simgelenirdi. 8) SERQ, İsis’in formlarından biriydi. 9) TA-URT (Thoueris) tanrıları doğuran dişiydi. 10) UATCHET, Hathor’un bir formuydu ve NEKHEBET gökyüzünün güneyinin sahibesiyken, o gökyüzünün kuzeyini idare ediyordu. 11) NEHEB-KA büyümlü güçleri olan bir tanrıçaydı ve bazı bakımlardan İsis’in sahip olduğu niteliklere benziyordu. 12) SEBAK, Güneş-tanrının bir formuydu ve daha ileriki tarihlerde Set’in arkadaşı olan Sebak ya da Sebek’le karıştırılmıştı. 13) AMSU (ya da MİN veya KHEM), doğanın çoğalma ve üreme güçlerinin kişileştirilmesi. 14) BEB veya BABA, “Osiris’in ilk doğan oğlu” idi. 15) HAPİ, Nil tanrısıydı ve büyük tanrıların çoğu ile özdeşleştirilmişti.

Mısır’da şu ya da bu çağda “tanrılar” denilen varlıklar öyle çoktur ki sadece isimlerini sıralamak bile sayfalar doldururdu ve bu kitap bu ölçüde bir çalışmanın sunulması için uygun bir yer değildir. Dolayısıyla okuyucu, daha fazla bilgi için Lanzzone’nin *Mitologia Egizia* adlı, epey fazla tanrının isimleriyle tanıtıldığı eserine başvurabilir.

IV

ÖLÜLERİN YARGILANMASI

İnsanın öldükten sonra bedenli durumdayken yaptığı işlerin ilâhî güçler tarafından analize tâbi tutulacağı ve sorgulanacağı inancı Mısır uygarlığının en erken dönemine aittir ve tüm ileriki nesiller boyunca esas olarak aynı kalmıştır. Finaldeki Mahkeme'nin yeri hakkında ya da Mısırlı bireyin ruhunun beden ölümünün hemen ertesinde mi yoksa mumyalama işlemi bitip de mezarına yerleştirildikten sonra mı mahkeme salonuna geçtiğiyle ilgili bir bilgimiz olmamakla beraber, hesaba çekilmenin Mısır halkında ölümsüzlük fikri kadar derinlere kök salmış bir inanç olduğu oldukça kesindir. Görüldüğü kadarıyla, dünyada yaşayan bütün insanların bedenliyen yaptıkları işlerin ödülünü hep beraber alacakları bir genel mahkeme fikrine sahip değildiler; tam tersine, bütün ipuçları her ruhun bireysel olarak ele alındığı veya Osiris'in krallığına ve kutsanmışların yanına gitmesine izin verildiği ya da doğrudan doğruya helâk olduğu yönündedir. Metinlerde, mahkemede suçlu bulunan ruhlar için ayrılan bir yerin var olduğu fikrini gösterir gibi görünen belli pasajlar olmakla beraber, unutmamamız gerekir ki bu bölgeyi işgal edenler Güneş-tanrı Ra'nın düşmanıdırlar ve mahkeme kürsüsündeki ilâhî güçlerin, yargılanarak suçlu bulunan, saf ve kutlu ruhlara düşmanlık

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

edecek kötü ruhların yaşamasına izin vereceğinin düşünülebilmesi ihtimal dışıdır. Diğer yandan, Koptların bu konudaki düşüncelerini önemsiyor ve onların Mısırlılardan geleneksel olarak aldıkları kadim inançların temsilcisi oldukları değerlendirilmesine katılıyorsa, Mısır'ın alt dünyasının kötü ruhların belirsiz bir süre cezalandırıldığı bir bölgeyi içerdiğini kabul etmek zorundayız. Kopt azizlerinin ve şehitlerinin hayatları, lânetlenenlerin çektiği azaba göndermelerle doludur, fakat bu tanrıların Hristiyan Mısırlı'nın zihinsel imgelemesinin ürünleri ya da yazmanın meylettiği görüşler mi olduğunu ayırt etmek her zaman kolay değildir. Koptların cehenneminin kadim Mısır Amenti'sinin ya da Amentet'in, değişim geçirmiş biraz farklı bir hâli olduğu değerlendirilmesine girersek, tek ödünç alınan şeyin Mısır alt dünyasının adı olduğuna, kadim Mısırlıların bu konuda benimsedikleri diğer fikir ve inançların dışarıda bırakıldığına inanmamız zor olacaktır. Çağımızın VII. yüzyılında yaşamış Keft Piskoposu Pisentios'un hayatından¹ alınan aşağıdaki pasajlardan da görebileceğimiz gibi, bazı Hristiyan yazarlar, günahkârların cehennemdeki durumları konusunda fevkalâde ayrıntıcıdır. Bu din adamı bir dizi mumyanın kümelendiği bir mezara sığınır ve orada gömülü kişilerin isimlerinin listesini okuduktan ve onu yerine koyması için yanındaki müridine verdikten sonra müridine dönerek ona Tanrı'nın işini gayretle yapmasını öğütler, her insanın tamlığa kavuşması gerektiği konusunda uyarır ve aynı kuralın önlerinde yatan mumyalar için de geçerli olduğunu söyler. "Günahları çok olan bazıları" diye devam eder, "şimdi Amenti'dedirler, bazıları daha dıştaki karanlıkta, bazıları ateşli çukur ve hendeklerde ve bazıları da ateşten bir ırmağın için-

¹ 'Ed. Amélinau, Paris, 1887, sf. 144.

dedirler: Bu sonuncularına bir an bile rahat verilmez. Ve diğer bazıları ise, bazı iyi amelleri nedeniyle dinlenmeye alınmışlardır.” Müridi oradan ayrıldığı zaman, bu din adamı, Erment ya da Armant şehrinin yerlilerinden ve babasının adı Agricolaos, annesinin adı Eustathia olan mumyalardan birisiyle konuşur. Mumya ona hayattayken Poseidon’a taptığını ve İsa’nın dünyaya geldiğinden bahsedildiğini hiç duymadığını söyler. Ve anlatır, “Keşke hiç şu dünyaya doğmasaydım. Keşke annemin karnındayken ölseydim de rahmi bana mezar olsaydı. Dünyada ölme zamanım geldiği zaman, ilk gelenler Kosmokrator melekleri oldu ve işlediğim bütün günahları sayarak bana şöyle söylediler: ‘Şimdi fırlatılacağın yerde çekeceğin eziyetten bakalım seni kim kurtaracak, varsa böyle biri çıksın ortaya.’ Ellerinde demir bıçaklar ve mızrak ucu gibi sivri çıkıntılı olan silâhlar vardı ve bunları üzerime batırırken dişlerini gıcırdatıyorlardı. Az bir süre sonra gözlerimi açtığım zaman, ölümün çeşitli biçimler alarak havada dolandığını gördüm ve o anda acıması olmayan melekler gelerek bezgin ruhumu bedenimden çeke çeke çıkardılar ve onu siyah bir at şeklinde Amenti’ye doğru yola çıkardılar. Bu dünyaya doğup da benim gibi günahkâr olanlara eyvahlar olsun! Evet, üstadım ve babam, sonra hepsi de acımasız ve her biri farklı görüntüde bir işkenceciler topluluğunun ellerine teslim edildim. Ah, o vahşî yaratıkları bir görseydiniz! Ah beni cezalandıran güçlerin ne çok olduğunu bilseydiniz! Bunların ardından daha dıştaki karanlığa atıldığım zaman, iki yüz kubitten (dirsekten parmak ucuna kadarki mesafe, Ç.N.) daha derin büyük bir çukura atıldım ve çukur sürüngelemlerle kaplıydı; her sürüngelemin yedi başı vardı ve her birinin bedeni akrep gibiydi. Yalnızca görüntüsü bile insanı dehşete düşürmeye yetecek olan Büyük Solucan

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

da burada yaşıyordu. Dişleri demir kazıklar gibi uzun ve sivriydi ve sürüngenlerden biri beni, yemeğe hiç doymayan bu Solucana doğru fırlattı; sonra diğer bütün yaratıklar onun etrafını aldılar ve onun ağzı (etimle) dolduğu zaman, diğerleri de kendilerininkini doldurdular.” Din adamının bu azabın durdurak bilmeden mi sürdüğü yoksa arada bir mola verildiği mi sorusunu mumya şöyle cevaplıyordu: “Evet, azaba çarptırılanlara her Cumartesi ve her Pazar günü merhamet edilir. Pazar günü biter bitmez kendimizi gene hak ettiğimiz azabın içinde buluruz ki bu sayede dünyada geçirdiğimiz yılları unuttabilelim ve bu işkencenin acısını duymaz hâle geldiğimizde, daha acı verici bir başkası başlar.”

Şimdi, kötülerin çektiği varsayılan cehennem azabının yukarıdaki tanımından, yazarın zihnindeki tablonun bugün Mısır'da son birkaç sene içinde gerçekleştirilen mezar kazıları sayesinde aşınası olduğumuz sahnelerden farklı olmadığını görmek zor değildir; bunun yanında, onun da Kopt asıllı çok sayıda yazar gibi, bunları yanlış yorumladığını görüyoruz. Daha dıştaki karanlık, *yani* alt dünyanın en karanlık yeri, ateş çukurları, yılan, akrep ve benzeri şeylerin hepsinin karşılıkları ya da orijinalleri, güneşin gece saatleri boyunca alt dünya-daki seyrini tanımlayan metinlere eşlik eden sahnelerde yer almaktadır. Ve böyle sahnelerin genel manası bir kere yanlış anlaşıldı mı, Ra'nın, Güneş-tanrı'nın düşmanlarının lânetlenmiş ruhlara döndürülmesi ve -aslında doğa güçlerinin kişileştirilmesinden ibaret olan- bu rakiplerin yakılmasına yeryüzündeyken kötülük işleyenlerin çoktan hakettikleri cezalandırma gözüyle bakılması çok kolaydı. Koptların, atalarının binlerce yıllık görüşlerini bilinçsizce kopyalamalarının hangi boyutlarda olduğunu söyleyemeyiz, fakat bu olasılığı büyük bir hoşgörü ile değerlendiresek bile geride açıklanmayı talep

ettiren Hristiyan Mısır imajınasyonunun özgün ürünleri olduğu görünümünde çok sayıda inanç ve görüş bulunmaktadır.

Ölülerin yargılanması fikrinin Mısır'da çok eski zamanlara dayandığını söylemiştik; öyle antiktir ki ilk olarak ortaya çıktığı çağı belirlemeye çalışmak faydasızdır. Bildiğimiz en erken dinsel metinlerde Mısırlıların yargılanma beklentisinde olduğuna dair işaretler yer alır, fakat bunlar onlardan net çıkarımlarda bulunacağımız yeterlilikte değildir; bu yargılanmanın daha geç dönemlerdeki kadar esaslı ve incelemeci bir tavırla mı düşünüldüğü kesinlikle şüphelidir. Elimizde kral Men-kau-Ra, yani Greklerin Mikerinos dönemine, M.Ö. 3600'lere ait, sonraları Ölüler Kitabı'nın 30B bölümünü meydana getiren, tanrı Thoth'un imzasıyla demir bir levha üzerine kazılı bulunmuş, asil oğul ya da prens Herutataf¹ tarafından yazdırılmış dinsel bir metin bulunmaktadır. Bu metindeki kompozisyonun orijinal amacını söyleyemeyiz, fakat mahkeme huzuruna çıkan göçmüş kişiye yardımcı olmak için kullanıldığı ve konu başlığını oluşturan kelimelerin çevirisinin ortaya koyduğu gibi, "alt dünyada kalbinden uzak düşmek" tehlikesini önlemeye yönelik olduğu açıktır. İlk kısmında ölü, kalbi için yakardıktan sonra, şöyle söyler: "Mahkemede önüm bana karşı olan hiçbir şey çıkmaz; egemen prenslerin huzurunda iken aleyhimde bir muhalefetle karşılaşmayayım; Terazî'nin bekçisinin huzurunda iken benden ayrılmayasın!... İnsanların koşullarını belirleyen Osiris'in mahkeme görevlileri (Mısır dilinde *Shenit*) adımın kirlenmesine yol açmasınlar! Mahkeme (amellerimden) tatmin olsun, duruşma lehime olsun ve kelimelerin tartılmasında lütfet de kalbim sevinçle olsun. Ulu Tanrı'nın, Amentet'in Rabbi'nin önünde benim aleyhimde söz söylenmesin."

.....
Günle Başlayanlar Bölümleri'ne bakın, Çeviri, Sf. 80.

Şimdi, her ne kadar yukarıdaki dua ve beyanlar Menkau-Ra'nın saltanatından iki bin yıl sonra yazılmış bir papi-rüste yer alıyorsa da, bunların kendileri de çok daha erken bir döneme ait asıllarından kopya edilmiş metinler olduğuna şüphe yoktur, çünkü yazının demir bir levha üzerine işlenmiş olarak bulunduğunu hikâye eden metin onu, bu buluşu gerçekleştiren Herutataf'la çağdaş kılar. Burada "buluş" sözcüğünün (Mısır dilinde *kem*) gerçek anlamda bir keşif olup olmadığını tartışmak anlamsız olur, fakat açık olan şey papirüsü kopyalayan kişilerin metin için Men-kau-Ra dönemini kaynak göstermekte hiçbir tereddüt göstermemiş olmalarıdır. Aynı şekilde, daha sonraları "göçen kişinin kalbinin alt dünyada ondan alınmasına izin vermeme" başlığı altında Ölüler Kitabı'nın bölümlerinden birini meydana getirmiş, XI. Hanedan zamanına, M.Ö. 2500'lere ait bir tabutun üzerine yazılmış olan bir diğer metinde aşağıdaki yakarış yer alır: "Mahkemede duruşmayı yapan rablerin (kelimesi kelimesine verildiğinde 'şeylerin rableri' [lords of things]) huzurunda iken önüme bana karşı hiçbir şey çıkarılmasın; hakkımda ve yaptıklarım için 'o doğruluğun ve gerçeğin karşıtı (yalan, iki yüzlü) işler yaptır' denilmesin; Ulu Tanrı'nın, Amentet'in Rabbi'nin huzurundayken aleyhimde hiçbir şey olmasın."¹ Bu pasajlardan, "terazi" fikrinin IV. Hanedan'ın sona ermesinden önce geliştiğini varsayabiliriz; benzer şekilde, Mısır okullarının bir Tanrı'ya tartılma sırasında teraziye gözlemleme ve bekçilik etme görevi yüklediğini, terazide tartılma işleminin *Shenit* denilen ve insanların fiil ve davranışlarını kontrol ettiğine inanılan varlıkların huzurunda gerçekleştiği, mahkemede düşmanları tarafından ölünün aleyhine bazı ipuçlarının getirilebileceğinin düşünül-

¹ *Günle Başlayanlar Bölümleri'*ne bakın, sf. 78.

düğü, tartılmanın Ulu Tanrı, Amentet'in Rabbi'nin huzurunda yapıldığı, fiziksel veya manevî anlamda ölünün kalbinin onun sınıfta kalmasına yol açabildiği çıkarımlarında bulunabiliriz. Göçen kişi kalbine "anne" diye hitap eder ve ardından onu *ka'sı* ya da dublesiyle (astral bedeniyle Ç.N.) özdeşleştirir ve tanrı Khnemu'nun adıyla *ka'dan* iki kere söz edilmiş olur: Bu hususlar çok önemlidir, çünkü göçen kişinin kalbini hayat ve varlık kaynağı olarak gördüğünü kanıtlar ve tanrı Khnemu'nun adının geçmesi, söz konusu kompozisyonun tarihini Mısır'da dinsel düşüncenin başlangıcındaki bir dönemle eş zamanlı kılar. Yaratılıştaki Tanrı'nın emirlerini yerine getirmek üzere Thoth'a asistanlık yapanlardan birisi tanrı Khnemu'dur ve Philae'deki çok ilginç bir heykel Khnemu'yu bir çömlekçi çarkının başında insana biçim verirken gösterir. Öyle görünmektedir ki göçen kişi mahkemede Khnemu'nun adını anmakla, insana biçim veren ve bazı bakımlardan dünya yaşamının tarzından sorumlu olan 'bu' Tanrı'yı yardıma çağırmaktadır.

30A bölümünde "terazinin bekçisi"nden söz edilmezken göçmüş kişi şöyle söyler, "mahkemede şeylerin rablerinin huzurunda iken önüme benim aleyhimde olan hiçbir şey çıkmassın!" Burada "şeylerin rableri" ya "yaratılışın rableri" yani büyük kozmik Tanrı'lar ya da "(mahkemenin) işlerine bakan lordlar" yani mahkeme heyeti olabilir. Bu bölümde göçmüş kişi tanrı Khnemu'ya değil "asa sahibi oldukları için yüce olan, ilâhî bulutlarda oturan Tanrı'lara" hitap eder; bunlar dört ana yönün Tanrı'ları ve aynı zamanda insan bedeninin belli başlı iç organlarına nezaret eden Tanrı'lar Mestha, Hapi, Tuamutef ve Kebhsennuf'tur. Gene burada göçmüş kişi, eylemlerinin ana sevk edicileri olan organlarının başında

bulundukları gerekçesiyle, dünya yaşamındaki eylemlerinden bir yönüyle bu Tanrı'ları sorumlu kılma gayreti içinde olduğu izlenimi verir. Her hâlükârda, onları şefaathane kavramının ışığı altında değerlendirmektedir, çünkü onlara kendi lehine, "Ra'ya doğruluğunu (ifade eden) sözler söylemeleri" ve tanrıça Nehebka'nın huzurunda onu başarılı kılmaları için niyazda bulunur. Bu örnekte mutlak kudret, ebedî Tanrı'nın görülebilen amblemi olan Güneş-tanrı'nın, Ra'nın ve nitelikleri henüz kesin olarak tanımlanamamış ancak ölümlerin kaderiyle büyük bir ilgisi olan yılan tanrıçanın himmetleri dilenir. Amentet'in Rabbi'nin adı -Osiris- hiç geçmemektedir.

Yargılanmanın hangi tarzda düşünüldüğünün çizimlerle (tablolarla) işlenmiş en kaliteli papirüslerdeki tanımına geçmeden önce, Nebseni¹ ve Amen-neb² papirüslerindeki ilginç bir vinyetten bahsetmek istiyorum. Bu papirüslerin her ikisinde de, tanrı Osiris'in huzurunda, terazinin bir kefesinde göçen kişinin bizzat kendisinin, diğer kefesinde de kalbinin yer alarak tartıldığını görüyoruz. Bu da bize bir zamanlar kadim Mısır'da bedeninin kalbinin sesine itaat edip etmediğini bulgulamak görüşünden hareketle bedeninin kalbe karşı tartıldığı inancının hüküm sürmekte olduğu ihtimalini önermektedir; bu elbet yalnızca bir olasılıktır ancak 30B bölümündeki vinyetin bu dikkat çekici varyasyonunun özel bir anlama sahip olduğu oldukça kesindir ve 18. Hanedandan kalma iki papirüste yer alıyor olması onun çok daha eski bir dönemi temsil eden bir inanç olduğunu öngörmemize destek vermektedir. Buradaki mahkeme tanımı, her hâlükârda, 18. ve daha sonraki hanedanların daha geç tarihli çizimli papirüslerinde yer alan çarpıcı resimdeki mahkeme tanımından değişik olmalıdır.

1 British Museum, No: 9900.

2 British Museum, No: 9964.

Buraya kadar ölülerin yargılanması fikrinin IV. Hanedan, yani M.Ö. 3600'ler gibi erken bir dönemin dinsel yazılarında kabullenildiğini kanıtladık, fakat bunun resim hâlindeki formunun elimize geçmesi için aradan iki bin yıl geçmesi gerekmektedir. Ölüler Kitabı'nda metin veya bölümlere vinyet formunda eşlik eden sahneler, örneğin Hetep Tarlaları veya Elysia Tarlaları olağanüstü eskidir ve XI. ve XII. Hanedanlara ait lahitlerin üzerinde bulunmuşlardır; fakat Mahkeme Sahnesi'nin bilinen en erken resmi XVIII. Hanedan döneminden daha eski değildir. Ölüler Kitabı'nın en eski Teb papirüs kopyasında Mahkeme Sahnesine rastlanmaz ve Nebseni ve Nu¹ Papirüsleri gibi en itibarlı belgelerde de yer almaması, bize bu eksikliğin hiç kuşkusuz bir nedeni olduğunu işaret etmektedir. Mahkeme Sahnesi'nin tam hâliyle verildiği büyük çizimli (resimli) papirüste, bunun eserin başlangıcında yer aldığı, bir ilâhi ve bir vinyetin önüne konduğu görülebilir. Böylece, Ani Papirüsü'nde² söylenen bir ilâhiyi güneşin doğuşunu ve yükselişini simgeleyen bir vinyet ve Osiris'e bir ilâhi izler; Hunefer Papirüsü'nde³ de ilâhiler farklı olmakla beraber aynı düzenleme vardır. O hâlde ilâhilerin ve Mahkeme Sahnesi'nin birlikte Ölüler Kitabı'nın bir sunuş bölümünü oluşturduğunu kabul edebiliriz ve en azından Amen rahiplerinin en güçlü olduğu dönem sırasında, M.Ö. 1700'den M.Ö. 800'e kadar, ölen kişinin Osiris'in krallığına kabul edilmesinin öncesinde dünyada iken yaptığı işler hakkında sorgulandığı inancının varlığını işaret ediyor olması muhtemeldir. Mahkeme Sahnesine eşlik eden ilâhiler, ibadet için kullanılan yüksek düzeyli kompozisyonların en hoş örneklerinden olduğundan, bazı pasajların çevirisini veriyorum.

1 British Museum, No: 10, 477.

2 British Museum, No: 10, 470.

3 British Museum, No: 9901

RA'YA İLÂHÎ¹

"Biatım sanadır, ey Sen Nu'da² doğan ve tezahür ettiğinde ışığınla dünyayı parlak ve aydınlık yapan; senin ortaya çıkışını takiben tanrılar topluluğunun tümü sana seni öven, hamdeden ilâhiler söylerler. Sana nezaret eden ilâhî Merti³ tanrıçaları seni Kuzeyin ve Güneyin Hükümdarı olarak bağır-larına basarlar, sen güzel ve sevgili İnsan-çocuğu. Sen yüksel-diğinde erkek ve kadınlar canlanır. Uluslar sana sevinirler ve Annu'nun (Heliopolis'in) Ruhları⁴ sana mutluluk şarkıları söylerler. Pe şehrinin Ruhları⁵ ve Nekhen şehrinin Ruhları⁶ se-ni yüceltirler, şafakta maymunlar sana taparlar ve tüm hay-vanlar ve sürüler hep birlikte seni över. Tanrıça Seba düşman-larını püskürtür, bunun için kayığında sevinç vardır; tayfala-rın orada hoşnuttur. Atet kayığına⁷ vardın ve kalbin neşeyle dolar. Ey tanrıların rabbi, sen onları yarattığın zaman onlar neşeli çılgınlık atmışlardı. Gökyüzü tanrıçası Nut seni her yandan sarar ve tanrı Nu seni ışık seline boğar. Işığını benim üzerime de yolla da güzelliklerini göreyim ve yerin üzerinden geçerken yüzüne seni öveceğim ezgiler söyleyeyim. Göğün ufkundan doğarsın ve diskin dünyayı canlandırmak üzere da-ğın üstüne geldiği zaman, ona ibadet edilir."

"Yükselirsin, yükselirsin ve sen tanrı Nu'dan ortaya çı-karsın. Gençliğini tazellersin ve kendini dün olduğun yerden

1 *Günle Ortaya Çıkma* Bölümlerine bakın, sf. 7.

2 Gökyüzünün kişileştirilmesi (Nu).

3 Kelime anlamı İki Göz, yani *Isis ve Neftis*.

4 Yani, Ra, Shu ve Tefnut

5 Buto (Per-Uatchit) şehrinin bir kısmı. Pe'nin ruhları Horus, Mestha ve Hapi idi.

6 Yani, Horus, Tauamutef ve Qebhsennuf.

7 Yani, güneşin öğleye kadar yolculuk yaptığı kaynak.

batırırsın. Ey! Sen kendini yaratan ilâhî Çocuk, seni (tanımlamaya) gücüm yetmez. Doğa doğa gelirsın, göğü ve yeri saf zümrüt yeşili ışığınla ısıltılı yaparsın. Punt toprakları¹ burun delikleriyle kokladığın güzel kokular vermek için vardır. Semada yükselirsın, ey zatı şahaneleri ve iki yılan tanrıça, Meriti, kaşlarının üzerine kurulmuşlardır. Sen kanunları verensın, ey dünyanın ve onun bütün sakinlerinin rabbi; tüm tanrılar sana tapar.”

OSİRİS'E İLÂHİ²

“Ey sen şanı yüce olan, ey Osiris Un-nefer, Abydos’taki büyük tanrı, ebediyetin kralı ve sonsuzluğun rabbi, senin varlığında milyonlarca yıl geçiren tanrı. Sen Nut’un rahminin ilk oğlusun, baban tanrıların Atası, Seb’dir, sen Kuzey ve Güneyin Taçlarının ve yüksek beyaz tacın sahibisin. Tanrıların ve insanların Prensi olarak asayı, kamçıyı ve ilâhî babalarının asaletini sen teslim almışsındır. Ament dağındaki³ kalbin hoşnut olsun, çünkü tahtına oğlun Horus kurulmuştur. Sen Tattu’nun (Mendes’in) tacı taşıyan-tamamlayıcı/tamamlanmış lordu ve Abtu’nun (Abydos’un) hükümdarısın. Dünya, Neb-er-tcher’in⁴ kadiriyetinin huzurunda senin sayende muzaffer yeşil ısıltılar saçar. Sen katarının başında ‘Ta-her-sta-nef’ adı altında, olana ve henüz olmayana rehberlik edersin; ‘Seker’ adıyla ardındakileri yeryüzü boyunca peşin sıra çekersin; sen ‘Osiris’ adıyla muktedirliği ve celâlî-hışmı büyük olansın; ‘Un-nefer’ isminle baki olansın, sonsuza ve sonsuza kadar sürersin.”

1 Kızıl Denizin her iki yanındaki topraklar ve Kuzeydoğu Afrika.

2 *Günle Başlayanlar Bölümleri’ne* bakın, sf. 11.

3 Yani, alt dünya.

4 Osiris’in isimlerinden birisi.

“Biatım sanadır, ey kralların Kralı, rablerin Rabbi, prenslerin Prensi. Sen Nut’un rahminden dünyaya ve alt dünyaya hükmettin ve etmekteisin. Bedenin parlak ve ışık saçan metal-dendir, başın gök mavisidir ve turkuazın ışıltısı etrafını çevreler. Ey sen tanrı An, milyonlarca yıldır var olan, bedeniyle tüm nesneleri kaplayan-istilâ eden, Kutsal Ülkedeki (yani alt dünyadaki) yüzüne bakılmaya doyulmayan, bana cennette nur, dünyada güç ve alt dünyada zafer bağışla. Lütfet de Tattu’ya (aşağı doğru) diri bir ruh gibi ve Abtu’ya (yukarı doğru) bir anka kuşu gibi süzüleyim. (Anka kuşu ölümsüzlük sembolüdür, kendi küllerinden tekrardoğar. Ç.N.) Lütfet de alt dünyanın bölgelerinin sütunlu kapılarından hiçbir engelle karşılaşmadan geçeyim. Serinleme evinde bana ekmek somunları, Annu’da (Heliopolis) yiyecek ve içecek ve Sazlı Tarlalarda¹ biteviye buğday ve arpa veren topraklarla çevrili bir çiftlik evi verilsin.”

Göçen kişinin ağzına koyulan aşağıdaki yakarış, Hunefer Papirüsü’ndeki² uzun ve önemli ilâhinin içinde yer alır:

“Lütfet de, dünyadayken yaptığım gibi, Majestelerinin katarının arkasına takılabileyim. Ruhumun (huzuruna) çağrılmasına izin ver, izin ver de doğruluğun, dürüstlüğün ve gerçeğin rablerinin yanında yer bulsun. Ruhumla, dublemle, yarı şeffaf şeklimle, bu âlemde ikamet etmek üzere ilksel zamanlardan beri var olan bölgeye, Tanrı’nın şehrine geldim. Oranın Tanrısı doğru ve hakikatin rabbidir, tanrıların *tchefau* gıdasının rabbidir ve o çok yücedir. Onun ülkesi her ülkeyi kendine çeker; Güney, oraya ırmak aşağı yelken açarak gelir ve rüzgarlarla onun bulunduğu yöne doğru dümen kıran Kuzey, oranın

1 “Barış-Huzur Tarlaları” veya “Elysia Tarlaları’nın bir bölümü.

2 *Günle Başlayanlar Bölümleri’ne* bakın, sf. 343, 346.

tanrısına, orada hüküm süren barış ve sükûnetin Rabbi olan Tanrı'nın emrine göre her gün bayram yapmak için gelir. Ve o 'buradaki barış benim sorumluluğum-tedbirim altındadır' demez mi? Orada duran tanrı doğru ve yalansız iş yapar; ona karşı aynı şekilde iş yapanlara uzun ömür verir, bunlara dikkat edene derece ve şeref verir, ta ki en sonunda Kutsal Topraklar'da (yani alt dünya) mutlu bir cenaze töreni ve gömülme-yi kazanana kadar."

Ölen kişi, Kadir-i Mutlak Tanrı'nın sembolü olan Ra'ya ve oğlu Osiris'e bu dua ve ibadet sözcüklerini söylemesinin ardından "işlediği her günahıtan sıyrılabilmesi ve tanrıların yüzüne bakabilmesi için Maati Salonuna geçer."¹ En erken zamanlardan itibaren Maati, iki kız kardeşi olan tanrıçalar İsis ve Neftis idi ve bu isim altında anılmalarının nedeni doğru yolda olma, birleştiricilik, dürüstlük, riyasızlık, yalandan uzak olma, gerçek vs. gibi fikirleri simgelemeleriydi; Maat sözcüğü orijinalinde bir ölçüm birimi olan ölçüm sopası ya da cetveli anlamına gelmekteydi. İki kız kardeşin Osiris'in türbesinin dışındaki Maat Salonunda oturdukları veya türbenin içinde bu tanrının yanında ayakta durdukları farz edilirdi. Söz konusu kabuldeki ilk konum Ani Papirüsünde (Tablo 31) ve diğer konum Hunefer Papirüsünde (Tablo 4) görülecektir. Maat veya Maati Salonuyla ilgili orijinal fikir, kırk iki tanrıyı barındırmıştı ki bu özelliği, Ölüler Kitabı'nın CXXV. Bölümünün girişinde yer alan aşağıdaki pasajda görebiliriz. Burada göçen kişi Osiris'e şöyle söyler:

"Biatım sanadır, ey Ulu Tanrı, sen iki Maat tanrıçasının Rabbi! Sana geldim, Rabbim, sana yöneldim ki güzelliklerine tanık olabileyim. Seni bilirim, senin ismini bilirim ve insanların

1 Bu alıntı, Ölüler Kitabı'nın CXXV. Bölümünün başlığında yer almaktadır.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

karakterlerinin (veya yaşamlarının) tanrı Un-nefer'in huzurunda hesaba çekildiği (veya hesaba katıldığı, sayıldığı) gün günahları gözetleyen-kollayan ve o günde o günahkârların kanıyla beslenen, Maati Salonunda seninle yaşayan kırk iki tanrının isimlerini bilirim. Doğrusu, Rekhti-Merti'nin (yani, iki gözün ikiz kız kardeşleri) Tanrısı, Maati şehrinin Rabbi senin ismidir. İşte sana geldim ve Maat'ı sana getirdim ve kötülükleri yok ettim."

Ölmüş kişi bundan sonra işlemediği günahları veya istenmeyen şeyleri saymaya başlar ve şöyle söyleyerek bitirir: "Ben safım; ben safım; ben safım; ben safım. Benim saflığım Suten-henen (Heracleopolis) şehrindeki büyük Bennu'nun saflığıdır, çünkü işte tanık olun, ben soluğu üfleyen Tanrı'nın burun delikleriyim ki O, PERT¹ mevsiminin ikinci ayının sonunda Ra'nın Gözünün Annu'da (Heliopolis'te) tamam olduğu günde² bütün insanlara can verendir. Ben Ra'nın Gözünü Annu'da tamam olduğunda gördüm; bu yüzden ne bu âlemde ne de Maati Salonunda üzerime kötülük düşmesin; çünkü ben, ben de oradaki kırk iki tanrının isimlerini biliyorum."

Şimdi, Maat Salonunda Osiris'le birlikte yaşayan tanrıların sayısı kırk iki olduğuna göre, göçen kişinin onlara hitap ettiği sırada kırk iki tane günah veya kusurun sayılmış olması gerektiğini düşünebiliriz ama öyle değildir, bu giriş bölümünde sıralanan günahlar kesinlikle bu sayıya ulaşmamaktadır. Yalnız, 18. ve 19. Hanedan dönemlerine ait büyük çizimli papirüslerde, Sunuş'ta göçen kişinin işlemediğini beyan ettiği çok sayıda günahın sıralanmasına ilâveten, yazmanlar ve sanatçılar, bir dizi sayıları kırk iki olan ve cetvel formunda dü-

1 yani, Mısır yılının altıncı ayının son günü, Koptlar'ın Mekhir dediği gün.

2 Buradaki benzetme, Yaz veya Kış Gün dönümü'nün kastedildiği izlenimini uyandırmaktadır.

zenlenmiş yapılmaması gereken maddeler eklemişlerdir. Bunun, günahların sayısı ile Maat Salonundaki tanrıların sayısını eşleştirme amacına yönelik olduğu açıktır ve sanki yüz yirmi beşinci bölümün bu kısmını daha eski versiyona ilâve yapmak veya değiştirmektense onu bütünüyle yeni bir form içerisinde düzenlemeyi tercih etmişlerdi gibi bir izlenim alırsınız; çünkü ardından sanatçıların kapıları ağzına kadar açık ve Maat'ı temsilen kutsal engerek yılanları (uraeus) ve tüyden oluşan bir kornişe sahip bir Maat Salonu çizdiklerini görürsünüz. Kornişin ortasının üst tarafında ellerini açmış oturan bir tanrı bulunmaktadır, sağ eli Horus'un gözünün üstünde ve sol eli de bir göl veya havuzun üzerindedir. Salonun ucunda Maat tanrıçaları İsis ve Neftis oturmaktadır, göçen kişi tahtta oturan Osiris'e ibadet pozisyonundadır; terazinin bir kefesinde Maat'ın sembolü tüy, diğerinde göçen kişinin kalbi bulunmaktadır ve Thoth da büyük bir tüy çizmektedir. Bu salonda kırk iki tanrı oturmakta ve göçen kişi her tanrının önünden geçerken ona ismini söyleyerek hitap etmekte ve aynı sırada işlemediği belli bir günahı söylemektedir. Farklı papirüslerin tetkiki, yazmanların sık olarak bu tanrı listesini ve günahlar listesini yazarken yanlışlık yaptığını ortaya koymaktadır ve bunun sonucunda ölen kişinin bir papirüste belli tanrıya söylediği itiraflar öteki papirüste farklı bir tanrıya tekrarlatılmıştır. Göçen kişinin her tanrının ismini söyledikten sonra daima “şu ve şu günahı işlemedim” şeklindeki söylemlerine bağlı olarak bu hitapların tümüne “Olumsuz İtiraf” (Negative Confession) adı verilmiştir. Bu itirafın ardındaki temel dinsel ve manevî fikirler olağanüstü eskidir ve bunlara bakarak kadim Mısırlı bireyin Tanrı'ya ve komşusuna hangi görevleri taşıdığı konusundaki inancını oldukça açık bir biçimde toparlayabiliriz.

Niçin yalnızca kırk iki tanrıya hitap edildiğini ve aynı şekilde niçin bu sayının benimsendiğinin açıklamasına sahip değiliz. Bazıları bu kırk iki tanrının her birinin Mısır'ın bir eyaletini temsil ettiği inancındadır ve eyalet listelerinin çoğunun kırk iki sayısını vermesi bu görüşe destek vermektedir; fakat yine, listelerin tamamı birbiriyle uyum içerisinde değildir. Klâsik dönemin yazarları da bu konuda ayrılmaktadır, çünkü bunların bazıları eyaletlerin sayısının otuz altı, diğer bazıları da kırk altı olduğunu söylemiştir. Ancak bu farklılıkların açıklaması kolaydır, çünkü merkezî yönetim malî veya daha başka sebeplerden dolayı eyaletlerin sayısını azaltmış veya çoğaltmış olabilir ve “Olumsuz İtiraf”ın 18. Hanedan dönemindeki cetvel formunda çizili olarak karşımıza çıktığı zaman dilinde eyaletlerin sayısının kırk iki olduğunu varsayarsak herhâlde yanlış sayılmayız. Ayrıca, CXXV. Bölümü’nün Girişini oluşturan Çürütmeler’in elimizdeki en eski formunda kırktan daha az günahın sayılmış olması da bu görüşe destek vermektedir. Yeri gelmişken, bu kırk iki tanrının Osiris’in görevlileri olduklarını ve Mahkeme Salonunda ikincil bir konumda bulunduklarını da söyleyelim zira göçen kişinin geleceğini belirleyen şey, kalbinin terazide tartılmasının belirlediği sonuçtu. Terazinin kurulduğu Mahkeme Salonu’nun tanımına geçmeden önce, göçen kişinin tahminen kalbinin tartılmasının öncesinde saydığı Olumsuz İtiraf maddelerini vermemiz gerekiyor; bunlar Nu Papirüsü’nden alınmıştır.¹

1. Usekh-nemtet’i (*yani* uzun adımlarla yürüyen), Annu’dan (Heliopolis) geleni selâmlarım, ben haksızlık yapmadım.

¹ British Museum, No: 10, 477.

2. Hept-seshet'i (*yani* Alevlerle çevrili olan), Kher-aba'-dan¹ geleni selâmlarım, kimsenin zorla malını gaspetmedim.

3. Fenti'yi (*yani*, Burun), Khemennu'dan (Hermopolis'ten) geleni selâmlarım, hiçbir kişiye şiddet göstermedim.

4. Am-khaibitu'yu (*yani*, Gölgeleleri yiyen), Qereret'ten (Nil'in doğduğu mağaradan geleni) selâmlarım, ben hiç hırsızlık yapmadım.

5. Neha-hrayı (*yani*, Kötü kokan yüz), Restau'dan geleni selâmlarım, hiçbir kadın ya da erkeği katletmedim.

6. Rereti'yi (*yani*, İkili Aslant-tanrı), gökten geleni selâmlarım, yeşili yakmadım.

7. Maata-f-em-seshet'i (*yani* Ateşli gözler veya yakıcı bakışlar), Sekhem'den (Letopolis'ten) geleni selâmlarım, kimseyi aldatmadım.

8. Neba'yı (*yani*, Alev'i), zuhur edeni ve geri çekilene selâmlarım, Tanrı'ya ait olan şeyleri çalmadım.

9. Set-gesu'yu (*yani*, Kemikleri ezen), Suten-henen'den (Heracleopolis'ten) geleni selâmlarım, ben yalan söylemedim.

10. Khemi'yi (*yani* Yıkan ve Deviren'i), Shetait'ten (*yani* saklı yerden) geleni selâmlarım, kimsenin malını zorla götürmedim.

11. Uatch-nesert'i (*yani*, Alevleri kuvvetli olanı), Het-ka-Ptah'tan (Memphis'ten) geleni selâmlarım, kötü (incitici) söz söylemedim.

12. Hra-f-ha-f (*yani*, Yüzü arkasında olanı), mağaradan ve derinden geleni selâmlarım, kimsenin yiyeceğini zorla elinden almadım.

13. Kerti'yi (*yani*, Nil'in iki kaynağını), Alt Dünya'dan geleni selâmlarım, kimseyi dolandırmadım.

¹ Memphis yakınlarında bir şehir.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

14. Ta-ret'i (*yani*, ayakları ateş çıkaranı), karanlıktan geleni selâmlarım, kalbimi yemedim (*yani*, kendimi kaybetmedim ve öfkeye kapılmadım.)

15. Hetch-abehu'yu (*yani*, Parıldayan Dişler'i), Ta-she'den (Fayyum'dan) geleni selâmlarım, hiç kimsenin toprağına el koymadım.

16. Am-senef'i (*yani*, kan yiyeni), duvarlarında silâhlar olan evden geleni selâmlarım, Tanrı'nın mülkiyetinde olan hayvanları katletmedim.

17. Am-besek'i (*yani*, İç organları yiyeni), Mabet'ten geleni selâmlarım, sürülü olan toprakları tahrip etmedim.

18. Neb-Maat'i (*yani*, Maat'ın Rabbini, iki Maati'nin şehrinde geleni selâmlarım, fitne çıkarmak maksadıyla gizli olan şeyleri gözetlemedim.

19. Thenemi'yi (*yani*, Münzevi'yi), Bast'tan (Bubastis) geleni selâmlarım, dedikodu yapmak için hiç ağzımı açmadım.

20. Anti'yi, Annu'dan (Heliopolis'ten) geleni selâmlarım, haksız yere gazaba yol açmadım.

21. Tututef'i, Ati eyaletinden geleni selâmlarım, zina yapmadım ve hemcinslerimle cinsel ilişkiye girmedim.

22. Uamemti'yi, hayvan kesme evinden geleni selâmlarım, kendimi kirletmedim.

23. Maa-ant-f'yi (*yani*, Kendine getirilenleri Göreni), tanrı Amsu'nun evinden geleni selâmlarım, başka bir erkeğin karısı ile yatmadım.

24. Her-seru'yu, Nehatu'dan geleni selâmlarım, hiçbir insanı korkutmadım.

25. Neb-Sekhem'i, Kâui Gölünden geleni selâmlarım, konuşurken öfkeyle ateş saçmadım.

26. Seshet-kheru'yu (*yani*, Konuşmayı düzenleyeni), Urit'den geleni selâmlarım, doğru ve gerçeği söyleyen sözlere kulaklarımı kapamadım.

27. Nekhen'i (Bebeği), Heqat Gölünden geleni selâmlarım, kimseyi ağlatmadım.

28. Kenemti'yi, Kenemet'ten geleni selâmlarım, kimseye küfretmedim.

29. An-hetep-f'yi (*yani*, Armağanın-adağını getireni), Sau'dan geleni selâmlarım, şiddet içeren davranışlarda bulunmadım.

30. Ser-kheru'yu (*yani*, dilde veya konuşmada tasarruf sahibi olanı), Unsi'den geleni selâmlarım, kalbimi acele ettirmedim.¹

31. Neb-hrau'yu (*yani*, Yüzlerin Rabbini), Netchefet'ten geleni selâmlarım, cildimi(?) delmedim(?) ve tanrıdan öç almadım.

32. Serekhi'yi, Uthent'ten geleni selâmlarım, söylenmesi gerekenler dışında, çok konuşmadım.

33. Neb-abui'yi (*yani*, Boynuzların Rabbini), Sauti'den geleni selâmlarım, sahtekârlık yapmadım ve kötüye bakmadım.

34. Nefer-Tem'i, Ptah-het-ka'dan (Memphis'ten) geleni selâmlarım, asla kralı lânetleyen sözler söylemedim.

35. Tem-sep'i, Tattu'dan geleni selâmlarım, akan suyu kirletmedim.

36. Ari-em-ab-f'yi, Tebti'den geleni selâmlarım, sesimi yükseltmedim.

37. Ahi'yi, Nu'dan geleni selâmlarım, Tanrı'ya lânet okumadım (sövüp saymadım).

.....
¹ Düşünmeden hareket etmedim.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

38. Uatch-rekhit'i, (türbesinden(?) geleni) selâmlarım, terbiyesizce davranmadım.

39. Neheb-nefert'i, mabedinden geleni selâmlarım, ayırım yapmadım.¹

40. Neheb-kau'yu, senin mağarandan geleni selâmlarım, servetimi bana ait olmayan şeylerle artırmadım.

41. Tcheser-tep'i, senin türbenden geleni selâmlarım, Tanrı'ya ait ve benimle beraber olana lânet okumadım.

42. An-a-fi (*yani*, Kolunu getiren), [Aukert'ten geleni] selâmlarım, şehrin tanrısını küçümsemeyi düşünmedim.

Bu "İtiraf"ın kısa bir tetkiki, Mısır'ın ahlâk kurallarının çok kapsamlı olduğunu ve bir bütün olarak ele alındığında, günah olarak değerlendirilebilecek bir hareketin bir şekilde "İtiraf"ın içinde mutlaka yer aldığını gösterir. Bazı günahların çevirisinde kullanılan sözcükler her zaman kesin ve tam değildir, çünkü bu dikkate değer belgeyi tasarlayanın zihnindeki fikrin tam olarak ne olduğunu bilmiyoruz. Göçen kişi Tanrı'ya lânet etmediğini, şehrin tanrısını hafife almadığını, krala lânet etmediğini ya da karşı gelmediğini; hırsızlık yapmadığını, adam öldürmediğini, zinaya ya da eşcinselliğe bulaşmadığını, o neslin tanrısına karşı hiçbir suç işlemediğini beyan ediyordu; kibirli, zorba, şiddet kullanan veya öfkeli ve işinde öfkesine yenilen birisi olmamış, iki yüzlülük yapmamış, küfretmemiş, kimseyi dolandırmamış; hile yapmamış, başkasının malına göz dikmemiş, dinsel öğütlere kulaklarını tıkamamış, kötü eylemlerde yer almamış, gurura kapılmamıştı, hiçbir kimseyi korkutmamış, pazar yerinde kimseyi aldatmamış, kamunun faydalandığı su yollarını kirletmemiş, toplumun dikili toprak-

¹ *yani*, kimseyi kayırmadım

larına zarar vermemiştir. Ölünün yaptığı itiraf kısaca budur; Mahkeme Sahnesi'ndeki bir sonraki adım, göçen kişinin kalbinin terazide tartılmasıdır. Ölüler Kitabı'nın en eski tarihli papirüslerinde Mahkeme Sahnesi resmedilmediğinden, XVIII. Hanedan'ın ikinci yarısı ve XIX. Hanedan dönemlerinin illüstrasyonlar eşliğindeki en iyi papirüslerini referans alacağız. Mahkeme Sahnesinin ayrıntıları değişik papirüslerde büyük ölçüde farklılık gösterir, fakat temel özellikler hepsinde aynı şekilde sürdürülmüştür. Aşağıdaki tanım, British Museum'da korunan harika papirüste sergilendiği üzere, Ani'nin yargılanmasına aittir.

Alt dünyada, onun Maati Salonu diye adlandırılan bölümünde göçen kişinin kalbinin tartılacağı bir terazi kurulmuştur. Terazi kolu, (ortadaki) ayar direğine bağlı ve Maat'ın sembolü, yani doğrunun ve hakikatin sembolü olan tüy şeklinde bir çıkıntının ucundaki halkaya tutturulmuştur. Terazinin dili, terazi koluna bağlıdır ve kol tam olarak dengede durduğu zaman, bu dil de direk gibi dümdüz durmaktadır, eğer terazi kolu bir yana doğru eğilirse, dil dikey pozisyonda kalmaz. Bilinmesi gereken şey, kalbin bulunduğu kefenin ağır çekerek, diğer kefenin havaya kalkmasına yol açmasının kimsenin beklentisi olmadığıdır; istenen veya umut edilen şey, göçen kişinin kalbinin yasa sembolünü eşit ve dengede durur hâle getirmesiydi. Ortadaki sapın tepesinde bazen Maat tüyü takan bir insan başı oluyordu; bu baş bazen de Anubis'in kutsal hayvanı çakalın başı oluyordu ve bazen de Thoth'un kutsal hayvanı ibis (balıkçıl) kuşunun başıydı; Ani papirüsünde, sapın tepesinde Thoth'un yardımcısı köpek başlı maymun oturur. Bazı

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

papirüslerde (örneğin Ani¹ ve Hunefer² papirüslerinde) aşağı dünyanın kralı ve ölülerin hâkimi Osiris'e ilâveten, kendi tanrılar topluluğunun üyeleri de tanık olarak mahkemede yer alırlar. British Museum'daki rahibe Anhai Papirüsünde³ hem büyük hem de küçük tanrılar topluluklarının tanık olarak hazır bulunduğu görülür, fakat papirüsü boyayan sanatçının dikkatsizliğinden ötürü her grupta dokuz tanrı yerine birinde altı diğerinde beş tanrı resmedilmiştir. Turin papirüsünde⁴, göçen kişinin "Olumsuz İtiraf" işleminde hitap ettiği kırk iki tanrının tamamının mahkeme salonunda oturduğu görülür. Ani'nin kalbi tartıldığı sırada orada hazır bulunan tanrılar şunlardır:

1. RA-HARMACHİS, başı şahindir, şafak ve öğle vaktinin Güneş-tanrısıdır.

2. TEMU, akşam vaktinin Güneş-tanrısı, Heliopolis'in büyük tanrısı. Daima insan şeklinde ve insan yüzüyle tasvir edilmiştir; bu, onun çok erken bir dönemde tanrıların simgelediği bütün formlardan geçtiğini ve nihayetinde insan formuna ulaştığını kanıtlayan bir özelliktir. Başının üzerinde Kuze ve Güney'in taçları vardır.

3. SHU, insan başlıdır, Ra ve Hathor'un oğulları, güneş ışığının kişileştirilmesidir.

4. TEFNUT, aslan başlıdır, Shu'nun ikiz kız kardeşi, nemin (ıslaklığın) kişileştirilmesidir.

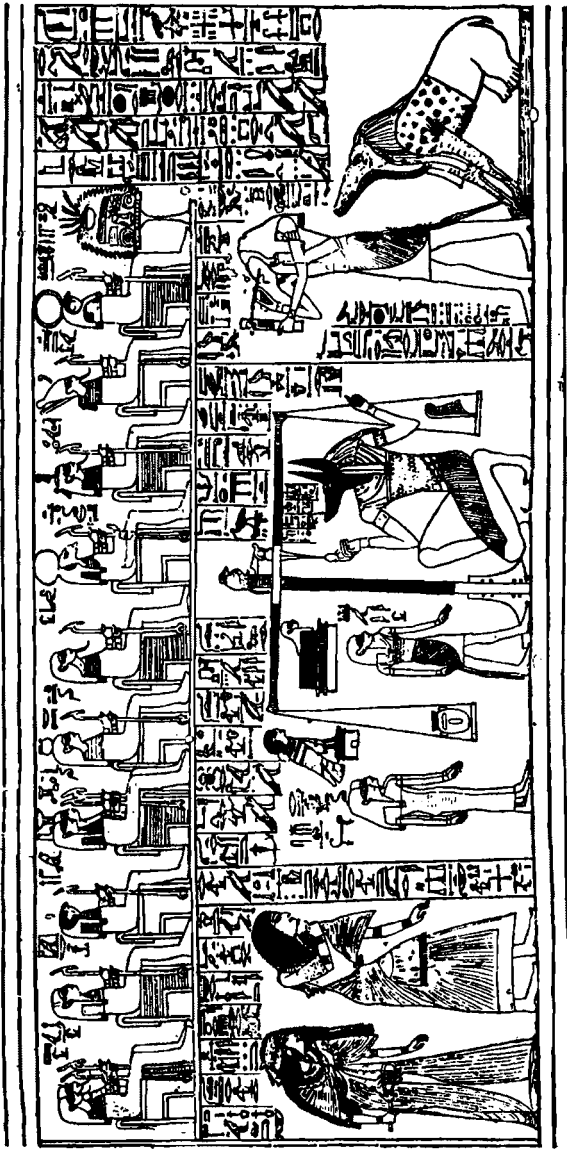
5. SEB, insan başlıdır, Shu'nun oğlu, yeryüzünün kişileştirilmesidir.

.....
1 Yaklaşık M.Ö. 1500.

2 Yaklaşık M.Ö. 1370.

3 Yaklaşık M.Ö. 1000.

4 Ptoleme döneminde yazılmış.

Yazman Ani'nin kalbinin tanrıların huzurunda terazide tartılması.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

6. NUT, bir kadının başına sahiptir, tanrılar Nu ve Seb'in dişil karşılığıdır; ilksel suyun ve daha sonra gökyüzünün kişileştirilmesidir.

7. İSİS, bir kadının başına sahiptir. Osiris'in kız kardeşi ve eşidir ve Horus'un annesidir.

8. NEFTİS, bir kadının başına sahiptir, Osiris'in kızkardeşi ve eşidir ve Anubis'in annesidir.

9. HORUS, "büyük tanrı", şahin başlıdır; Mısır'ın muhtemelen en eski ilâhlarından.

10. HATHOR, bir kadının başına sahiptir, gökyüzünün güneşin doğduğu ve battığı bölümünün kişileştirilmesidir.

11. HU, erkek başlıdır.

12. SA, o da erkek başlıdır; bu tanrılar yaratılışı tasvir eden sahnelerde Ra'nın kayığında hazır bulunurlar.

Terazinin bir kenarında çakal başlı tanrı Anubis bulunmakta, sağ elinde terazinin dilinin ağırlığını tutmakta ve onun arkasında da tartının ne kadar çektiğinin sonucunu kaydetmek üzere elinde bir kamışla bekleyen balıkçıl kuşu (ibis) başlı, tanrıların yazıcısı Thoth bulunmaktadır. Onun yakınında, hafif bulunduğu takdirde Ani'nin kalbini yemek üzere bekleyen üç kısımlı hayvan Am-mit, "Ölü Yiyen" oturmuştur. Paris'teki Neb-ket Papirüsünde bu hayvan, her köşesinde köpek başlı bir maymunun oturduğu bir ateş gölünün yanına uzanmış durumda resmedilmiştir; bu göl Ölüler Kitabı'nın CXXVI. Bölümünde de görülür. Armağanların sunulduğu bir masanın önünde oturan tanrılar ve Anubis, Thoth ve Am-mit, deyim yerindeyse, Ani'nin duruşmasını yürütecek olan varlıklardır. Terazinin diğer tarafında başları saygıyla eğik durumda Ani ve eşi Thuthu bulunmaktadır; insan şeklinde resmedilmişlerdir ve giysileri ve süsleri dünyadayken giydiklerinin benzeri-

dir. (Eski Mısırda tapınak girişi olan) bir pilonun üzerindeki, insan başlı şahin şeklindeki ruhu da oradadır ve ayrıca, çoğu zaman göçen kişiyi embriyonik bir durumda simgelemek üzere sık sık kullanılan, yine bir pilonun üzerinde duran insan başlı dikdörtgen şeklinde bir obje de bulunmaktadır. Anhai Papirüsünde bu objeler iki tane olarak terazinin iki yanında yer alırlar; bunlar Shai ve Renenet olarak tarif edilmişlerdir ki sözcük anlamları “Kader” ve “Talih” olarak çevrilmiştir. Objenin ismi Meskhenet diye okunduğundan ve tanrı Meskhenet bazen hem Shai ve hem de Renenet’i simgelediğinden, tanrı Shai’nin nesnenin alt tarafında terazinin orta direğinin yanında durmasına rağmen çok muhtemeldir ki sanatçı objeyle her iki ilâhî varlığı simgelemeyi amaçlamıştı. Bundan ayrı olarak, Meskhenet ve Renenet adlı tanrıçalar ruhun yakınında yan yana durmaktadır, bunların ilki muhtemelen, Osiris’in dirilmesinde yardımcı olan dört tanrıçadan birisidir, diğeri ise talihin kişileştirilmesidir.

İsis, Neftis, Heket ve Khnemu’nun üç çocuk dünyaya getirmek üzere olan leydi Rut-Tettet’in evine giderken, Meskhenet’in de onlara eşlik ettiği unutulmamalıdır. Kadın şekline girmiş olan bu tanrılar oraya vardıklarında, kapıda Ra-user’in durduğunu gördüler. Ve onun için müzik yaptıklarında şöyle söyledi, “Hanımefendiler, burada doğum sancısı çeken bir kadın var”, onlar da “Bir bakalım, çünkü doğum yaptırmayı biliriz,” diye cevap verdiler. Ra-user onları eve aldı ve tanrıçalar leydi Rut-Tettet’in odasına kapandılar. İsis leydinin baş ucuna, Neftis ayak ucuna geçti ve Heket de bu arada çocukların doğumunu hızlandırdı; her çocuğun doğuşunda Meskhenet ona doğru bir adım atıyor, onu “Bütün ülkeye egemen olacak bir

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

kral" beyanıyla karşılıyor, tanrı Khnemu da onun kol ve bacaklarına sağlık bağışlıyordu.¹ İsis, Nepthys, Meskhenet, Heket ve Khnemu'dan oluşan bu beş tanrının ilk üçünün Ani'nin mahkemesinde yer aldığı görülür; Khnemu, Ani (aşağıda göreceğiniz gibi) kalbine seslenirken belirtilir, yalnızca Heket temsil edilmemiştir.

Kalbi tartılmak üzere iken Ani şöyle konuşur, "Kalbim, annem! Kalbim, annem! Sayesinde var olduğum kalbim! Mahkemede önüme bana muhalefet eden hiçbir şey gelmesin; yüksek prenslerin huzurunda karşıma aleyhime bir şey çıkmasın; Terazi'ye bekçilik edenin huzurunda senden ayrı düşmeyeyim! Sen benim *ka'*msın, bedenimde ikamet edensin; kol ve bacaklarıma güç veren tanrı Khnemu'sun. Birlikte mutluluk yerine gidelim. İnsanların ömürlerinin durumlarını sıralayan Osiris mahkemesinin prensleri ismimi lekelemesinler." Bir papirüste şunlar eklenmiştir: "(Sonuç) bizim lehimize tatmin edici olsun ve dinleme lehimize tatmin edici olsun ve kelimeler tartıldığında kalbimiz ferahlasın. Büyük tanrının, Amenet'in Rabbinin huzurunda benim için aleyhime asılsız şeyler söylenmesin! Muzaffer olarak doğduğunda sen ne yücesin!"

Anubis'in terazinin dilini incelemesi ve maymunun birlikte çalıştığı Thoth'a terazi kolunun dümdüz olduğunu, dolaşısıyla da Maat'ın (doğrunun, gerçeğin, yasanın, vs.) sembolü olan tüyün karşısındaki kalbin dengede durduğunu, ne fazla ağır, ne de fazla hafif çekmediğini işaret etmesi üzerine Thoth sonucu yazar ve ardından tanrılara şu konuşmayı yapar:

"Bu hükmü dinleyin. Osiris'in kalbi en hassas şekilde tartılmış ve ruhu tanık olarak başında bulunmuştur; Büyük Terazi'deki işlem sonucunda doğru olduğu bulgulanmıştır. İçinde

1 Erman, *Westcar Papirüsü*, Berlin, 1890, Hiyeroglif kopyası, tablolar 9 ve 10, bkz.

kötülük bulunmamıştır; mabetlere getirilen armağanları telef etmemiştir; eylemleriyle zarar vermemiştir; dünyadayken etrafa kötü haberler yaymamıştır.”

Bu rapora “büyük tanrılar topluluğu” şeklindeki tanrılar topluluğu şöyle yanıt verirler, “Ey Thoth, Khemennu’da (Hermopolis) ikamet eden, ağzından çıkan onaylanmıştır. Osiris, yazman Ani, muzaffer olan, kutsal ve adildir. Günah işlemiştir, bize karşı bir kötülük de yapmamıştır. Yiyici Am-mit’in ona egemen olmasına izin verilmeyecektir; ona et armağanları ve tanrı Osiris’in huzuruna girme bağışlanacak, bunun yanında Barış Tarlasında daimî bir ev lütfedilecektir, tıpkı Horus’un takipçilerine¹ verileceği gibi.”

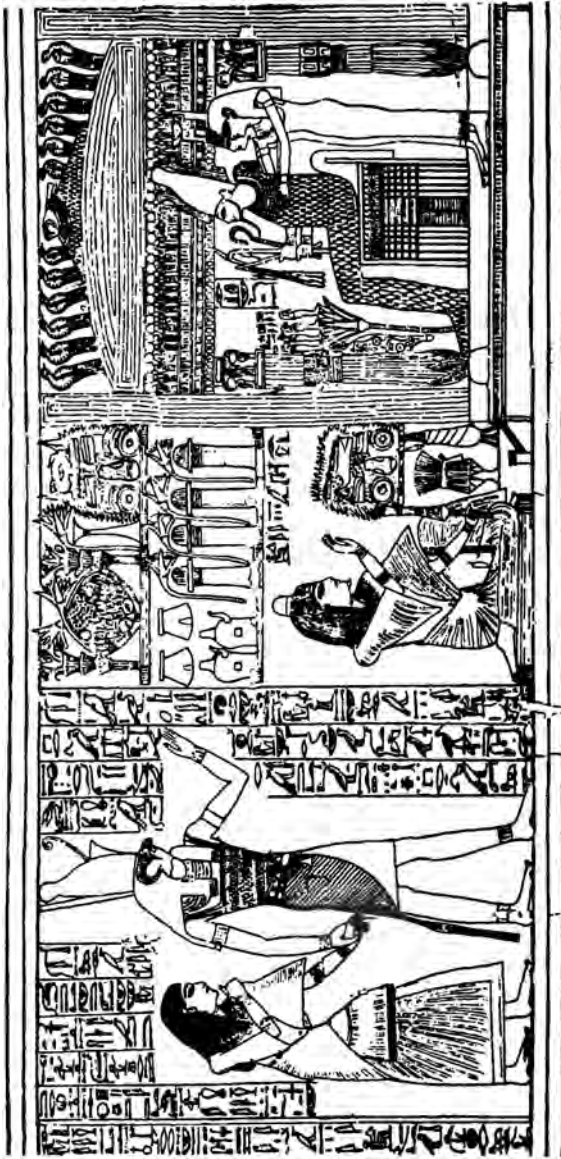
Bir bakışta fark edilmektedir ki göçen kişi burada Osiris’le, ölenlerin tanrısı ve hâkimiyle özdeşleştirilmiş ve bu tanrı’nın ismini almıştır; bunun nedeni şudur. Göçen kişinin yakınları onun için İsis ve Nepthys’in Osiris için yaptığı tüm merasimleri yerine getirmiştir ve bunun sonucunda Osiris’in yararına gerçekleşen her şeyin aynı şekilde göçen kişi için de gerçekleşeceği, aslına bakarsanız onun bir sureti (kopyası) olacağı farz olunmaktadır. Ölüler Kitabının her yerinde, M.Ö. 3400’den Roma dönemine kadar uzanan bir zaman dilimine ait bir sürü metinde göçen kişi hep Osiris’le özdeşleştirilmiştir. Dikkat etmemiz gereken bir diğer nokta, daha iyi ifade edecek bir sözcük bulma arzusuyla “muzaffer” diye çevirdiğim *maa kheru* sözcüklerinin ölüye uygulanmasıdır. Bu sözcükler aslında “doğru sesli” veya “kelimesi doğru olan” anlamına gelir ve uygulandıkları kişinin sesini özel bir biçimde kullanma gücünü elde ettiğini, öyle ki görünmeyen varlıklara

1 Bunlar mitolojik varlıklar ya da yarı-tanrılar sınıfıdır, V. Hanedan’dan beri ölen kişinin yararına dualar ettikleri ve cenaze törenlerinin icrasında Horus ve Set’e asistanlık yaptıkları kabul edilirdi. *Ani Papirüsü’ne* bakın, sf. CXXV.

hitap ettiği zaman bu varlıkların, onun isteme hakkını elde ettiği dileklerini yerine getirmek için yardım ettiklerini işaret eder. Eski zamanlarda büyücülerin ruhlara veya cinlere özel bir ses tonuyla hitap etme alışkanlığında olduğu ve bütün sihir yapma formüllerinin de benzer şekilde seslendirildiği bilinmektedir; yanlış sesin veya ses tonunun kullanılması, sahibinin başına çeşitli felâketlerin gelmesi, hatta ölümle dahi sonuçlanabilirdi. Göçen kişinin alt dünyada bir dizi bölgeyi aşması ve belli salonlardan geçmesi gerekiyordu; bunların kapısında doğru biçimde hitap edilmedikleri takdirde yeni gelene düşmanca davranmaya hazır gardiyanlar bulunuyordu; ayrıca bu geçiş için bir kayığa ve gitmesi gereken yere emniyet içinde gidebilmesi için tanrıların ve çeşitli mekânların güçlerinin yardımını elde etmeye ihtiyaç vardı. Ölüler Kitabı bu sonucu garantilemek için tekrarlaması gereken bütün metin ve formülleri ona sağlıyordu. Fakat bunların içerdiği bütün kelimeler uygun tarzda ve uygun bir ses tonuyla zikredilmeliydi, yoksa alt dünyanın kuvvetlerine bir etki yapmazlardı. *Maa kheru* terimi hayattaki kişilere nadiren, ancak göçenlerin hepsine genel bir kaide olarak uygulanmıştır ve zaten bu sözcüklerin işaret ettiği güce ihtiyacı olanlar da ölülerdi. Ani'nin durumunda tanrılar Thoth'un Ani'nin kalbinin makul ağırlıkta çıktığı hakkındaki raporunu elde ederek ona karşısına çıkabilecek her türlü olumsuzluğun üstesinden gelebileceği bir güç bağışlandığını ifade eden *maa kheru* ünvanını vermişlerdi. Böylece istediği her kapı açılacak, Ani'nin ismini telâffuz ettiği her tanrı derhâl yardıma koşacak ve kutsanmışlara göksel gıda temin etmekle görevli varlıklar her işaretinde istediğini önüne getireceklerdi. Diğer hususlara geçmeden belirtmek istediğim ilginç bir nokta, *maa kheru* terimini uygulamanın ne Mahkeme Sahnesindeki Ani'nin ne tanrıların yazıcısı

Thoth'un ne de ölen kişiyi Osiris'e takdim eden Horus'un elinde olduğuydu; yalnızca tanrılar bir kişiyi *maa kheru* yapabilirdi ve bu sayede Yiyici'nin elinden de kurtulmuş oluyordu.

Mahkemenin sona ermesinden sonra İsis'in oğlu, babası Osiris'in bütün niteliklerini üstlenen Horus, sağ tarafında duran Ani'nin sol elinden tutar ve onu tanrı Osiris'in oturduğu türbenin içine sokar. Tanrı tüylerle süslü beyaz bir taç giymekte, elinde egemenliğin ve hükümdarlığın simgesi olan bir asa, bir kanca ve bir kırbaç ya da ucu püsküllü bir çeşit eski çağ silâhı tutmaktadır. Tahtı, yanda görebileceğiniz gibi, sürgülü kapıları ve kutsal yılanlardan oluşan bir kornişe sahip bir mezar şeklindedir. Boynunun arkasında neşe ve mutluluk sembolü *menat* asılıdır. Arkasında sağ tarafında Neftis, sol tarafında İsis durmaktadır; önünde bir lotüs çiçeğinin içinde ölen kişiyle ilgilenen ve onun bağırsaklarını koruyan Horus'un dört çocuğu Mestha, Hapi, Tuamutef ve Kepsennuf vardır; yakınında, büyüyle ilgili fikirlerle bağlantılı olduğu tahmin edilen bir boğa derisi asılıdır. Tanrının içinde oturduğu türbenin çatısı, başlarında disk taşıyan kutsal yılanlarla çevrilidir ve korniş de benzer şekilde dekore edilmiştir. Çeşitli papirüslerde Osiris'in türbenin içinde ayakta durduğu görülür, kimisinde İsis ve Nephtys'le birliktedir, kimisinde onlar yoktur. Hunefer papirüsünde bu sahnenin çok ilginç bir varyasyonu ile karşılaşırız, çünkü burada Osiris'in tahtı suyun üzerinde veya içindedir. Bu bize Ölüler Kitabı'nın 126. Bölümünden bir pasajı, Thoth'un göçen kişiye söylediği şu sözleri anımsatmaktadır: "Evinin çatısı ateşten, duvarları canlı yılanlardan ve zemini akan bir sudan oluşan kimdir? Kimdir o, soruyorum?" Göçen kişi yanıtlar, "O, Osiris'tir." ve Thoth bunun üzerine şöyle söyler, "Öne çık; (ona) belirtileceksin."

*İsis'in oğlu Horus, yazman Ani'yi ölümlerin tanrısı ve hâkimi Osiris'in huzuruna getiriyor;
Ani tanrının türbesinin önünde ibadet pozisyonunda diz çöküyor ve armağanlar sunuyor.*

Horus Ani'yi getirdiğinde Osiris'e şöyle söyleyerek hitap eder, "Sana geldim. Ey Un-nefer ve sana Osiris Ani'yi getirdim. Kalbi doğrulukta bulundu ve bu terazide ortaya çıktı; hiçbir tanrıya ya da tanrıçaya karşı günah işlememiştir. Thoth onu tanrılar topluluğunun söylediği karara göre tartmıştır ve (sonuç) çok doğru ve adildir. Ona kurabiye ve bira bağışla ve Horus'un takipçilerine olan, ebediyen ona da olsun!" Bundan sonra Ani, Osiris'e getirdiği meyve, çiçek, vs. gibi armağanlarla dolu masanın yanında diz çökerek şunları söyler, "Ey, Amentet'in Rabbi, huzurundayım. Günahım yoktur, bilerek yalan söylemedim, iki yüzlü bir kalple hiçbir şey yapmadım. Lütfet de ben de etrafındaki seçilmişler gibi olayım ve güzel tanrının ve dünyanın sevgili Rabbi'nin çok rağbet ettiği bir Osiris olayım; Maat'ın kraliyet yazmanı, onu çok seven Ani, Osiris'in önünde muzafferdir."¹ Böylece kalbin tartıldığı sahenin sonuna geliyoruz.

Bu işlemden selâmetle çıkan kişi şimdi alt dünyanın tanrılarıyla karşılaşmak zorundadır ve "doğru ve günahsız olan kalp"ın tanrılara söyleyeceği sözleri temin eden kaynak Ölümler Kitabı'dır. "Maati tanrıçalarının salonundan doğru sesli (kelimeleri doğru) olarak çıkan ruhun sözleri"nin en eksiksiz ve en doğru metinlerinden birisi Nu Papirüsünde yer alır; burada göçen kişi şöyle der:

"Biatım sizedir, ey Maati tanrıçalarının Salonunda oturan tanrılar, ben, bu fakir kul, sizi bilir ve isimlerinizi bilirim. Beni kılıçtan geçirmeyin ve katarında yer aldığınız tanrının önüne benim kötülüklerimi getirmeyin ve sizin yüzünüzden talihim kara olmasın. Ey, lütfedin de Neb-er-teher'in huzurunda

.....
1 Veya, "Osiris bakımından doğru sesli"; yani, Ani dua eder ve Osiris bunu duyma ve yanıtlama durumundadır, çünkü doğru sözleri usulüne göre ve doğru ses tonuyla zikretmiştir.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

benim doğru sesli bir kişi olduğumu beyan edin, çünkü ben Ta-mera'da (yani Mısır'da) doğru ve yalansız fiiller yaptım. Tanrı'ya lânet etmedim, bundan dolayı gününde ikamet eden Kral'ın yüzünden talihim kara olmasın.

"Bağlılığım sizedir, ey siz Maati tanrıçalarının Salonunda ikamet eden, siz bedenlerinde kötülük barınmayan, doğru ve gerçek üzere yaşayan ve mekânı ilâhî Disk olan tanrı Horus'un huzurunda doğru ve gerçeğe beslenen tanrılar; büyük hesap gününde beni güçlü kişilerin bağırsakları ve iç organlarıyla beslenen Baba'ya¹ vermeyin. Lütfedin de size gelebileyim, zira kusurda bulunmadım, günah işlemedim, kötülük yapmadım, yalan yere tanıklık etmedim; siz de başıma (kötü) bir şey gelmesine izin vermeyin. Ben doğruluk ve hakikat üzere yaşar ve doğruluk ve hakikatle beslenirim. İnsana yapması emredilenleri ve tanrıları hoşnut edecek şeyleri yaptım; Tanrı'nın iradesi olanı yerine getirerek O'nun huzurunu bozmadım. Açlara ekmek, susuzlara su verdim, fakiri giydirdim, kazazede denizciye kayık verdim. Tanrılara manevî armağanlar sundum ve mumyalanmış ölümlerin mezarlarına yiyecek götürdüm. O hâlde beni azat edenler, benim koruyucularım olun ve (Osiris'in) huzurunda aleyhte bulunarak beni mahkûm etmeyin. Ağzım temizdir ve ellerim temizdir; o hâlde tanıkların önünde benim için şöyle söylenmesini sağlayın, 'Huzur ve barış içinde gel,huzur ve barış içinde gel.' Hapt-re'nin evinde ruhsal bedenlerin Kedi'ye² söylediği gücü olan kelimeyi duydum. Hra-f-ha-*f*'nin huzurunda kendimi kanıtladım ve o karar(ını)verdi. Re-stau'daki Persea (Akasya) ağacının kapladığı şeyleri gördüm. Ben tanrılara dualar sundum ve onları şahıs-

1 Osiris'in ilk oğlu.

2 Yani, kafasını kestiği karanlıkların yılanının katledicisi olarak Ra (sf.62'ye bakın). Olağan okuma "Ass'ın Kedi'ye söylediği"dir; burada Ass Osiris ve Kedi Ra'dır.

larıyla bilmiş bir kişiyim. Doğru ve gerçek (kararını) beyan etmek ve Aukert bölgesindeki Terazii üzerinde durduğu yerde ayarlamak için geldim ve öne yürüdüm.

Selâm sana ey terazi direğinin yükseğinde yüce olan (yani Osiris), sen “Rüzgârların Rabbi” ismiyle ilân edilen “Atefu” tacının lordu, beni korkutucu eylemlerin vuku bulmasına yol açan ve belâların meydana gelmesine neden olan, yüzleri perdesiz, ilâhî habercilerinden kurtar, çünkü ben doğruluk ve hakikatin Rabbi için doğru ve gerçek (samimî) işler yaptım. Kendimi ve göğsümü (tanrılar şerefine bir kısmı yerlere dökülen) içkiyle arıttım, arkamı temizleyici şeylerle yıkadım ve iç kısımlarımı Doğruluk ve Hakikat Havuzunda (arındırdım). Doğru ve gerçekte olmayan tek bir uzvum bile yoktur. Güney havuzunda arındım ve gecenin ikinci saatinde ve günün üçüncü saatinde Ra’nın ilâhî yelkencilerinin yıkandığı Çekirgeler Tarlasındaki Kuzey Şehrinde dinlendim; ister gece veya isterse gündüz oradan geçmiş olan tanrıların kalbi tatminkârlık içindedir. İsterdim ki bana şöyle söyleselerdi, ‘Öne gel’ ve ‘Sen kimsin?’ ve ‘İsmin nedir?’ bunlar tanrıların bana söylemelerini dilediğim sözlerdir. (Ben de şöyle yanıt verebilseydim), ‘Benim ismim çiçekler Getirilendir ve zeytin ağacında İkamet Edendir.’ Lütfedersen, bunun ardından hemen şöyle söyleseler, ‘geç’ ve ben de Zeytin ağacının kuzeyindeki şehre gidebilsem ‘Orada ne göreceksin?’ (diye sorsalar. Ve ben) ‘Bacak ve Üst Bacak.’ (Onlar), ‘Onlara ne söyleyecektin?’ (Ben yanıtlasam) ‘İzin verin de Fenkhu’daki kutlamaları göreyim.’ (Onlar) ‘Orada sana ne verecekler?’ (Ben), ‘Yakıcı bir alev ve kristal bir tablet.’ (Onlar), ‘Onlara ne yapacaksın?’ (Ben yanıtlasam), ‘Gece Şeyleri olduklarından onları maaat oluşunun yanına gömeceğim.’ (Onlar), ‘Maaat oluşunun yanında ne

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

bulacaksın?' (Ben), 'Hava Veren adında çakmak taşından bir asa.' (Onlar), 'Gömdükten sonra yakıcı alev ve kristal tableti ne yapacaksın?' (Ben) 'Olukta üzerindeki kelimeleri ezberden söyleyeceğim. Ateşi söndüreceğim, tableti kıracağım ve su dolu bir havuz yapacağım.' O zaman Tanrılar da bana deseler, 'Gel ve bu Maati tanrıçalarının Salonu'nun kapısından gir, çünkü sen bizi tanıyorsun.' "

Bu ilginç duaları Maati Salonu'nun her bir kısmı ile göçen kişi arasında geçen şöyle bir diyalog izler:

Kapı sürgüleri. "İsmimizi söylemedikçe seni içeri bırakmayız."

Göçen. " 'Doğru ve Hakikat yerinin dili', sizin isminizdir."

Sağ giriş. "İsmimi söylemedikçe, seni içeri bırakmam."

Göçen. "Senin ismin, 'doğru ve hakikati taşıyan terazi kafesi'."

Sol giriş "İsmimi söylemedikçe seni içeri bırakmam."

Göçen. "Senin ismin 'Şarap ölçüsüdür'."

Kapı eşiği. "İsmimi söylemedikçe üzerime basıp geçmene izin vermem."

Göçen. "Senin ismin, 'tanrı Seb'in Öküzü'dür."

Asma kilit köprüsü. "İsmimi söylemedikçe sana açılmam."

Göçen. "Senin ismin 'Annesinin bacak kemiği'dir."

Anahtar deliği. "İsmimi söylemedikçe açılmam."

Göçen. " 'Bakhau'nun rabbi. Sebek'in Yaşayan Gözü' senin ismindir".

Kapıcı. "İsmimi söylemedikçe (kapıyı) sana açmam."

Göçen. "Senin ismin, 'Osiris'i korumak için onun yanında durduğunda tanrı Shu'nun dirseği'dir."

Yan direkler. "İsmimizi söylemedikçe bizi geçmene izin vermeyiz."

Göçen. "Sizin isminiz 'Uraei tanrıçalarının çocukları'dır."

"Bizi biliyorsun; o hâlde bizi geçebilirsin," derler.

Zemin. "Üzerime basmana izin veremem, çünkü ben sakın ve kutsalım ve ayaklarının ismini bilmiyorum; üzerimde yürümek istiyorsan bana onların isimlerini söyle."

Göçen. "Sağ ayağımın ismi 'Tanrı Khas'ın yolcusu'dur ve sol ayağımın ismi 'Tanrıça Hathor'un cemaati'dir."

"Beni biliyorsun, o hâlde üzerimden geçebilirsin." der.

Kapı bekçisi. "İsmimi söylemedikçe seni içeri alamam."

Göçen. "Senin ismin, 'Kalpleri ayırt eden ve dizginleri muayene eden'dir.

Kapıdaki bekçi. "Kendi saatinde oturan tanrı kimdir? Onun ismini söyle."

Göçen. "Onun ismi 'Maau-Taui'dir."

Kapıdaki bekçi. "Peki, Maau-Taui kimdir?"

Göçen. "O, Thoth'tur."

Thoth. "Gel! Ama niçin geldin?"

Göçen. "Geldim ve hızla ilerledim ki ismim belirtilebilsin."

Thoth. "Durumun nedir?"

Göçen. "Kötü (zarar verici, günah olan) şeylerden arındım ve kendi günlerinde zamanlarında yaşayanların sahte işlerinden korunmadayım; onlardan birisi değilim."

Thoth. "Şimdi ismini (tanrıya) belirticeğim. Söyle, evinin çatısı ateşten duvarları canlı uraei'den (kutsal yılanlardan) ve zemininde su akan evin sahibi kimdir? Kimdir, soruyorum."

Göçen. "O, Osiris'tir."

Thoth. "O hâlde öne gel; ismin ona belirtilecektir. Kurabiyelerin Ra'nın Gözünden (gelecek) ve biran Ra'nın Gözünden (gelecek) ve yeryüzündeki cenaze yemeklerin de Ra'nın Gözünden (gelecek)."

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

Bu sözlerle Ölüler Kitabının CXXV. Bölümü sona erer. Böylece göçen kişinin mahkeme sürecinden nasıl geçtiğini, Maati tanrıçalarının Salonundan korkutucu geçişini kolaylaştırmak için yazmanların onu nasıl ilâhi ve dualarla donattığını ve itirafın sözlerini de temin ettiklerini görmüş olduk. Ne yazık ki Osiris'in oğlu Horus'un göçen kişiyle ilgili yanıtı kaydedilmemiştir, ancak Mısır halkının bunun makbul bir yanıt olduğunu, göçenin alt dünyanın her bir bölümüne girme izni hak ettiğini ve Ra ve Osiris'in yönetimi altında kutsanmış varlığın bu âlemin bütün güzelliklerinin tadını çıkaranlar arasına katılacağını kabul ettiklerine kuşku yoktur.

V

DİRİLİŞ ve ÖLÜMSÜZLÜK

Kadim Mısırlılara ait literatürü tararken, okuyucunun zihnine ilk nakşolunan şeylerden birisi gelecekteki ahiret hayatına veya bununla ilgili konulara yapılan göndermelerin sıklığıdır. Mısır tarihinin tüm dönemlerine ait ve bize kadar gelen çeşitli dinsel ve diğer çalışmaların yazarları, tüm bu eserlerde, tekrar tekrar söylemeye gerek dahi duymayacak şekilde bir zamanlar bu dünyada yaşamış herkesin mezarın ötesinde hayatını “yenilediğini”, hâlen yaşadığını ve zaman sürdüğü sürece de yaşayacağını varsayarlar. Mısır’da Kadir-i Mutlak Tanrı’nın varlığına inanç eskidir, öyle eskidir ki bunun başlangıcı için hanedân öncesi zamanları araştırmamızı zorunlu kılar, fakat ahiret hayatına inanç daha da eskidir ve başlangıcı, en azından, Mısır’da açığa çıkarılmış en eski insan kalıntıları kadar eski olmalıdır. Bunların ilk toprağa verildiği çok uzaklarda kalan zaman dilimini yıllarla ölçmeye kalkmak boşunadır, çünkü bunlar için doğru sayılabilecek yaklaşık bir süre bile verilememektedir ve M.Ö. 12.000 ile M.Ö. 8.000 arasındaki herhangi bir zamana ait olabilirler.

Ancak oldukça emin olduğumuz bir gerçek vardır; o da Mısır’da bulunmuş olan en yaşlı insan kalıntıları üzerlerinde

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

katran kullanılmış olduğuna dair izler bulunmaktadır ki Mısırlıların Nil vadisindeki ikâmetlerinin en başlangıcında ölülelerinin cesetlerini mumyalama vasıtasıyla muhafaza etmeye çalıştıklarını kanıtlayan bir özelliktir.¹ Eğer bu kişiler, birçoklarının düşündüğü gibi, Arabistan'ı ve Kızıldeniz'i aşıp Nil'in doğusundaki çöl üzerinden gelen istilâcılarsa, ölülerini muhafaza etme fikrini ve âdetlerini geldikleri yerden beraberlerinde getirmiş olabilirler ya da Mısır'a vardıklarında orada buldukları yerli halkın bir uygulamasını, değiştirilmiş bir hâlde uygulamayı benimsemiş olabilirler; her iki olasılıkta da, çürümeyi durduran maddeler kullanma vasıtasıyla ölülerini olduğu gibi koruma girişimleri kesindir ve bu girişimleri belli bir ölçüde başarılı da olmuştur.

Mısır'da tarih öncesi sakinlerin mevcudiyeti, son yıllarda (20. yüzyılın başı) çeşitli Avrupalı ve Mısırlı kâşiflerin Yukarı Mısır'da nehrin her iki yanında yaptıkları bir dizi başarılı kazı sayesinde açığa çıkarılmıştır ve en çarpıcı sonuçlardan birisi; Nakadah'ın en erken mezarları ve gene aynı çağa ait tarihe mal olmamış yörelerin mezarlarında bulunan objeleri inceleyerek görebileceğimiz gibi, üç farklı gömme usulünün keşfedilmesi olmuştur. En eski mezarlarda iskeletin, bacaklar kıvrık olarak sol tarafına yatırıldığını görürüz: Dizler göğüsle aynı hizadadır ve eller yüzün önüne getirilmiştir. Genellikle yüz güneye bakar ancak gene de anlaşılan odur ki bu "oryantasyon (yönlendirme)" değişmez bir kural olarak uygulanmıyordu. Beden toprağa verilmeden önce ya ceylan derisine veya hasıra sarılmaktaydı; bu sarmalama işlemi için kullanılan malzeme muhtemelen göçen kişinin sosyal durumuna bağlıydı. Bu kategorideki gömülme usulünde ne mumyalama, ne yak-

1 J. de Morgan, *Ethnographie Prehistorique*'ye bakınız. Paris, 1897, sf. 139.

ma ve ne de etlerin kemiklerden sıyrılması izlerine rastlanmaz. Bir sonraki eski mezarlarda bedenlerin etlerinin bütünüyle veya kısmen sıyrıldığı bulgulanmıştı, ilk grupta kemikler rastgele dağılmış durumdadır, ikincisinde ise yalnızca el ve bacak kemikleri yan yana getirilmiştir ve iskeletin geri kalan kısmı karmakarışık durmaktadır. Bu dönemin mezarlarının ya kuzeye ya da güneye baktığı görülüyordu ve genellikle baş bedenden ayrıktı; bazen, daha az yer kaplamak için bedenlerin oynak yerlerinden ayrıldığı açıktı. Zaman zaman da bedenler sırtüstü yatırılmış ve kol ve bacaklar üstlerine katlanmıştı; bu durumda olanlar kilden bir kılıfla örtülmüştü. Belli mezarlarda bedenın yakıldığı açıkça görülür. Şimdi, Mısır'ın tarih öncesi dönemlerine ait ve farklı kategorilerdeki mezarların hepsinde çeşitli tipteki vazo ve kavanozlarda armağanların bulunması, bu mezarları inşa eden insanların göçen akrabaları ve yakınlarının bir yerlerde tekrar yaşayacaklarına, muhtemelen hakkında pek bir fikirleri olmadığı ancak olasılıkla bu dünyadakinden çok değişik olmadığı hayal edilmiş bir yaşam süreceklerine inandıklarını kuşkuyla yer bırakmayacak bir şekilde kanıtlamaktadır. Çakmak taşından âletler, bıçaklar, kazmalar ve benzeri şeyler onların avlanacaklarını, avlarının derisini yüzeceklerini ve düşmanlarıyla çarpışacaklarını düşündüklerini göstermektedir ve mezarlarda bulunan ve M. de Morgan'ın muska ya da tılsım diye teşhis ettiği şistten (ince kaya tabakaları) yapılmış nesneler, o erken dönemlerde bile insanların tılsımlar vasıtasıyla doğüstü güçlere ve görünmez düşmanlara karşı korunabileceklerine inandığını gösterir. Öteki dünyada avlanabilen ve dövüşen bir insan, tekrar yaşama dönen bir insandır ve eğer tekrar yaşayacaksa, bu ya eski bedeninde veya bir yenisinde olmalıdır; eğer eski bedeninde

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

yaşayacaksa, o yeniden canlanmak zorundadır. Fakat, muhtemelen yeni bir bedende yeni bir hayata başlayacağını uman prehistorik Mısırlının ikinci bir kere ölme beklentisinde olmasına ihtimal vermiyoruz. O hâlde, DİRİLİŞ ve ÖLÜMSÜZLÜK gibi yüksek fikirlerin kökeninin bu noktaya dayandığını söyleyebiliriz.

Prehistorik Mısırlının kendi cenneti olarak tasavvur ettiği bölgede yeme, içme ve keyifli bir hayat sürme beklentisinde olduğuna inanmak için her türlü nedenimiz vardır ve orada sahip olacağı bedenin dünyada iken sahip olduğundan farklı olmadığını düşündüğü kesin gibidir. Gelişiminin bu aşamasında doğaüstü ile ahiret hayatı hakkındaki fikirleri uygarlık skalasının aynı basamağını paylaştığı herhangi bir soydaşı ile benzeşiyor olmalıdır, fakat Mısır'ın bilinen tarihinin ilk kralı Mena döneminin, yani yaklaşık M.Ö. 4400 tarihlerinin Mısırlısı ile her bakımdan büyük bir tezat içindedir. Biraz önce tanımlanan mezarları yapan prehistorik Mısırlının zamanı ile Mena'nın hükümdarlığı arasında upuzun bir zaman dilimi yer alıyor olmalıdır ve bunun binlerce yılla ölçülebileceğine inanmakta hiç de haksız sayılmayız; ancak ne kadar uzun olursa olsun bu sürenin nesilden nesile aktarılan ilk görüşleri silmeye yetmediğini, hatta bugün Mısır tarihinin en geç döneminde neredeyse hiç bozulmadan varlığını sürdürdüğünü bildiğimiz bazı inançları değişime bile uğratmadığını bulgulamaktayız. Heliopolis rahiplerinin hazırladığı metinlerde, yalnızca yarı vahşî bir uygarlık durumundaki veya koşullarındaki bir halkın sahip olabileceği özelliklere yapılan göndermelerle karşılaşırız. Ve bu referansları taşıyan erken dönem metinlerden alıntıları içeren geç dönem eserlerde, itiraza yol açabilecek pasajların ya bütünüyle devre dışı bırakıldığını ya da

değiştirilmiş bir hâlde aktarıldığını görürüz. Kesin bir şekilde biliyoruz ki Heliopolis Okulu'nun eğitimli üyeleri göçmüş kralları için hazırladıkları, seve seve faydalanıldığı farz edilen metinlerde böyle geriliklere saplanmış olamazlar; vahşi uygarlık durumundaki Mısırlının ele geçirdiği hasmına uyguladığı adı konmamış eziyetlerden bahseden pasajlara dokunmamalarının ardında, rahiplerin yazıya dökülmüş sözlerle verdikleri değer ve hürmet duygusundan başka bir şey olamaz.

Konuyu bitirmeden önce belirtilmesi gereken bir nokta, kol ve bacakları parçalanmadan veya etleri kemiklerinden ayrılmadan gömülen insanların dinsel fikirlerinin ölümlerine söz konusu şeyleri uygulayanlardan farklı olması gerektiğidir. Birinci gruptakiler cenin pozisyonuna (bacaklar göğse doğru kıvrılmış) getirilerek gömülmüşlerdi ki bir çocuk dünyaya doğmadan önce bu pozisyonda bulunduğu için onların bu adetini göçen kişinin de yeni bir hayata doğacağı umutlarının bir sembolü olarak görmek herhâlde yanlış olmaz ve bedeni korumayı hedef alan tılsım ve muskaların varlığı da, bedenin fiilen tekrar ayağa kalkacağı beklentisinde oldukları izlenimini verir. İkinci grup ise, ölümlerin yakılması ve bedenlerin parçalanmasıyla, tabiata ait bedenlerinin tekrar canlanması ümidini beslemediklerini gösterir gibidir ve ruhsal bir bedende dirilme kavramına ne kadar yaklaştıklarını olasılıkla hiç bilemeyeceğiz. IV. Hanedan'a geldiğimiz zaman, bedenin parçalara ayrılması veya yakılmasının yaygın olarak uygulandığı devirlerin çok gerilerde kaldığını ve bütün metinlerin bedenin bir bütün halinde gömüldüğünü kabul ettiğini görürüz; bu gerçek, hatırı sayılır bir süre için kullanılmış olan parçalama ve yakma usulünün değiştiğine işaret eder. "Ey Pepi'nin eti,

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

çürümeyesin, bozulmayasın, kokmayasın"; "Pepi etiyile beraber ilerler"; "Kemiklerin çökmeyecek ve etin kaybolmayacak"¹ gibi pasajları olasılıkla bu değişime borçluyuz ve aynı zamanda Mısır'daki bilebildiğimiz ilk insanların görüş ve usullerine geri dönüşü ifade ederler.

Prehistorik gömme tarzı ve IV. Hanedan arasında geçen zaman diliminde Mısırlılar, insanın bedenle birleşen ve onun bütünü oluşturarak kısımlarına dair bazı teoriler formüle etmişlerdi ve ölünün hangi formda ayağa kalkacağına inanıldığını tanımlamadan önce bunlara kısaca bir göz atmamız gerekecektir. Bir insanın fiziksel bedenine, doğasında çürüme olan bir şeye işaret eden bir sözcük olan KHAT deniliyordu; mumyalandıktan sonra mezara gömülen buydu ve en erken zamanlardan en geç tarihlere kadar bütün muskaların, sihir ayinlerinin, duaların ve formüllerin hedefi, bu bedeni herhangi tipte bir tahribattan korumaktı. Tanrı Osiris bile böyle bir bedene sahipti ve çeşitli uzuvları Mısır'ın değişik türbelerinde birer kutsal emanet olarak muhafaza edilmekteydi. Kişinin KA'sı ya da "duble"si bu bedene bağlıydı; Ka, kişinin bütün karakteristik özelliklerini barındıran soyut bir bireysellik veya kişilik olarak tanımlanabilir ve müstakil bir varlıktı. Dünyada istediği herhangi bir yere gitmekte özgürdü ve göğe girebilir ve tanrılarla söyleşebilirdi. Tüm dönemlerde mezarlara konulan armağanlar KA'nın beslenmesine yönelikti ve yiyebildiği, içebildiği ve güzel kokulardan tat aldığı farz olunuyordu. En erken dönemlerin mezarlarında belli bir bölüm KA'nın kullanımına ayrılmıştı ve zamanın dinsel organizasyonu, bir sınıf rahibin belirli mevsimlerde KA mabedinde KA'nın yararına törenler yapmasını ve dualar söylemesini şart koşuyordu; bu

1 Recueil de Travaux'a bakın, sf. 55, 185 (169, 347, 353. Satırlar)

adamlar “KA rahipleri” diye tanınmaktaydı. Piramitlerin inşa edildiği dönemde, göçen kişinin arınabileceğine (yıkatabileceğine), oturabileceğine ve “hiç tükenmemecesine, ebediyen” ekmek yiyebileceğine kesin bir şekilde inanılmaktaydı ve ek-mek, kek, kurabiye, çiçek, meyve, şarap, bira ve benzeri arma-ğanlarla yeterince gıda verilmeyen KA, açlık tehlikesine ma-ruz kalırdı.

Ruha (can; İng. soul) BA deniliyordu ve Mısırlıların onun hakkındaki fikirlerini uzlaştırmak zordur; görüldüğü kadarıyla kelime “yüce”, “asil”, “kudretli” benzeri bir anlama gel-mektedir. BA, KA’nın içerisinde ikâmet eder ve isteğe bağlı olarak, bedenli veya bedensiz olma gücüne sahip olduğu an-laşılmaktadır; maddesi ve biçimi vardır ve anıtlarda ve papi-rüslerde sıklıkla insan başlı bir şahin olarak tanımlanmıştır; yapısının ve cevherinin eterik (esirî) olduğu belirtilir. Mezarı terk etme ve yüksek bir durum içinde ebedî bir varlık olmanın tadının çıkarıldığına inanılan göğe geçebilme kudretine sahip-ti; bununla beraber mezardaki bedeni tekrar ziyaret edebilirdi ve belli metinlerden onu tekrar canlandırabildiği ve söyleşi yapabildiği anlaşılır. AB, yani kalp gibi, o da bazı bakımlardan insan yaşamının merkeziydi. Kutsanmış ölülerin kişisel ruhla-rı gökte tanrılarla beraber oturur ve tüm göksel nimetlerden sonsuza dek pay alırlardı.

Kişinin ruhsal zekâsına veya özü ve ruhuna (spirit) KHU deniliyordu ve parlak, ışıklı olduğu ve gözle görülmeyecek bir biçimde bedenın şeklini aldığı anlaşılmaktadır; KHU’lar tanrı-larla birlikte yaşayan bir göksel varlıklar sınıfıydı, fakat işlev-leri açık değildir. KHU da KA gibi mezarda hapsolunabilirdi ve bu felâketin önlenbilmesi için özgün ve usulünce söylenen formüller düzenlenmişti. KHU’nun dışında insanın varlığının

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

göge gidebilen bir diğer çok önemli parçası SEKHEM'di. Kelime anlamı "bir şey üzerinde hakimiyet kazanmak"tır ve erken metinlerde kullanıldığı şekliyle, kişinin bir şey üzerinde hâkimiyet kazanmasını sağlayan şey, yani "kudret"tir. İnsanın SEKHEM'i belli ki onun kişileşmiş hayat gücü ya da kuvvetidir ve Mısırlılar, bazı şartlarla, onun, yeryüzündeyken ona sahip olanın ardından göge gidebileceğine ve gittiğine inanıyorlardı. İnsanın bir diğer parçası da KHAİBÎT veya "gölge" idi, ki çoğu zaman kişisel ruhla (soul) bağlantılı bir şekilde belirtirdi ve daha sonraki zamanlarda daima onun yakınında bulunduğunu düşünülüyordu. Son olarak, insanı meydana getiren en önemli bileşenlerden biri olan REN'i, kişinin "ismi"ni sayabiliriz. Doğudaki halkların hepsinin ortak noktası olduğu gibi, Mısırlılar ismin korunmaya alınmasına büyük bir önem veriyorlardı ve eğer bir kişi bir insanın isminin silinmesiyle sonuçlanacak bir eylemde bulunduyorsa, o insanı yok ettiği düşünülüyordu. KA gibi isim de bir insanın özgün kimliğinin bir kısmı idi ve buna niçin bu kadar önem atfedildiğini görmek zor değildir; isimsiz bir varlık tanrılara takdim edilemezdi ve yaratılmış olup da ismi olmayan hiçbir mahlûk olmadığından, isimsiz bir adam ilâhî güçlerin önünde en aciz cansız bir nesneden bile daha kötü konumdaydı. Bir babanın ismini devam ettirmek oğlunun göreviydi ve mezarları bakımlı tutup ilerinde yatan ölülerin isimlerinin herkesçe okunur durumda kalmasını sağlamak en erdemli işlerdendi. Diğer taraftan, eğer göçen kişi dost olsun düşman olsun ilâhî varlıkların ismini bilir ve onları doğru telâffuz ederse, aynı anda onlara hâkim olabileceği bir güç elde ediyor ve isteklerini onlara yaptırabiliyordu.

İnsan varlığının beden, duble (astral), kişisel ruh-can (soul), kalp, ruhsal zekâ veya ruh (spirit), kudret, gölge ve isim-

den meydana geldiğini gördük. Duple, kalp, kudret, gölge ve ismin, Mısırlının uygarlık skalasında tedricen yükselirken oluşturduğu inançları temsil ettiğini ve ırkına özgü ürünler olduğunu kabul edecek olursak, bu sekiz kısım üçe indirgenebilir; o takdirde insanın beden, can ve ruhtan oluştuğunu söyleyebiliriz. Fakat her üçü de mi yeniden doğuyor ve mezarın sonrasındaki hayatta yaşıyordu? Mısır metinleri bu soruyu açık bir şekilde yanıtlar; aklanmış kişinin canı ve ruhu kutsanmışlar ve tanrılarla birlikte gökte yaşıyorlardı; fakat fizik beden tekrar uyanmıyor, doğmuyor ve onun asla mezarı terk etmeyeceğine inanılıyordu. Kuşkusuz Mısır'da çürümeye tâbi olan bedenın canlanacağına inanan ve yeni hayatın bu dünyadakine çok benzeyen, onun devamı gibi bir şey olduğunu hayal eden cahil kişiler de vardı; ancak kutsal yazılardaki öğretileri izleyen Mısırlı, böyle inançların rahiplerin ve genel olarak eğitilmiş bireylerin görüşleriyle tutarlı olmadığını biliyordu. Daha V. Hanedan zamanında, M.Ö. 3400'lerde, bu kesin bir dille belirtilmişti:

“Ruh göğe, beden toprağa.”¹

Ve üç bin sene kadar sonra, Mısırlı yazar, farklı sözlerle yine aynı şeyi tebliğ ediyor ve şöyle yazıyordu:²

“Gök ruhunu alır, toprak bedenini.”

Mısırlı bireyin, diğer beklentilerinin yanı sıra, umut ettiği bir diğer şey de Ra'nın, kayışında yolculuk yapmaktı, fakat bunu ölümlü bedeniyle yapamayacağını pekâlâ bilincindeydi; milyonlarca yıl yaşayacağına inancı tamdı, fakat önünde olup bitenin verdiği deneyimle, bunu yeryüzünde içinde yaşadığı bedenle yapmasının mümkün olamayacağını biliyordu.

1 Recueil de Travaux, tom.iv. sf.71 (1.582)

2 Horrack, *Lamentations d'Isis* (Isis'in Ağrıtları), 1866, sf.6.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

Önceleri fiziksel bedeninin, güneşin âdeti olduğu üzere, “her gün yenilenme” yetisine sahip olabileceğini düşünmüştü ve yeni hayatı, özdeşleşmek istediği Güneş-tanrı Ra’nın amblemine (fizikî güneşe) benzemeliydi. Ancak sonraları deneyim ona en iyi mumyalanmış beden bile, bazen nemden bazen kuru kuruya, ama bir şekilde çürüyüp bozulabildiğini öğretmişti ve tek başına mumyalamak dirilişi garantilemek veya gelecekteki hayatı elde edebilmek için yeterli değildi; kısaca doğasında çürüme olan hiçbir şeye beşerî yöntemlerle çürümezlik kazandıramayacağını keşfetmişti, hem tanrıların enkarne olduğu hayvanlar bile hasta olup zamanı gelince ölmüyorlar mıydı? Mısırlıların niçin ölüleri mumyalamaya devam ettiklerini söylemek zordur, çünkü fiziksel bedenlerinin uyanaçağı beklentisinde olmadıklarını iddia etmek için iyi nedenlerimiz vardır. Belki de beden (cesedin) korunmasının KA ya da “duble”nin esenliği için ve ondan yeni bir beden gelişmesi için gerekli olduğu düşüncesindeydiler; ayrıca bu usulü devam ettirmelerinin nedeni, aşırı muhafazakârlıkları da olmuş olabilir. (*) Fakat sebep ne olursa olsun, Mısır insanı ölü bedeni bozulmamış bir durumda koruyacak mümkün olan her türlü önlemi almaktan asla vazgeçmedi ve sorunu çözmek için başka bir kaynaktan yardım arayışına girdi.

İsis’in, eşi Osiris’in ölü bedenini bulur bulmaz onu korumak için işe koyulduğunu hatırlarsınız. Düşmanlara el çektirmiş ve üzerine çöken uğursuzluğu etkisiz kılmıştı. Bu sonucu ortaya çıkarmak için “konuşmasını ağzının olanca becerisiyle güçlü kılmıştı, dili kusursuzdu ve sözlerinde eksik yoktu” ve Thoth’un ona sağladığı bir dizi kelimeyi veya formülleri ses-

(*) Bedenlerin mumyalanma sebepleri hakkında detaylı bilgi için bkz. *Reenkarnasyon-Fiziksel, Astral ve Ruhsal Evrim*, Papus, Ruh ve Madde Yay., 1999 sayfa: 35-51

lendirmişti; böylece “Durmuş kalbi yeniden harekete geçirme”yi başarmış ve emeline ulaşmıştı. Aşkı ve kederinin kıskırtığı çığlıklarına, Thoth’un öğrettiği ve İsis’in cesaretle (*khu*) anlayışla (*aqer*) ve hiç hatasız seslendirdiği (*an-uh*) kelimeler eşlik etmeseydi sonuç alamayacaktı. Eskilerin Mısırlısının aklına bu vaka yerleşmiş, akraba ve yakınlarının dirilişini temin için İsis’in kullandığı aynı vasıtayı, yani Thoth’un formülünü kullanmaya karar vermişti; bu amaçla ölen her kişi, İsis tarafından seslendirilen Thoth’un kelimeleriyle aynı etkiyi yaratacak, tabutun veya tılsım ve muskaların üzerine yazılmış bir dişi metinle donatılıyordu. Fakat ölünün yakınlarının da bu arada yerine getirmesi gereken vazifeleri vardı ki bu da belli duaların zikredilmesi ve mezara yerleştirilmeden önce ölünün başında birtakım sembolik seremonilerin uygulanmasıydı.

Bir kurban sunulması gerekiyordu ve bunun icrasında göçen kişi de akraba ve yakınlarla birlikte rol alıyordu; ayrıca her seremoniye uygun dualar eşlik ediyordu; bunların hepsinin rahiplerin talimatına göre yapılıp söylenmesi bittiği zaman, beden mumya hücreesindeki yerine alınıyordu. Fakat Thoth’un kelimeleri ve rahiplerin okuduğu dualar beden bu arada bir “SAHU”ya, mezardan çıkıp doğruca tanrılarla birlikte yaşayacağı göğe yönelen çürümez, ruhsal bir bedene dönüşmesini sağlamıştı bile. Ölüler Kitabı’nda göçen kişi “Ben varım, ben varım; ben yaşıyorum, ben yaşıyorum; ben yeşeririm, ben yeşeririm”¹ ve yine “ben bitkiler gibi yeşeririm”² gibi şeyler söylediği zaman, o fiziksel bedeninin eskisine benzer başka bir beden çıkarmasını değil, “kusursuz ve Ra gibi hiçbir zaman çaptan düşmeyen” ruhsal bir beden filiz vermesini

1 CLIV. Bölüme bakın.

2 LXXXVIII. 3. Bölüme bakın.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

kastediyordu. Dünyada bir insan bedeninde yaşayan bireysel ruh (soul) SAHU'ya geçiyordu ve öyle anlaşılmaktadır ki nasıl fiziksel beden ruhun yeryüzündeki ikâmet yeriye, bu yeni bozulmaz beden de onun gökteki evini oluşturunuyordu. Böylece Mısırlıların niçin mumyalamayı sürdürdükleri de açıklık kazanmaktadır; bunu fiziksel bedenlerinin yeniden canlanıp ayağa kalkacağına inandıkları için değil; ruhsal bedeninin ondan sürgün vereceğine inandıkları için ve mümkünse -en azından görünen budur- onun fiziksel bedenlerinin şeklinde olmasını diledikleri için yapıyorlardı. Ölülerin dirilmesi Mısırlılara göre bu şekilde gerçekleşiyor, bu bedenle gidiyorlardı.

Yukarıda anlatılanlardan, Mısır'da ölümlerin dirilmesi ve ölümsüzlük inancının antikliğinden şüphelenmek için hiçbir neden olmadığı görülecektir ve gerek arkeolojik, gerekse dinsel argümanlardan çıkan genel ipuçları da bu görüşü desteklemektedir. Bunun yanı sıra, özgün ruhsal beden (SAH veya SAHU) inancı da yaygın olan diriliş ve ölümsüzlük inancı kadar eskidi; çünkü V. Hanedanın metinlerinde bu, vahşi ve yarı-vahşi uygarlık durumundaki prehistorik Mısırlıya ait fikirlerle birleşmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikkate değer bir alıntı bu noktayı kanıtlayacaktır. V. Hanedanın sonlarında M.Ö. 3300'de hüküm süren Kral Unas'ın piramidindeki oda ve geçitlerin duvarlarına işlenmiş cenaze bölümlerinde (kitap bölümlerinde) göçen kralın yerin ve göğün bütün güçlerini titrettiği bir pasaj vardır; çünkü o "bir ruh (BA) olarak babalarına üstün ve analarının yiyeceğini veren bir tanrı şeklinde doğar. Unas bilgeliğin rabbidir ve annesi onun ismini bilmez. O, ona can veren babası Temu gibi kudretli olmuştur ve Temu onu canlandırdıktan sonra babasından güçlü olmuştur." Kral ve

Boğaya benzetilir ve artık her nasıl bir şekildeyse her tanrıdan beslenir, “kelimeleri ismi gizli olan tanrıyla tartmıştır.” İnsanları yer ve babasından beslenir. Sonra ölü kralın çayırlardaki tanrıları avlamaya koyulduğu söylenir ve onları kement atarak yakaladığında onları keser. Ardından bunlar kaynar kazanlarda pişirilir; en büyük olanı sabah yemeği için, ortanca akşamüstü ve en küçüğü de gece içindir; eski tanrı ve tanrıçalar kazanlar için yakacak görevi görür. Bu sayede tanrıların büyümlü güçlerini ve özlerini yutmuş olarak, tanrıların arasında Kudretlerin Büyük Kudreti ve görünür formlarda gözükten tanrıların en büyüğü olur.” Yolunun üzerinde ne bulursa yemiştir ve gücü ufuktaki herhangi bir ruhsal bedenden (SAHU) daha büyüktür; o ilk doğanların ilkidir ve... Tanrıların kalbini dışarı çıkarmıştır (sökmüştür)... Her tanrının bilgeliğini yemiştir ve ömrü ebedidir ve hayatı sonsuza kadar sürecektir... çünkü tanrıların canları ve ruhları onun içindedir.”

Bu pasajın tüm çağlarda bütün ulusların gelişimlerinin vahşilik aşamasındayken benimsedikleri bir âdete, savaşta yendikleri düşmanların bedenlerinin bazı parçalarını onların beceri ve güçlerinin kendilerine geçmesi amacıyla yemelerine gönderme yaptığı açıktır, bazı yerlerde hayvanlarla ilgili olarak da aynı anlayış hüküm sürmüştür. Tanrılar söz konusu olduğunda göçen kişi onların şahsında çok özel bir niteliğe göz dikmiş durumdadır, yani ebedî hayatın peşindedir; ve onların ruhunu ve özünü içine almasıyla birlikte, onu güç ve ömrün uzunluğu bakımından diğer bütün ruhsal bedenlere üstün kılan şeyi elde ettiği ilân edilir. Kralın ayrıca “yediği” söylenilen “büyümlü güçler” (heka) bazı kelimeler ve formüllerdir ki bunlar onun tarafından söylendiği anda hangi koşullarda bulunursa bulunsun, dost veya düşman bütün varlıkların ona itaat

etmesini sağlayacaktır. Ancak, tanrıların boğazlanması bir yana, Mısırlılar aynı kral için şunu da beyan ediyorlardı: "Tanık olun, sen Osiris'in tahtında oturmaya ölü olarak değil, diri olarak gittin."¹ ve iki bin sene sonra yazılmış bir papirüste ölünün ağzından söylenilen "Ruhum Tanrıdır, ruhum ebediyettir."² sözleri, Tanrının varlığı ve sonsuzluk hakkındaki fikirlerin benzer olduğunun açık bir kanıtıdır. Yine, dinsel metinlerin yazarlarının okuyucularını bireysel ruhun ölümsüzlüğü doğrultusunda etkilemek için nasıl özen gösterdiklerini örnekleyen bir diğer pasaj da nakle değer. Ölüler Kitabı'nın CLXXV. Bölümü'ne göre, göçen kişi kendisini ne hava ne de suyun bulunmadığı bir yerde bulur, orası öyle bir yerdir ki "ulaşılamayan bir derinliktir, en karanlık gece kadar karanlıktır ve insanlar orada çaresizce dolaşırlar. Orada kişi dingin bir kalple yaşayamaz, sevgiye duyduğu özlemin doyum bulacağı bir yer de değildir. Fakat," der göçen kişi tanrı Thoth'a, "izin ver de su, hava ve sevgiye duyduğum özlemin tatmini yerine bana tanrıların (içinde bulunduğu) durumu verilsin ve kek, kurabiye ve bira yerine kalp dinginliği verilsin. Tanrı Temu senin yüzünü göreceğimi ve sana acı veren şeylerden muzdarip olmayacağımı buyurmuştur; umulur ki her tanrı tahtının milyonlarca yıl için sana geçmesine izin versin (Ey Osiris)! Tahtını oğlun Horus devralmıştır. Temu onun güzergâhının kutsal prensler arasında olacağına hükmetmiştir. Doğrusu o senin tahtında yönetecek ve İki Ateş Gölünde İkâmet edenin tahtının varisi olacaktır. Doğrusu onun bende kendi benzerliğini göreceği³ ve yüzünün tanrı Temu'nun yüzüne bakacağına hükmedilmiştir." Bu sözleri söyledikten sonra ölmüş kişi

1 Recueil de travaux, tom v.s. 167

2 Ani papirüsü, Resim 28,I.15.(LXXXIV.Bölüm).

3 yani, Horus'a, Osiris'in oğluna benzeyeceğim.

Thoth'a sorar, "Hayatımın uzunluğu ne kadar olacak?" ve tanrı yanıtlar, "Milyon kere milyon yıl yaşayacağın, milyonlarca yıllık bir hayat hükme bağlanmıştır." Sözleri vurgulamak ve daha etkili olmasını sağlamak için Thoth'a aynı şeyler gereksiz yere tekrarlatılır ki en cahil insan bile anlamı kaçırmıyın. Az bir şey sonra, bu bölümde göçen kişi şöyle konuşur, "Ey babam Osiris, sen benim için baban Ra'nın senin için yaptığını yaptın. Böylece yeryüzünde sonsuza kadar kalacak, koltuğuma sahip olacağım; varisim güçlü olacak; yeryüzündeki mezarım ve dostlarım gözde olacak; düşmanlarım perişan olacak ve tanrıça Serk'in prangasına vurulacaklar. Ben senin oğlunum ve Ra benim babamdır; hayat, güç ve sağlıkta (yaptıklarını) benzer şekilde benim için de yapacaksın." Göçen kişinin önce Osiris'i Ra ile özdeşleştirdiğini, sonra da kendisini Osiris'le özdeşleştirdiğini tespit etmek ilginçtir; böylece kendisini Ra ile özdeşleştirmiş olmaktadır.

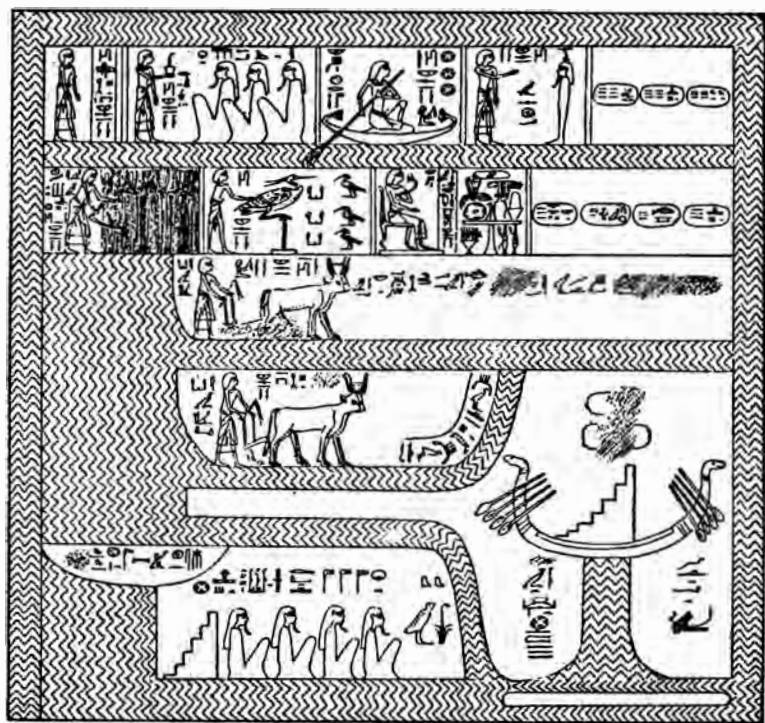
Diriliş ve ölümsüzlük konuları paralelinde, tüm dönemlerin dinsel metinlerinde sıkça gönderme yapılan ve mezarın sonrasındaki hayatta varlığını sürdürdüğüne inanılan kişilerin beslendiği et ve içecekten de bahsetmemiz gerekmektedir. Prehistorik zamanlarda göçen kişinin dost ve yakınlarının onun mezarına yemek götürmeleri doğaldı, çünkü öteki dünyaya yolculuğunda buna ihtiyacı olduğunu düşünüyorlardı; bu âdet aynı zamanda göçen kişinin bu dünyada arkada bıraktığı bedene benzer bir bedene sahip olacağını öngörmekteydi ve böyle bir bedenın yemeye ve içmeye ihtiyacı olmalıydı. V. Hanedan'da Mısırlılar kutsanmış ölülerin göksel gıdayla beslendiğine ve açlık ve susuzluk çekmediklerine inanıyorlardı, onlar tanrıların yediklerini yiyorlar, içtiklerini içiyorlardı ve tanrılar neyse onlar da oydu ve böylesi meselelerde onların

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

kopyası gibiydiler. Bir başka pasajda beyaz ketenden elbiseler ve beyaz sandallar giydiklerini, Barış Alanı denilen ve tanrılarının oturduğu yerin ortasındaki büyük göle gittiklerini, orada tanrıların onlara yemek olarak, kendilerinin de yaşamak için yedikleri hayat gıdasından (veya ağacından) verdiklerini okuyoruz. Ancak ölümlerin yiyeceği ile ilgili olarak başka görüşlerin de benimsendiği kesindir, çünkü daha V. Hanedan döneminde Sekhet-Aaru veya Sekhet-Aanru denilen bir bölge formüle edilmişti ve burası dindar Mısırlıların ruhunun veya en azından bir parçasının konaklaması umut edilen bir yerdi. Sekhet-Aaru'nun konumunun neresi olduğunu söyleyemiyoruz, çünkü metinler bize bu konuda herhangi bir ipucu vermiyor, bazı okullar onun Mısır'ın doğusuna düştüğünü düşünmektedirler, fakat Delta'nın kuzeyi veya kuzeydoğusundaki bir mekânı temsil etmesi bizce çok daha akla yakındır. Şans eseri, elimizde onun muhtemelen en eski papirüslerden birisi olan Nebseni Papirüsü'nde¹ yer alan bir resmi vardır ve buradan Sekhet-Aaru'nun, yani "Sazlık alan"ın her türlü çiftçiliğin büyük bir kolaylık ve başarıyla yürütülebildiği çok bereketli bir bölgeyi temsil ettiğini görebiliriz. Her tarafta kanal ve su yolları vardır ve anlatıldığına göre bir bölümü, kutsanmışların ruhlarının ikâmetine ayrılmıştır; resim muhtemelen geleneksel bir "Cennet"i, diğer ismiyle "Elysia Tarlaları"nı simgeler ve bu mutlu ülkenin genel özellikleri Nil'in veya onun büyük kollarından birisinin yakınında kurulmuş, büyük, işleri yolunda giden, verimli bir çiftliğinkilerden farklı değildir.

Nebseni Papirüsünde Sekhet-Aaru'nun kısımları şunları içerir:

¹ British Museum, No.9900; bu belge 18. Hanedan dönemine aittir.

Nebseni Papirüsü'ne göre Elysia Tarlaları (18. Hanedan)

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

1. Ptah Mabedi'nin yazmanı ve sanatçısı Nebseni, kollarını yana doğru sarkıtmış olarak Elysia Tarlaları'na giriyor.

2. Nebseni "büyük tanrılar topluluğu"na armağan olarak tütsü veriyor.

3. Nebseni bir kayıkta oturmuş, kürek çekiyor; kayığın üst tarafında üç "şehir" sembolü bulunmaktadır.

4. Nebseni sakallı bir mumyayla konuşuyor.

5. Urti, Hetep ve Ketket adındaki Üç Havuz ve Göl.

6. Nebseni, Sekhet-hetepet'te orakla mahsulü biçiyor.

7. Nebseni bir tünek üzerinde duran Bennu kuşunu tutuyor; ön tarafta üç KAU ve üç KHU vardır.

8. Nebseni oturmuş, bir çiçek kokluyor; metin şöyle okunur: "Nebseni'nin KA'sına tüm iyi ve temiz şeylerden binlercesi."

9. Sunulan armağanlarla dolu bir masa.

10. Nebt-tauı, Uakha, Kha(?) ve Hetep adındaki Dört Göl ya da Havuz.

11. Nebseni uzunluğu bin (ölçeğinde), genişliğini bilemediğimiz bir ırmağın yanı başında çift sürüyor; orada ne balıklar, ne de solucanlar vardır.

12. Nebseni, "uzunluğu göğün uzunluğunda" bir adada öküzlerle çift sürüyor.

13. Kâse şeklinde bir kısım; içinde şöyle yazmaktadır: "Kenkentet Nebt şehrinin Tanrı'sının doğum yeri (?)"

14. Üzerinde dört tanrı ve bir kat merdivenin yer aldığı bir ada; resimdeki yazı şöyle okunur: "Sekhet-hetep'teki büyük Tanrı'lar topluluğu."

15. Dördü baş tarafta, dördü kış tarafta olmak üzere sekiz küreği bulunan ve bir kanalın (su yolunun) bitiş kısmında yol alan Tchetetfet kayığı; içinde birçok basamağı olan bir merdi-

ven bulunmaktadır. Bulunduğu yerin adı "Neth'in Mülkü" dür.

16. İki Havuz, isimlerini okumak mümkün olmamıştır.

Aynı sahne Ani Papirüsü'nde¹ ilginç varyasyonlarla verilir ve şöyle tanımlanabilir:

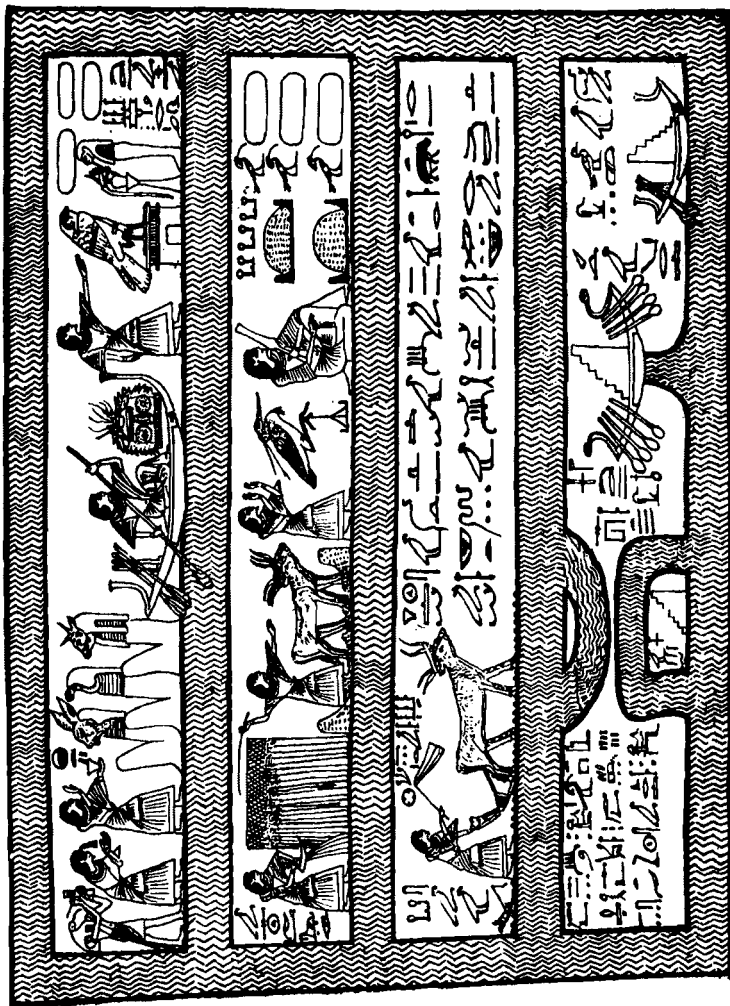
1. Ani, tavşan kafalı, yılan kafalı ve boğa kafalı üç tanrının huzurunda bir armağan sunuyor; arkasında eşi Thuthu ve elinde palet ve yazı kamışıyla Thoth bulunmaktadır. Ani bir kayıkta kürek çekmekte. Bir sunak, bir heykel, üç oval ve bir yazının önünde bir Şahin'e hitap ediyor; yazı şöyle okunur, "Tarlada huzur ve barış içinde ve burun deliklerinden içine çekebileceği havaya sahip."

2. Ani mısır biçiyor, Ani ayaklarıyla mısırı döven öküzleri yönetiyor; Ani tünekte tünemiş bir Bennu kuşuna hitap ediyor (veya ibadet ediyor) Ani elinde *kherp* asasını tutarak oturuyor; bir kırmızı, bir beyaz mısır öbeği; üç KAU ve üç KHU, muhtemeldir ki "ruhların yiyeceği" diye okunabilirler ve üç Havuz veya Göl.

3. Ani içinde ne balık, ne yılan ne de herhangi cinsten bir solucan, vs. bulunmayan bir ırmağın kenarında bir tarlayı sürüyor.

4. "Şehrin Tanrısı"nın doğum yeri; üzerinde bir merdiven bulunan bir ada; "ruhların yeri" diye adlandırılan, yedi kübit yüksekliğinde bir bölge; orada buğdaylar (bir birimi dirsekten parmak ucuna kadar olan mesafeyle ölçülen) üç kübit yüksekliğindedir ve bunlar SAHU ya da ruhsal bedenler tarafından biçilmektedir; Ashet'in, Un-nefer (yani Osiris'in formlarından birisi) olan Tanrı'nın oturduğu bölge; bir su yolunun sonunda yüzen sekiz kürekli bir kayık ve bir su yolunda yol alan bir

1 British Museum. No.10, 470, Resim 35

Ani Papirüsünde yer aldığı şekliyle Mısırlıların Elysia Tarıları (18. Hanedan)

kayıp. İlk kayığın ismi Behutu-tcheser, ikincisinin ise Tche-fau'dur.

Şimdiye kadar gökte ve mezarın ötesindeki âlemde göçen kişinin yalnızca ilâhî varlıklar, dubleler, canlar, ruhlar ve kutsanmışların ruhsal bedenlerini bulduğunu gördük; fakat ölülerin birbirini tanınması veya yeryüzündeki akrabalık ve ilişkilerin orada da sürmesi olasılığına dair hiçbir referans geçmedi. Ancak bu, Sekhet-Aaru için geçerli değildir, çünkü yeryüzündeki ilişki ve yakınlıkların bilindiğine ve tekrar kavuşulduğuna inanmamıza yol açan bazı nedenler vardır. Ölüler Kitabı'nın, göçen kişinin alt dünyada uygun gıdanın yokluğu durumunda çer çöp yemeye¹ mecbur kaldığı fikrine göre düzenlenen LII. Bölümünde, göçen, bu korkunç akibetle karşılaşmamak için şöyle seslenir:

"Benim tiksineceğim bir şeyi, benim tiksineceğim bir şeyi yiyecek duruma düşmeme izin verme. Benim yemekten tiksinti duyacağım şey, yemekten tiksinti duyacağım şey çer çöptür, pisliktir; KAU'ya (yani dublelere) cenaze keklerinin sunulduğu yerde, benim bu pislikten yememe izin verme (buna yol açma). Böyle bir şey bedenime dokunmasın, onu elime almaya mecbur kalmayayım ve sandallarımla üzerine basmak zorunda kalmayayım."

Sonra bir varlık ya da varlıkla, muhtemelen Tanrılar ona sorar, "Şimdi Tanrı'ların huzurunda iken, beslenmek için ne istersin?" Ve yanıt verir, "İzin verin de bana yemek yerinin yiyeceğinden gelsin ve Horus'un önüne yiyecek olarak getirilen yedi somun ekmek ve Thoth'un önüne getirilen ekmekten

¹ Bu fikir prehistorik zamanlardan kalma, mezara düzenli aralıklarla yemek konmadığı takdirde, ölünün KA'sının ya da "duble"sinin yemek aramak için yola düşeceği ve ne bulursa onu yiyeceği düşüncesinin yansımasıdır.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

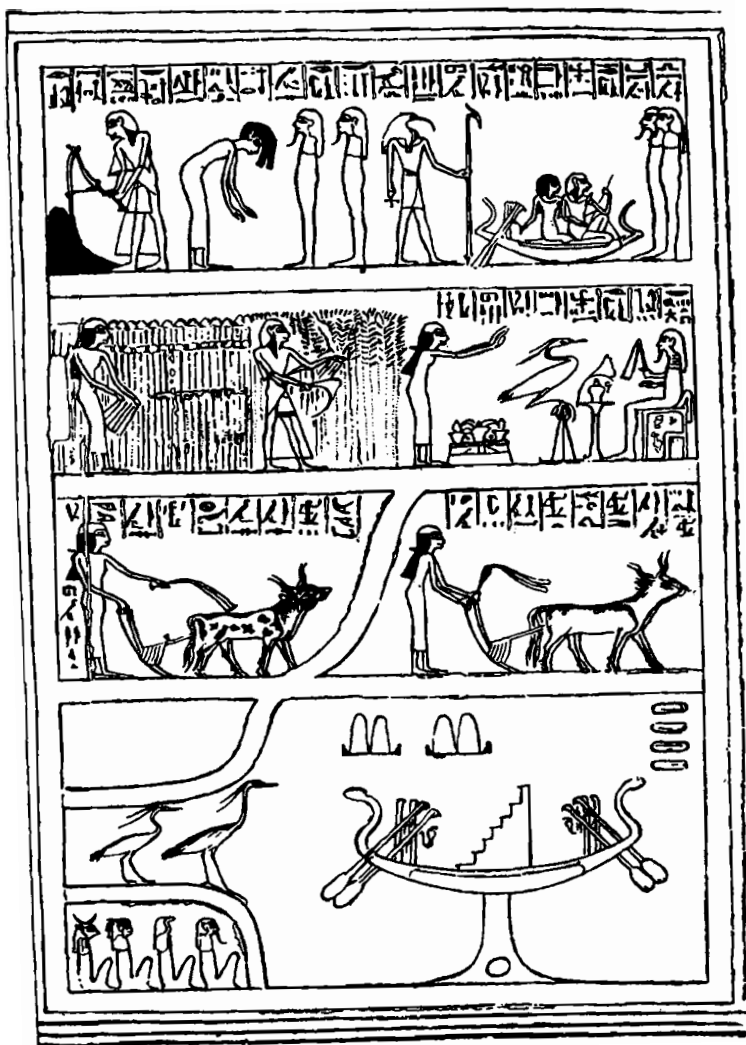
besleneyim. Ve Tanrılar bana 'Sana yiyeceğin nasıl verilmesini isterdin?' diye sorduklarında onları 'yemeğimi aziz varlığım, tanrıça Hathor'un sikamor ağacının altında yiyeyim ve zamanım orayı aydınlatan ilâhî varlıkların arasında geçsin. Tettu'da (Busiris) kendi tarlalarım egemen olma ve Annu'da kendi ürünümü yetiştirme gücüne sahip olayım. Ekmeğim beyaz tanelerden ve biram kırmızı tanelerden yapılmış olsun ve kapımın bekçileri ve çiftliğimin yöneticisi olarak anne ve babamın şahısları verilsin. Sağlam ve güçlü olayım ve içinde (rahatça) hareket edebileceğim geniş yerim olsun ve nerede istersem orada oturabileyim' diye yanıtlayacağım.

Bu bölüm, göçenin çiftlik evi ve tarlalarının Tattu'da yani (Nil Deltası'nın yer aldığı kuzey kesimlerin adı olan) Aşağı Mısır'ın 9. Eyalet başkenti Busirite'nin yakınlarında, Semennûd (Sebennytus) şehrinin fazla uzağında olmayan ve otuz birinci enlemin bir parça güneyine düşen bir bölgede yer almasını arzuladığını göstermesi bakımından fevkalâde önemlidir. Osiris'in uzuvları parçalanmış bedeni burada yeniden yapılanmıştı. Ve Osiris'in sırt kemiğinin dikleştirildiği dinsel törenin her yıl icra edildiği yer burasıydı. Orijinal Sekhet-Aaru'nun bu konuma yerleştirildiği aşikârdır ve dolayısıyla Delta'nın bu kısmının verimli tarlalarının Mısırlıların Elysia Tarlalarının prototipi olduğunu varsaymakla haksız sayılamayız. Bunun yanı sıra Mısırlı birey Heliopolis'in, Güneş-Tanrı'nın en büyük ve en eski mabedinin bulunduğu yerin çevresindeki tarlalardan da ürün almayı istiyordu. Ekmeğini yapacağı beyaz taneler alışlagelmiş *dhura*'dır ve kırmızı taneler de aynı bitkinin beyazı kadar yaygın olmayan bir diğer cinsiydi. Kapısının ve mülkünün bekçileri olarak göçen kişi "anne ve baba-

sının suretlerini-formlarını (*veya şahıslarını*)” istemektedir; böylece Mısırlı'nın dünyada başladığı aile hayatını öteki tarafta da devam ettirme arzusuna sahip olduğunu müşahade ediyoruz; hiç kuşku yok ki, eğer öteâlemde anne babasını tanıma olasılığının söz konusu olmadığını düşünüyor olsaydı, böyle bir dilekte bulunmazdı. Bunun ilginç bir kanıtı, M.Ö. 1000 yıllarında yaşamış bir Amen rahibesi olan Anhai'nin Papirüsünde¹ verilen Sekhet-Aaru ya da Elysia Tarlaları resminde karşımıza çıkar. Burada göçenin bölgenin en üst bölümüne girdiğini ve iki ilâhî varlığa hitap ettiğini görüyoruz; bunlardan birisinin üstünde Neferitu ismini takiben “annesi” sözcüğü yazılıdır. Bir sonraki şekil de babası olmalıdır ve bu sayede Mısırlıların ahiret hayatında akrabalarıyla karşılaşacaklarına, onları tanıyacaklarına ve onlar tarafından da tanınacaklarına inandıklarından emin olabiliyoruz.

Elysia Tarlalarının resmine, Ölüler Kitabının CX. Bölümünü oluşturan uzun bir metin eşlik eder. Bu dinin erken çağlarda geçerli olmuş görüşleriyle ilgili büyük miktarda bilgi sağladığından ve dindar Mısırlının, tarihinin bir döneminde, sürmek umudunda olduğu yarı maddî hayata dair ışık tuttugundan çevirisini buraya aldık. “Sekhet-Hetepet Bölümleri ve Günle (Gün ışığıyla) Gelenler Bölümleri” başlığını taşımaktadır; aşağı dünyaya gidiş ve oradan tekrar başlama; Sekhet-Aaru'ya gelme; Sekhet-Hetepet'te, rüzgârların sahibesi, kudretli ülkede olma; orada güç ve iktidar sahibi olma; orada ruhsal bir ruh (KHU) olma; yemek yeme; içme; sevişme ve bir insanın dünyadayken yaptığı her şeyi orada da yapma, diğer alt başlıklardır. Göçen kişi şunları söyler:

.....
1 British Mus., No. 10, 472

Anhai Papirüsüne göre Elysia Tarlaları (22. Hanedan)

"Set, Sekhet-Hetep'in civarındaki binaya(?) iki gözle¹ bakan Horus'u yakalamıştı, fakat ben Horus'u Set'ten aldım ve özgürlüğüne kavuşturdum ve Set gökte (bulunan) iki gözün yolunu açtı. Seth nemini rüzgârlarla günü ele geçiren ve Mert şehrinde oturan ruhun üzerine fırlattı ve Horus'un bedeninin iç kısmını Akert Tanrı'larından aldı (kurtardı)."

"Tanık olun, işte ben bu kudretli kayığı Hetep Gölünün üzerinden geçirtirim ve onu Shu'nun konağından yetkinlikle getirdim, onun yıldızlarından oluşan hakimiyet bölgesi gençleştirir ve eskiden sahip olunan gücü yeniler. Kayığı oradaki göllere getirdim ki, oradaki şehirlere çıkabileyim ve onların ilâhî şehri Hetep'e yelken açtım. Ve tanık olun, bunun böyle olması benim onun mevsimleriyle, yönüyle, mülküyle ve ilk çocukları olan Tanrı'lar grubu ile uyum-barış içinde olmamdan. O, Horus ve Set'i en güzel şekilde yarattığı canlıları gözetenlerle barış içine sokar ve uyum getirir; o Horus ve Set'in onları gözetenlerle uyum içinde olmasını sağlar. O Horus'un ve Set'in saçını keser, o çaresizlerin başından fırtınaları uzaklaştırır ve ruhları (KHU'ları) zarardan uzak tutar. Lütfedin de bu tarlada mülk sahibi olayım, onu tanıyorum ve onun şehirlerine girebileyim diye göllerinden yelken açıp geldim. Ağzım sağlamdır² ve ruhlara (KHU) direnecek donanıma sahibim, böylece bana egemen olamazlar. Ey sen tanrı Hetep, izin ver de tarlalarınla ödüllendirileyim; ama senin dileğin olsun, Ey sen rüzgârların rabbi. Orada bir ruh olayım, orada yiyeyim, orada içeyim, orada çift süreyim, orada ekin biçeyim, orada dövüşeyim, orada sevişeyim, sözlerim orada buyurgan olsun; orada bir hizmetkâr olmayayım; ama orada otorite sahibi

1 yani, Ra'nın gözü ve Horus'un Gözü)

2 yani, sahip olduğum güç sözcüklerini etkince nasıl söyleyeceğimi biliyorum.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

olayım. Sen Hetep'in ağzını (veya kapısını) ve boğazını kuvvetli yapmışsındır; o ismi Ketet, bu olandır; O, Shu'nun sütunları¹ üzerine kurulmuş ve Ra'nın hoşla giden şeyleriyle bağlantı/link oluşturmuştur. O yılları bölerdir, ağzı saklıdır, ağzı sessizdir, ağzından çıkan sırdır, ebediyeti tamamlar ve Hetep, rab Hetep olarak sonsuz varoluşa sahiptir.

"Tanrı Horus, bin kubit boyunda ve ömrü iki bin (kubit genişliğindeki) Şahin gibi kuvvetli olmak için onu kuvvetlendirir; donanımı vardır ve yoluna devam eder ve kalbindeki makamın istediği Hetep'teki Göllere ve oradaki şehirlere gelir. O, bu şehrin Tanrı'sının doğum odasında dünyaya gelmişti, şehrin Tanrı'sına sunulan armağanlar ona adanmıştır, o orada yapılması uygun olanı icra eder ve oranın birliğini sağlar ve ilâhî şehrin doğum odasıyla ilişkili olan bütün şeyleri yapar. Hayata başladığı zaman, kristal gibi, orada her şeyi icra eder ve yaptığı şeyler, içinde sevinçli hiç kimsenin bulunmadığı ve kötü tarzlarla dolu iki katlı Ateş Gölünde yapılanlara benzer. Tanrı Hetep içeri girer, dışarı çıkar ve tekrar şehrin Tanrı'sının doğum odası için her çeşit şeyi kendinde toplayan Tarlaya geri gider. Hayata başladığı zaman, kristal gibi, orada iki katlı Ateş Gölünde, hani içinde sevinçli hiç kimsenin bulunmadığı ve türlü çeşit kötülükleri barındıran yerde yapılanların benzeri şeyleri icra eder.

"İzin verin de ben giysileri üzerinde ve kuzeyin rableri tarafından soyulmamış tanrı Hetep'le birlikte yaşayayım ve ilâhî şeylerin bana yiyecek getirmesine müsaade edin. O, bana yol aldirtsın ve ben dışarı çıkayım ve bana gücünü getirsin; izin verin de gücümü teslim alayım ve donanımım tanrı Hetep'ten olsun. İçinde bulunduğum bu yerde bedenimin içinde-

¹ yani, her biri dört ana yönden birine yerleştirilen ve gökyüzüne destek veren (tutan) dört sütun.

ki yüce ve muktedir kelimeye hak kazanayım, çünkü hatırlamam ve unutmam onun sayesinde. Yoluma devam etmeme ve çift sürmeme izin verin. Ben şehrin Tanrı'sı ile uyum ve barış içerisindeyim, ve Sekhet-Hetep'teki suları; şehirleri, eyaletleri ve gölleri biliyorum. Ben orada varım, ben orada güçlüyüm, ben orada bir ruh (KHU) oldum, ben orada yerim, ben orada tohum ekerim, ben orada mahsülü biçerim, ben orada çift sürerim, ben orada sevişirim ve ben orada tanrı Hetep ile barış içindeyim. İşte bakın tohumları serpiyorum, göllerinde yelken açıyorum ve onun şehirlerine doğru ilerliyorum, ey ilâhî Hetep, şahit olun, ağzımda boynuz (gibi sapasağlam dişler) var; o hâlde bana 'dubleler' (KA) ve Ruhları (KHU) yaşatan yiyeceklerin kesintisiz gelişini başımlayın. Ben Shu'nun kendisini bilenleri geçirttiği sorgulamayı geçtim, o hâlde benim Hetep şehirlerine girmeme, göllerinde kayıkla dolaşmama ve Sekhet-Hetep'in içinde yürümeme izin verin. Şahit olun Ra göktedir ve bakın şahit olun, tanrı Hetep bundan dolayı ikinci kattadır. Belime kuşağımı kuşandım (hazırlandım) ve öne çıktım ki bana verilmek üzere olan ödüller verilsin ve ben hoşnutum ve tanrı Hetep'in benim için büyük ölçüde artırdığı gücüm sıkı sıkı tutundum.”

“Ey Unen-em-Hetep,¹ sana girdim ve ruhum beni izlemektedir ve ilâhî yiyeceğim avuçlarımda içindedir. Ey iki ülkenin² sahibesi, hatırlamama ve unutmama sebep olan kelimeyi yerleştiren, incinmeden yaşamama izin ver ve başıma bir iş gelmesine izin verme. Lütfet, lütfet de kalbim sevinç içinde olsun; bana huzur ver, gücümü kuvvetimi yerinde tut ve lütfet de rahat nefes alayım.”

1 Sekhet-Aaru'nun en büyük ilk bölümünün ismi.

2 Sekhet-Aaru'nun ikinci bölümündeki bir göl.

"Ey Unen-em-Hetep, ey rüzgârların Sahibesini, sana girdim ve baş gösterdim.¹ Ra uyumakta, fakat ben uyanığım ve geceleyin göğün kapısında duran tanrıça Hast'tır. Önüme engeller konmuştu, fakat ben Ra'nın neşrettiklerini bir araya getirdim. Şehrimdeyim."

"Ey Nut-urt², sana girdim ve hasatımın hesabını gördüm ve Uakh'a³ doğru gidiyorum. Ben turkuaza bürünmüş Boğa'yım, Boğa Tarlası'nın rabbi, saatlerdeki tanrıça Septet'in (Sothis) ilâhî sözlerinin rabbiyim. Ey Uakh, sana girdim, ekmeğimi yedim, öküz etinin ve tüylü kümes hayvanlarının en seçme parçaları benim emrimdedir ve Shu'nun kuşları bana verilmiştir; ben Tanrıların ve ilâhî 'Dubleler'in (KA) arkasından giderim."

"Ey Tchefet⁴, sana girdim. Elbiselerimi giyinip kuşandım ve kendimi Ra'nın Sa giysisiyle koruyorum; şahit olun ona (Ra'ya) ki o göktedir ve orada oturanlar onun arkasından giderler ve ben de gökte Ra'nın arkasından giderim. Ey Unen-em-Hetep, iki ülkenin rabbi, sana girdim ve Tchesert'in göllerine daldım; şahit olun ki tüm pislik üzerimden gitmiştir. Büyükle Tanrı orada yetiştirir ve şahit olun (orada yiyecek) buldum; tüylü kümes hayvanlarını tuzakla yakaladım ve onların en güzelleriyle besliyorum."

"Ey Kenkentet⁵, sana girdim ve (babam) Osiris'i gördüm ve anneme baktım ve seviştim. Oradaki solucan ve yılanları yakaladım ve kendimi kurtardım. Tanrıça Tchesert'in karşısındaki düz saçlı ve boynuzlu Tanrı'nın ismini bilirim; o biçer, ben ise hem toprağı işler hem biçerim."

1 Kelime anlamı, "açtım"

2 Sekhet-Aaru'nun ilk bölümündeki bir gölün ismi

3 Sekhit-Aaru'nun ikinci bölümündeki bir gölün ismi

4 Sekhet-Aaru'nun üçüncü bölümünde bir semtin yeri.

5 Sekhet-Aaru'nun birinci bölümündeki bir gölün ismi.

“Ey Hast¹, sana girdim ve turkuaza (gökyüzüne) gelebilecekleri geride bıraktım ve Tanrılar topluluğunun rüzgârlarını izledim. Büyük Tanrı başımı bana verdi ve o başımı yerine rapteden, turkuaz gözlü Kadir Olan'dır, o Arien-ab-f'dir (yani, dilediğini dilediği gibi yapandır).”

“Ey Usert² bana ilâhî yiyeceğin ikram edildiği evdeki sana geldim.”

“Ey Smam³, sana geldim. Kalbim seyirdedir ve beyaz taş bana verildi. Göksel-kutsal bölgelere kılavuzlandım ve dünyayla ilgili şeyleri geliştiriyorum; ve orada Boğa için, göksel varlıklar için ve tanrılar topluluğu için kalp ferahlığı vardır. Ben Boğa olan Tanrı'yım, turkuvazdan (gökyüzünden) ileri doğru yol alırken tanrıların rabbiyim. “

“Ey ilâhî buğday ve arpa eyalet, sana geldim, sende öne çıktım, arkamdakileri yani Tanrı'lar topluluğunun en iyi içkilerini şerefe yukarı doğru kaldırdım. Kayığımı göksel göllere bağladım, demir atmak için kazık diktim, emredilen kelimeleri sesli olarak söyledim ve Sekhet-hetep'te oturan Tanrılara övgüler sundum.”

Ancak, mahkeme safhasını tatmin edici bir şekilde atlatan ve Tanrıların bölgesine yol alan adamı yukarıda tanımlananlardan başka keyifler de beklemektedir. Çünkü Ani papirüsünde yukarıdaki yakarıya verilen uzun yanıtta tanrı Ra Şöyle vaat etmektedir: “Sen cennette ortaya çıkacaksın, sen gökyüzünün üzerinden geçeceksin, sen yıldızlı ilâhlarla birleşeceksin. Sen kayığındayken sana övgüler sunulacak, Atet kayığındayken sana ilâhiler yollanacak, türbesindeki Ra'ya tanık olacaksın, gün be gün onun Diskiyle beraber batacaksın,

1 Sekhet-Aaru'nun üçüncü bölümündeki bir gölün ismi.

2 Sekhet-Aaru'nun üçüncü bölümündeki bir gölün ismi.

3 Sekhet-Aaru'nun üçüncü bölümündeki bir gölün ismi.

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

turkuaz sularda sıçrayan ANT¹ balığını göreceksin ve saati gelince ABTU¹ balığını göreceksin. Vaki olacak ki Kötü Olan seni yok etmek için tuzak kurduğunda kendisi düşecek, boyun ve sırtının eklemleri parça parça ayrılacak. Ra güzel bir rüzgârla yol alır ve Sektet kayığı süzülerek limana girer. Ra'nın tayfaları bayram eder ve Nebt-ankh (yani İsis'in) kalbi memnundur, çünkü Ra'nın düşmanı yere serilmiştir. Kayığın dümenindeki Horus'a tanık olacaksın ve Thoth ve Maat onun her iki yanında duruyor olacaklar. Ve bütün Tanrı'lar Ra'nın ışıklılının kalplerine can vermek üzere barış içinde geldiğine tanık olduklarında bayram edecekler ve Osiris Ani, muzaffer, Thebes'in rablerinin ilâhî neslinin yazmanı onlarla birlikte olacak."

Fakat, yapılan birçok kutsal şeyden biri olan Ra'nın kayığıyla her gün yelken açmayla yetinmeyen göçen, uzuvlarının her birini bir Tanrı'ya dönüştürmeyi ve bu tamamlanınca bizzat Ra olmayı umut etmiştir. Buna bağlı olarak Ölüler Kitabı'nın XLII. Bölümünde² göçen kişi şöyle söyler:

"Saçım Nu'nun saçıdır.

Yüzüm Diskin yüzüdür.

Gözlerim Hathor'un gözleridir.

Kulaklarım Ap-uat'ın kulaklarıdır.

Burnum Khenti-Khas'ın burnudur.

Dudaklarım Anpu'nun dudaklarıdır.

Dişlerim Serket'in dişleridir.

Boynum ilâhî tanrıça İsis'in boynudur.

Ellerim Ba-neb-Tattu'nun elleridir.

Kollarımın alt kısmı Neith'in, Sais'in Sahibesi'nin kollarıdır.

.....
1 Ra'nın kayığının baş tarafında yüzen mitolojik bir balığın ismi

2 *Günle Başlayanlar Bölümleri*, s.93

Bel kemiğim ve omurgam Suti'nin bel kemiği ve omurgasıdır.

Erkeklik uzvum Osiris'in erkeklik uzvudur.

Böbreklerim Kher-aba'nın rablerinin böbrekleridir.

Göğsüm Celâli büyük olanın göğsüdür.

Karnım ve sırtım Sekhet'in karnı ve sırtıdır.

Kalçalarım Horus'un Gözü'nün kalçalarıdır.

Basen ve bacaklarım Nut'un basen ve bacaklarıdır.

Ayaklarım Ptah'ın ayaklarıdır.

Parmaklarım ve bacak kemiklerim Yaşayan Tanrılar'ın bacak kemikleridir.¹

Ve bunun hemen ardından göçen şunu söyler: “Vücudumda bir Tanrı'nın uzvu olmayan hiçbir uzuv yok. Tanrı Thoth bedenimin tümüne kalkan olur ve ben her bir gün Ra'yımdır.”

Böylece Mısırlıların, ölümlü olan insanın öldükten sonra yeniden doğması ve sonsuz hayata kavuşmasının hangi yoldan gerçekleşeceğine inandıklarını görmüş olduk. Söylenilen her duanın ve icra edilen her bir törenin amacı dirilişti ve tüm dönemlerde her bir metin, her tılsım ve her formül ölümlü bireyin ölümsüzlüğü üstlenmesi ve dönüşmüş, yücelmiş bir bedende ebediyen yaşamasını hedef alıyordu. Bu husus akılda tutulursa, Mısır metinlerinin bu tetkikinde okuyucunun bazı anlaşılır noktalardaki tereddütleri ortadan kalkacak ve Mısır dininin, bazılarına ilk başta yokmuş gibi görünen, tutarlı bir gayeye ve değişmez prensiplere sahip olduğu görülecektir.

¹ İnsanın uzuvlarının tanrılaştırılması fikri ta 6. Hanedan döneminde gündemdeydi. *Recueil de Travaux*'a bakın, tom. viii.s. 87,88

MISIRLILARIN KÖKENİ

Dr. Augustus LePlongeon / 208 sayfa

Mısırlıların Kökeni, Yukatan'ın esrarlı cangıllarında süren 14 yıllık bir serüvenin sonunda Nil Vadisi'nde noktalanmış en çarpıcı arkeolojik araştırmalardan biridir. Eser Kadim Maya Uygarlığıyla Eski Mısır Uygarlıkları arasındaki - Mimariden kozmogoniye, dil ve sembollerden günlük yaşama kadar- akıllara durgunluk veren benzerlikleri ortaya sermekte ve Mısır tarihine yeni bir perspektif kazandırmaktadır.

PSİŞİK ARKEOLOJİ

Stephan A. Schwartz / 456 sayfa

Psişik Arkeoloji, geçmişin gizemli koridorlarında alışılmadık yöntemlerle dolaşıp normalde ulaşılmaması mümkün olmayan kalıntıları gün ışığına çıkararak tarihimizin karanlık yönlerine ışık tutan çeşitli ülkelerden araştırmacıların şaşırtıcı buluşlarını ele alıyor.

Otomatik yazı, Durugörü, Psikometri, Psikokinezi ve çatal çubuklar gelişen bir bilim olan psişik arkeolojinin yeni araçlarıdır. Yazar ve konferansçı Stephan Schwartz psişik arkeolojinin tarihini, araçlarını ve onun hem arkeoloji bilimine, hem de insan şuurunun gerçek yapısının araştırılmasına yaptığı katkıları irdelemektedir.

HERMETİKA - Hermes'in Kayıp Sözleri

Timothy Freke - Peter Gandy / 168 sayfa

Büyük İnişiye Hermes'in temel öğretilerinden oluşan Hermetika, Batı tarihindeki en büyük fikir ve ilim adamlarını etkilemiş ve onlara ilham vermiş bir spiritüel klâsiktir.

Bu derleme çalışması, Hermetik bilgilerin günümüzle olan derin bağlarını açığa çıkararak, kadim Mısır bilgeliğine yeniden can vermektedir.

BATIK KITA MU'NUN ÇOCUKLARI

James Churchward / 280 sayfa

Mu ülkesi, Pasifik Okyanusu'nda, Amerika ile Asya arasında bulunan büyük bir kıta üzerinde yerleşmişti. Bazı kısımları hâlen su yüzünde bulunan bu büyük kıtanın doğudan batıya uzunluğu yaklaşık 9500 km'ydi.

Mu kıtası, günümüzden yaklaşık 12.000 yıl önce çok büyük depremlerle çökmüş ve bu büyük uygarlık 60 milyon insanla birlikte kocaman bir sualtı mezarlığı hâline gelmiştir. Yazar, bu çalışmasında, Mu'nun koloniler hâlinde yayılışı ile yüksek Mu kültürünün dünyadaki izlerini ve etkilerini incelemektedir.

KAYIP KITA MU

James Churchward / 408 sayfa

İnsanlığın ana yurdu olan Mu, günümüzden yaklaşık 25.000 yıl kadar önce uygarlığın beşiği olan bir ülkedydi. Bugün Pasifiğin sularına gömülmüş olan bu büyük kıta, Albay James Churchward'ın hayat boyu süren araştırmalarıyla gündeme gelmiştir.

Churchward bu kitabında, araştırmalarına nasıl başladığını Dünya'nun dört bir yanında Mu'nun izini nasıl sürdüğünü; kayıp parçaları nasıl biraraya getirdiğini ve zamanın gizemleri içerisinde kaybolmuş olan bu uygarlığın günümüz kültürleri ve dinleri üzerindeki etkilerini anlatıyor.

MU'NUN KUTSAL SEMBOLLERİ

James Churchward / 272 sayfa

Churchward, taranmış Mu serisinin üçüncü kitabında Dünya'daki dinsel sembollerin kökenini, orijinal anlamlarını ve bunların ortak kaynaklarını ele alıyor: Kadim Kıta Mu...

Mu uygarlığının bırakmış olduğu miras, kendinden sonraki tüm uygarlıklar -eski, kaybolmuş ve yeni- tarafından paylaşılan dinsel ve mitik sembollerin birliğinin temellerini oluşturmaktadır.

Churchward elli yılı aşkın süren araştırmalarının sonuçlarını ve şimdiki uygarlığımızın her bakımdan esas temellerini teşkil eden Mu Uygarlığı'nın ileri kültür hazineleri arasında bulduğu bilgelik incilerini bu kitabında da bizlerle paylaşmayı sürdürüyor.

KOZMİK OYUN

Stanislaw Grof / 288 sayfa

Ünlü psikiyatrist ve şuur araştırmacısı Dr. Stanislaw Grof bu kitabında olağandışı şuur hâllerleriyle ilgili olarak yaptığı araştırmalarından elde ettiği bilgilerle insanların ezelden beridir varlığın ve evrenin doğası hakkında sorduğu en temel soruları yanıtlıyor. *Kozmik Oyun* ruhsal geleneklerle modern bilimin harika bir sentezini sunan düşünce ufuklarımızı genişletici bir kitap.

BİTMEMİŞ SENFONİLER

Rosemary Brown / 200 sayfa

Rosemary Brown, kendi hayatını anlattığı bu kitabında sıkıntı ve yokluklar içerisinde geçen yaşantısını, çok az insanda bulunan inanılmaz yeteneklerini, bir zamanlar dünyada yaşamış olan Bach, Mozart, Brahms, Beethoven, Liszt, Chopin, gibi bestecilerle olan ruhsal iletişimlerini, onların aktardığı besteleri nasıl kaleme aldığını, bu ruhsal kaynaklı eserlerin bilim ve sanat çevrelerinde yarattığı şaşkınlığı, üzerinde yapılan araştırmaları, ruhsal dünyadan aldığı bilgilerle süsleyerek sade, anlaşılır ve samimi bir üslûpla anlatmaktadır.

Bedensel ve Zihinsel GEVŞEME YÖNTEMLERİ

Richard Craze / 208 sayfa

Bedensel ve Zihinsel Gevşeme Yöntemleri; güvenli, sade, pratik ve denenmiş yöntemlerle zihinsel ve bedensel bakımdan gevşeyebilmeye yardımcı olmaktadır.

Kitap içerisinde stres düzeyinizi ölçmek için kullanabileceğiniz detaylı testlerin yanı sıra, yaşantınızın hem fiziksel, hem zihinsel hem de duygusal yönlerindeki gerginliklerin tespit edilip giderilmesine yönelik yararlı stratejiler bulunmaktadır.

İYİLEŞTİRİCİ DOKUNUŞLAR

Janet Macrae / 120 sayfa

Bu kitapta uygulamalı olarak tarif edilen *Terapötik Temas* tekniği aslında binlerce yıldan beri çeşitli toplumlar tarafından uygulanagelen, ancak yakın zamanda yeniden sistematize edilmiş bir şifacılık tekniğidir.

Terapötik Temas, Amerika'da başta hemşireler olmak üzere pek çok sağlık personeline öğretilmiş ve çok olumlu sonuçlar alınmıştır.

KEHANETLER ve KÂHİNLER

Elvan Ögüt - Gündüz Ögüt / 326 sayfa

Kehanet olgusuna en ilkel kabile kültürlerinden en gelişmiş diyebileceğimiz uygarlıklara kadar tarihin her devrinde, her toplumda rastlamak mümkündür. Çünkü bu olgu insan şuuruna özgü bir yeteneğin eseridir ve bazı insanlarda doğuştan mevcut olmakla beraber aslında hepimizin içinde saklı durmaktadır. Eser, kehanetler ve kâhinler konusunu ciddi ve çok yönlü bir biçimde irdeleyen, kehanetlerin oluş mekanizmasına da çeşitli yönlerden ışık tutan çok geniş ve ayrıntılı bir kitaptır.

ŞAFAĞI GETİRENLER (Yeni Çağ Romanı)

Gündüz Ögüt / 219 sayfa

Hastalarından birini ipnozla geçmiş hayatlarına döndüren psikiyatrist Jim Freedman, kendisini birdenbire sadece mesleğini değil, dünyanın geleceğini de çok yakından ilgilendiren şaşırtıcı olaylar zincirinin halkalarından biri olarak bulur. Bu yeni çağ romanını severek okuyacaksınız.

OKÜLTİZM - Tarih Boyunca Gizli Bilimler

Reşat Güner / 200 sayfa

Okültizm kitabı, kendi varlığını, yaşamı ve evreni araştırma çabası içinde olan kişiye konuyla ilgili geçmişte ve günümüzde yapılmış çalışmalar sonucunda elde edilmiş temel konuların birinci sayfasını oluşturacak bilgileri vermektedir. Hiçbir iddia taşımadan, samimi araştırmacılar için temel kavramları açıklamaya çalışarak, araştırmamanın hangi yönde gelişebileceğini gözler önüne sermektedir.

- *Okültizm Nedir? • Doğal Uyku ve Uyanıklık*
- *Makrokozmos/Evren - Mikrokozmos/İnsan*
- *Astral Plân, Astral Beden*
- *Düşünceler ve Düşünce Şekilleri*
- *Okültizmin Deneyisel Çalışmaları, Simya*
- *El Falı (Şiromansi) • Dünya ve Irklar*

EGE META YAYINLARI

Diğer Kitaplarımız

<i>Reiki - Uygulamalı Şifacılık Teknikleri</i>	B. Müller - H. Günther
<i>Reiki ile Sağlıklı Yaşam</i>	M. Woeller - E. & H. Günther
<i>Çocuğunuzun Ruhsal Eğitimi</i>	David Carroll
<i>Astral Seyahat Teknikleri</i>	D. Scott Rogo
<i>Sorumluluk Sahibi İnsanlar İçin Öneriler</i>	P. Brunton
<i>Geçmiş Yaşamlarınızı Keşfedin.</i>	Michael Talbot
<i>Geleceğe Ait Kitle Rüyalari</i>	Dr. Chet Snow
<i>PsikoYolculuk</i>	John Perkins
<i>Zamanda Yolculuk</i>	J. H. Brennan
<i>Psişik Korunma</i>	Dr. William Bloom
<i>Hayatlar Arası Hayat</i>	Dr. J. Whitton - J. Fisher
<i>New Age - Yeni Çağ Akımı</i>	Lorna St. Aubyn
<i>Işığa Yolculuk</i>	Gündüz Ögüt
<i>Ölüm Sonrası Deneyimler</i>	Dr. M. Morse - P. Perry
<i>İnisiyeler İçin Astroloji</i>	Papus (Dr. G. Encausse)

RUHSAL KONULARDA BİLGİ ALABİLECEĞİNİZ KURULUŞLAR

İNSANLIĞI BİRLEŞTİREN BİLGİYİ YAYMA VAKFI
Hasnun Galip Sk. Pembe Çıkma, Zariği apt. No: 4/6
İSTANBUL Tel: (0 212) 243 18 14 Fax: (0 212) 252 07 18

ANKARA RUHSAL ARAŞTIRMALAR DERNEĞİ
Necatibey cad. No: 72/7 ANKARA
Tel: (0 312) 229 54 46 Fax: (0 312) 325 60 42

İZMİR RUHSAL ARAŞTIRMALAR DERNEĞİ
1452 sk. No: 7/2 Alsancak-İZMİR
Tel: (0 232) 464 00 17 Fax: (0 232) 422 72 12

ADANA RUHSAL ARAŞTIRMALAR DERNEĞİ
Ramazanoğlu cad. Kutlu Apt. K:1 D:2 ADANA
Tel: (0 322) 454 60 29

ANTALYA RUHSAL ARAŞTIRMALAR DERNEĞİ
Meltem Mah. 3840 Sok. Özmeltem Apt. No: 21 07050
Tel: (0 242) 237 88 18

KKTC RUHSAL ARAŞTIRMALAR DERNEĞİ
Ziya Rıskı Cad. No: 27 GİRNE Tel: (0 392) 815 22 05

NOT: Bu kuruluşların halka açık etkinliklerini telefon ederek öğrenebilirsiniz.

Sipariş ve Yazışma Adresimiz

Ege Meta Yayınları

Kıbrıs Şehitleri Cad. 1452 Sk. No: 7/A Alsancak - İZMİR
Tel: (0 232) 421 44 49 Fax: (0 232) 422 72 12 e-mail: egemeta@ixir.com

MISIR'DA ÖLÜM SONRASI FİKRİ

Eski Mısır Uygarlığı'nın günümüze bırakmış olduğu büyük miras, tarihin derinliklerinden bizlere göz kırpmakta olan çok büyük bir uygarlığın izlerini taşımaktadır.

Kısıtlayıcı kavramsal çerçevelerden kurtulmuş yeni nesil araştırmacılar Mısır Uygarlığı'nı, uygarlığımızın ilkel dönemlerine ait bir başlangıç olarak görmektense çok ileri bir uygarlığın son kalıntılarından biri olarak görmeyi tercih etmektedirler.

Elinizdeki kitapta bu büyük uygarlığın ölüm ötesi varoluş, kozmogoni ve Tanrı hakkındaki temel fikirlerinin genel bir özetini bulacaksınız. Kitapta sunulan malzeme bütünüyle yerel dinsel eserlerden derlenmiştir.

Bu kitap, Eski Mısır yaşamı ve kültürüyle uzaktan veya yakından ilgilenen herkes için mutlaka okunması gereken temel eserlerden biridir.

Kitabın yazarı, Doğubilimci Sir E.A. Wallis Budge, konusunda büyük bir otorite olarak kabul edilen çok değerli bir araştırmacıdır. 1894-1924 yılları arasında Londra'daki British Museum'un Mısır ve Asur bölümlerini yönetmiş, son derece önemli Mısır metinlerinin çevirilerini yapmış ve onları büyük bir titizlikle yorumlamıştır. Arkeolojik kazılar yürütmek için Mezopotamya, Mısır ve Sudan'a birçok geziler yapmıştır.

ISBN 975-8519-14-X

9 789758 519149